SLOVENSKÁ REČ

časopis Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra Slovenskej akadémie vied pre výskum slovenského jazyka

HLAVNÝ REDAKTOR
Štefan Peciar
VÝKONNÝ REDAKTOR
František Kočiš
REDAKČNÁ RADA
Ferdinand Buffa, Ladislav Dvonč, Ján Findra, Mária Ivanová-Šalingová, Eugen Jóna, Ján Kačala, František Kočiš, Jozef Mistrík, Jozef Mlacek, Pavel Ondrus, Štefan Peciar, Jozef Ružička

REDAKCIA
884 16 Bratislava, Nálepkova 26

OBSAH

Š. Ondruš, Je sloveso *kukať* nemeckého pôvodu? Genetický vzťah medzi slovesami *kukať* a *čakať* 321
K. Buzássyová, Príspevok ku konfrontačnému výskumu sémantiky slovenských a českých slovies polohy 327
J. Kačala, Spájateľnosť substantív *favorit* a *ašpirant* 335
I. Ripka, Ľudovít V. Rizner a jeho bošácky nárečový slovník 340
J. Doruľa, O histórii slov *špán — kňahňa (kňahyňa) — kňaz* 349
R. Kuchar, Slovo *dlh, dlžník* vo vývine slovenčiny 357

DISKUSIE

P. Ondrus, Súčasný stav slovenskej dialektológie 364
G. Horák, Výslovnosť tvarov *prosieb, kresieb* 367

SPRÁVY A POSUDKY

Seminár o marxistickej jazykovede. J. Horecký 371
Seminár o heuristickom výskume vlastných mien. M. Majtán 375
Jurčenko, V. S.: Prostoje predloženije v sovremennom russkom jazyke. J. Mlacek . . 376

ROZLIČNOSTI

O výslovnosti slov *cuikanie, šuikanie*. J. Sabol 381
O slovách *dátum* a *dáta*. L. Dvonč 382
Prídavné meno k názvu *Sierra Madre*. L. Dvonč 383

SLOVENSKÁ
REČ

ROČNÍK 38 — 1973

Šimon Ondruš

JE SLOVESO **KUKAŤ** NEMECKÉHO PÔVODU? GENETICKÝ VZŤAH MEDZI SLOVESAMI **KUKAŤ** A **ČAKAŤ**

V slovenčine máme dve slovesá s rovnakou hláskovou a tvarovou stavbou *kukať*. Sú to:

1. *kukať* vo význame „vydávať zvuky podobné ako kukučka". Toto sloveso je jednoznačne zvukomalebného rázu. Vzniklo verbalizáciou napodobnenia zvuku *kuk*.

2. *kukať* vo význame „pozerať, hľadieť". Toto sloveso poznajú okrem slovenčiny aj ďalšie západoslovanské jazyky a slovinčina. Patrí sem české *koukati*, resp. staročeské *kúkati*, hornolužické *kukać*, dolnolužické *kukaś*, kašubské *kukac* a slovinské *kukati*.

Okolnosť, že sloveso *kukať* „pozerať" je rozšírené najmä v tých slovanských jazykoch, ktoré susedia s nemčinou, viedla jazykovedcov k priamočiaremu uzáveru, že nejde o sloveso pôvodom domáce, slovanské, ale že sa dostalo do slovanských jazykov z nemčiny. Taký názor vyslovil už J. Jungmann. Od neho ho bez dokazovania prevzali aj súčasní českí bádatelia. Nemecký pôvod pripisujú tomuto slovesu J. Holub a F. Kopečný (1952, s. 183) aj V. Machek (1968, s. 284).

Je sloveso *kukať* skutočne nemeckého pôvodu? Širšia významová a hláskovo-morfematická analýza nám ukáže, že tento tradičný názor je neopodstatnený.

Zo synchrónnej a diachrónnej významovej analýzy slovies označujúcich vnímanie, medzi ktoré patrí aj sloveso *kukať*, je známy jav, že tá istá lexéma môže označovať vnímanie rôznymi zmyslami (očami, ušami, hmatom atď.), resp. že tá istá lexéma vývinove prechádza od širšieho všeobecného významu „vnímať (viacerými zmyslami)" k užšiemu špecifikovanému významu „vnímať jedným zmyslom", alebo od jedného špecifikovaného konkrétneho významu, napr. „vnímať ušami" k druhému špecifikovanému významu, napr. „vnímať očami". Tento jav dokazuje synchrónna významová štruktúra aj vývinová sémantická prestavba mnohých slovies patriacich do významového poľa vnímania.

V štúdii *Význam a pôvod slovesa páčiť sa* (Ondruš, 1970) sme ukázali, že sloveso *páčiť* malo prvotný, resp. starší význam „pozerať". Tento význam si zachovalo sloveso *páčiť* iba v úzkej stredoslovenskej nárečovej oblasti a v spisovnom jazyku je obmedzené na básnický štýl. V súčasnom spisovnom jazyku odvodenina tohto slovesa *opáčiť* značne zmenila svoju významovú stavbu. Ako základný vystupuje pri tejto lexéme význam „vnímať hmatom": *Bača opáčil si hrubými prstami svaly na rukách.* (Slovník slovenského jazyka II, 1960, s. 568). Okrem špecifikovaného významu „vnímať hmatom" označuje táto lexéma aj iné druhy špecifikovaného vnímania, napr. „vnímať chuťou": *Poďme opáčiť tie vaše cukrové bonbóny.* (Tamže.) Tu je sloveso *opáčiť* synonymné so slovesom *ochutnať*. Pravda, sloveso *opáčiť* nestratilo ani svoj pôvodný význam „pozrieť": *Prišla opáčiť, ako sa vedie tuto kútnici a synátorovi.* (Tamže.)

Obdobné významové posuny nastávali aj pri slovese *všímať si*. Ako ukazuje genetická morfematická stavba tohto slovesa, t. j. *vъ uši jьmati* „v uši brať", označovalo toto sloveso pôvodne vnímanie ušami, sluchom. V dnešnej slovenčine a češtine označuje však toto sloveso alebo špecifikované vnímanie zrakom, čiže je synonymné so slovesom *pozerať*, *pozorovať*, alebo má všeobecný význam „vnímať, badať, zisťovať".

Stará čeština preukazne dokazuje, že sloveso *čuť* malo pôvodne všeobecný význam „vnímať". Svedčí o tom výrečne tento staročeský text: *Jedny věci čijeme skrze viděnie, druhé skrze slyšenie, třetie skrze povoněnie, a jiné čijem skrze dotčenie* (Machek, 1968, s. 104). O tomto starom všeobecnom význame slovesa *čuť* svedčí aj staroslovienčina, v ktorej lexéma *čuti* bola významovým ekvivalentom gréckeho *ginoskein* a latinského *noscere*, resp. gréc. *katanoein*, a lat. *intelligere* (Miklosich, 1862—1865). V dnešnej slovenčine má však sloveso *čuť*, resp. *počuť* základný význam „vnímať uchom".

Uvedené (a mnohé ďalšie) príklady významových posunov pri slovesách vnímania implikujú tri základné typy významových zmien pri slovesách vnímania:

a) Významový prechod od konkrétneho, špecifikovaného vnímania zrakom, sluchom atď. k všeobecnému, na jeden zmysel neobmedzenému vnímaniu, teda k významu „vnímať, zisťovať, skúmať".

b) Významový prechod od jedného špecifikovaného vnímania k druhému špecifikovanému vnímaniu, t. j. „pozerať" → „hmatať", „pozerať" → „chutnať", „počúvať" → „pozerať" ap.

c) Významový prechod od všeobecného, nešpecifikovaného vnímania k vnímaniu konkrétnemu, špecifikovanému.

Z hľadiska nášho chápania pojmu sémantickej responzie môžeme konštatovať, že významy „vnímať" na jednej strane a významy „pozerať",

„počúvať", „hmatať", „chutnať" a „ňuchať" na druhej strane predstavujú významové responzie. (O pojme *významová responzia* pozri Ondruš, 1968, Ondruš, 1973.)

Praslovanský, z indoeurópčiny zdedený slovesný základ *keu-*, resp. *keuH-* (o prítomnosti laryngály v koreni tohto slovesa v indoeurópčine, resp. o prítomnosti akútovej intonácie v praslovančine svedčí česká kvantita *číti* a srbochorvátska *čùti*) vo všeobecnom význame „vnímať, cítiť, zisťovať, poznávať" bol v praslovančine okrem koreňovej podoby *ču-ti*, ktorá je zastúpená vo všetkých slovanských jazykoch v rôznych významových posunoch, modifikovaný a významove špecifikovaný viacerými determinantmi.

Jednou z odvodenín slovesného základu *keuH-* > *ču-* bola v praslovančine aj podoba *keuH-m-: kouH-m-*, resp. v historickej podobe *čum-: kum-*. Táto odvodenina žije v našom slovese *čumieť* s významom „pozerať", resp. s pejoratívnou expresivitou „zízať, vyvaľovať oči". Toto sloveso má aj čeština v podobe *čuměti*. Možno však položiť otázku, či do češtiny neprešlo zo slovenčiny, resp. z východnej moravčiny, čo je v konečnom dôsledku to isté. Takúto otázku dovoľujú postaviť dve indikácie, a to 1. neprítomnosť prehlásky v českom slovese, 2. neprítomnosť kvantity v českom *čuměti*. Pravda, uvedené „nedôslednosti" v hláskovej stavbe českého slovesa *čuměti* možno vysvetľovať aj tak, že ide o slovo so silnou expresivitou, preto preň neplatia pravidelné zvukové vývinové zákonitosti českého jazyka.

Okrem slovenčiny a češtiny pozná praslovanský *-m-ový* derivát *keuH-m- > čum-* aj slovinčina v podobe *čumeti*. Slovinčina dokazuje, že *-m-ový* derivát *keuH-m-* mal v praslovančine aj II. formu odvodeného koreňa, t. j. podobu *kweh-m-*, po praslovanskej sporadickej delabializácii *keH-m-* (porov. Ondruš, 1972, str. 333), resp v nulovom stupni *kHm- > kem- > čem-*. Táto II. forma je zastúpená v slovinskom slovese *čemeti*, ktoré od významu „pozerať, zízať, čumieť" prešlo k významu „nečinne, ticho sedieť, čupieť". Porov. slovinské *Tiho je čemel pred se (Ticho čumel pred seba)*, oproti tomu *Vojaki čemijo ob ognju [Vojaci čupia* (pôvodne *čumia) okolo ohňa]* (Slovar slovenskega knjižnega jezika I, s. 287).

Temný plný stupeň toho istého základu, t. j. podoba *kouH-m-* má širšie slovanské aj mimoslovanské zastúpenie. Pokračovaním praslovanského *kumati* je české sloveso *koumati* „pozorovať" → „zamyslene pozorovať" → „byť zamyslený", hanácke *kómati/gómat* „pozorovať" (Machek, 1968, s. 716). Širšie slovanské zastúpenie má podoba so začiatočným pohyblivým *s-: skumati*. Patrí sem české *zkoumati*, slovenské *skúmať*, ukrajinské *skumaty*, bieloruské *skumać* (Holub — Kopečný, 1952, s. 436; Machek, 1968, s. 716; slovník Hrinčenka ani bieloruské slovníky však toto sloveso ne-

majú. Nie je vylúčené, že v slovenčine, ukrajinčine aj bieloruštine má toto sloveso českú provenienciu).

Je pravdepodobné, že od slovesného základu *kouH-m-* > praslov. *kum-* „pozerať, čumieť" bolo odvodené substantívum *kumirъ/kumirъ*, ktoré má staroslovienčina vo význame „idol, modla". Významový vzťah medzi *keuH-m-* > *čum-: kouH-m-* > *kum-* „pozerať" a odvodeninou *kumir-* „idol, modla" je ten istý ako medzi indoeurópskym slovesným základom *weid-: vid-*, resp. gréckym *eid-: id-* „vidieť, pozerať" a gréckym slovom *eidōlon* „idol, modla" (Frisk, 1960).

Odvodenina *keuH-m-: kouH-m-* mala okrem praslovančiny aj širšie indoeurópske zastúpenie: gót. *gaumjan* „pozorovať", staronem. *kauma, kouma* „pozornosť, starostlivosť", nem. *kummern* „starať sa", lotyš. *gaumet* „pozorovať" a i. (Machek, 1968, s. 716).

Slovná zásoba slovanských jazykov nás oprávňuje tvrdiť, že popri odvodenine *keuH-m-: kouH-m-* mal ten istý slovesný základ aj odvodeninu *keuH-k-: kouH-k-*. Táto odvodenina je zastúpená slovanským slovesom *kukati* „pozerať", ktoré je rozšírené zhruba na tej istej slovanskej oblasti ako sloveso *čuměti, kumati*. Má ho, ako sme uviedli na začiatku, slovenčina, čeština, slovinčina a okrem toho aj lužičtina a kašubčina. Fakt, že sloveso *kukati* poznajú tie isté tri slovanské jazyky, ktoré poznajú aj *čuměti, kumati*, t. j. slovenčina, čeština, slovinčina, nepokladáme za náhodný. Okolnosť, že zemepisný rádius slovesa *kukati* ide aj ďalej na sever, nie je rozhodujúci.

O autochtónnosti slovanského slovesa *kukati* okrem uvedených jazykovozemepisných dôvodov svedčí preukazne aj jeho genetický súvis s celoslovanským slovesom *čakati*.

Empirickou významovou analýzou slovies významu „pozerať" a slovies významu „*čakať*" sa dá dokázať, že tieto významy predstavujú sémantické responzie. To znamená, že môžu vzniknúť v rámci tej istej lexémy alebo v rámci čeľade lexém odvodených od tej istej lexémy.

Slovenské sloveso *vyzerať* okrem základného významu „pozerať" má aj „posunutý" význam „s očakávaním sa dívať, či nejde ten, koho očakávame": *s uplakanými očami vyzerala svojho syna* (Slovník slovenského jazyka V, 1965, s. 334). O blízkosti významov „vyzerať" a „očakávať" v tomto prípade svedčí fakt, že ak v tejto vete nahradíme sloveso *vyzerať* slovesom *čakať, očakávať*, nezmení svoj základný význam: *S uplakanými očami vyzerala svojho syna = S uplakanými očami čakala svojho syna.*

Responzibilnosť významov „pozerať" a „čakať" dokazujú mnohé jazyky.

V latinčine od slovesa *spectare „pozerať"* odvodené *exspectare* znamená „čakať" (Petschenig, 1968).

Lotyština má sloveso *luknot* vo význame „pozerať". V litovčine mu zodpovedá sloveso *laukti, lauketi* vo význame „čakať, vyčkávať" (Fraenkel, 1962).

Responzibilnosť významov „pozerať" a „čakať" nás vedie ku genetickému usúvzťaženiu slovanského slovesa *kukati* so slovanským slovesom *čakati, čekati.*

Slovesný odvodený základ *keuH-k-: kouH-k-* „kukať, pozerať" mal v II. forme v zmysle Benvenistovej teórie o hláskových variantoch odvodeného indoeurópskeho koreňa (porov. Ondruš, 1972, s. 335—336) hláskovú podobu *kweH-k-*. Táto hlásková podoba po sporadickej praslovanskej delabializácii nadobudla v plnom stupni podobu *keHk-* > *kēk-*, po palatalizácii *čēk-* > *čak-*. To je základ slovanského slovesa *čakati, čekati.* O prítomnosti laryngály, resp. o akútovej intonácii v praslovančine svedčí srbochorvátska intonácia *čèkati.*

Výklad slovesa *čakati* zo základu *kweH-k-* ako z tzv. schwebeablautovej obmeny základu *keuH-k-: kouH-k-* nám pomáha osvetliť aj vokalické striedanie *a/e* v slovanskom *čakati/čekati.* Kým podoba *čakati* je pokračovaním plného stupňa *kweHk-*, po delabializácii *keHk-*, zatiaľ podoba *čekati* sa zdá byť pokračovaním nulového stupňa *kHk-*, po vokalizácii laryngály v interkonsonantickej polohe *kek-* > *ček-*. Pravda, nemožno vylúčiť ani predpoklad, že alternácia *čakati/čekati* nesúvisí s ablautovými pomermi v indoeurópčine, ale vznikla až v praslovančine sporadickou zámenou *ča-če-*, porov. *čačina/čečina, čakan/čekan* atď.

Záverom môžeme konštatovať, že tradovaný názor o nemeckom pôvode slovesa *kukať* je neopodstatnený. Sloveso *kukať* patrí na jednej strane do čeľade slovies *čuť, čumieť, skúmať,* na druhej strane je geneticky príbuzné s celoslovanským slovesom *čakať.*

Aký je vzťah medzi slovanským slovesom *kukati* a nemeckým *kucken, gucken,* ktoré sa doteraz pokladá za prameň slovanského slovesa?

Podľa nášho názoru nemecké *gucken* bolo prevzaté od západných Slovanov, Čechov alebo Lužičanov. Svedčia o tom závažné okolnosti. Sú to:

1. Nemecké *gucken* nemá responzie v ostatných germánskych jazykoch. Ba ani na území nemeckého jazyka nebolo pôvodne rozšírené vo všetkých nárečiach. Naproti tomu slovanské *kukati* poznajú západoslovanské jazyky a jeden južnoslovanský jazyk.

2. Nemecké *gucken* nemá v rámci nemeckej slovnej zásoby preukaznú čeľaď príbuzných slov. Naproti tomu slovanské *kukati* patrí do čeľade príbuzných slov *čuti, čuměti, kumati, čakati.*

3. Nemecké sloveso *gucken* preniká až od 15. storočia a ustaľuje sa až v 16. storočí. Naproti tomu české *koukati* je doložené už v starej češtine v nediftongizovanej podobe *kúkati.*

4. Keby nemecké *gucken* bolo pôvodné germánske sloveso, muselo by mať vo švajčiarskych nárečiach spoluhláskovú skupinu *kch*. Takejto podoby však vo Švajčiarsku niet.

Uvedené „defekty" nemeckého slovesa vedú lingvistov k tomu, že sa musia uchyľovať k čisto hypotetickým rekonštrukciám, ako ukazuje Kluge (1967).

Vo svojich doterajších štúdiách sme poukázali na okolnosť, že metodologické nedostatky doterajšieho genetického výskumu slovanskej slovnej zásoby spôsobili, že sa pomerne veľkému počtu slov pripisuje cudzí, neslovanský pôvod. Pri hlbšej významovej analýze a pri aplikovaní novších teórií indoeurópskej porovnávacej jazykovedy na genetický výklad slovanského slovného materiálu sa však ukazuje, že mnoho z týchto slov má domácu praslovanskú, resp. indoeurópsku provenienciu. Ide pritom nielen o apelatívne slová, ale aj propriálne pomenovania na území slovanských jazykov. Nazdávame sa, že po slovách *baňa, Váh, vyžla, Choč, Kýčera, chotár, doska* sa nám podarilo pomerne presvedčivo dokázať, že ani sloveso *kukať* nie je prevzaté, ale domáce slovanské, odvodené od tohto istého koreňa ako slovesá *čuť, čumieť, skúmať, čakať*.

Literatúra

FRAENKEL, E.: Litauisches etymologisches Wörterbuch. 1. Aufl. Heidelberg, Carl Winter Universitätsverlag 1962, s. 345.

FRISK, H.: Griechisches etymologisches Wörterbuch. Band 1. 1. Aufl. Heidelberg, Carl Winter Universitätsverlag 1960. 938 s.

HOLUB, J. — KOPEČNÝ, F.: Etymologický slovník jazyka českého. 1. vyd. Praha, Státní nakladatelství učebnic v Praze 1952. 575 s.

KLUGE, F.: Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache. 20. Aufl. Berlin, Walter de Gruyter Co. 1967, s. 276.

MACHEK, V.: Etymologický slovník jazyka českého. 2. vyd. Praha, Academia 1968. 866 s.

MIKLOSICH, F.: Lexicon palaeoslovenico-graeco-latinum. 1. ed. Vindobonae, Guilelmus Braumueller 1862—1865, s. 1128.

ONDRUŠ, Š.: Etymologická segmentácia slovanských slov z hľadiska štruktúry indoeurópskeho koreňa a laryngálnej teórie. In: Československé přednášky pro VI. mezinárodní sjezd slavistů. Red. B. Havránek. Praha, Academia 1968, s. 107—118.

ONDRUŠ, Š.: Význam a pôvod slovesa páčiť sa. Slovenská reč, *35*, 1970, č. 5, s. 257—264.

ONDRUŠ, Š.: Sú pomenovania vrchov Choč a Kýčera slovanské? Slovenská reč, *37*, 1972, č. 6, str. 334—341.

ONDRUŠ, Š.: Je slovo chotár maďarského pôvodu? Slovenská reč, *38*, 1973, č. 1, str. 32—39.

PETSCHENIG, M.: Der kleine Stowasser. Lateinisch-deutsches Wörterbuch. München, G. Freitag Verlag 1968, s. 541.

Slovar slovenskega knjižnega jezika. Zv. 1. Red. A. Bajec a i. 1. vyd. Ljubljana, Slovenska akademija znanosti in umetnosti 1970. 844 s.

Slovník slovenského jazyka. Red. Š. Peciar. 1. vyd. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1959—1968. 6 zv.

Klára Buzássyová

PRÍSPEVOK KU KONFRONTAČNÉMU VÝSKUMU SÉMANTIKY SLOVENSKÝCH A ČESKÝCH SLOVIES POLOHY

(Dokončenie)

V tomto príspevku sa pokúšame ukázať zhody a rozdiely v inventári a vo fungovaní slovenských a českých lexém s významom polohy. Ukazuje sa nám, že výrazovým (formálnym) rozdielom lexém zodpovedajú i rozdiely v niektorých sémach, a preto možno rozdiely medzi ekvivalentnými lexikálnymi jednotkami vyjadriť pomocou istého súboru dištinktívnych sémantických príznakov. Uplatnením týchto príznakov pri jednotlivých lexémach sa nevyčerpáva ich celá sémantická stavba, príznaky zastupujú iba sémy, ktorými sa jeden jazyk odlišuje od druhého. V prvej časti príspevku (Slovenská reč, 38, 1973, s. 270—278) sme opísali rozdiely a zhody v inventári a vo fungovaní slovenských a českých slovies polohy kauzatívneho a stavového radu. Teraz pokračujeme analýzou mediálneho radu polohových slovies a opisom vzťahu mediálnych slovies a reflexívnych kauzatív. Na orientáciu čitateľov uvádzame ešte raz dištinktívne príznaky, s kktorými pri opise významu slovesných lexém polohy pracujeme:

A. spôsob polohy — je to príznak rozlišujúci ekvivalenty, ktoré majú rozdielne koreňové morfémy. V rámci slovies polohy rozlišujeme a symbolicky označujeme tieto spôsoby polohy: A_1 = sedieť (koreň stavového slovesa tu reprezentuje i ostatné stupne toho istého koreňa), A_2 = ležať, A_3 = stáť, A_4 = kľačať, A_5 = visieť;

B. účasť subjektu na deji — je to príznak explicitne vyjadrenej účasti subjektu na deji pomocou reflexívnej morfémy *si*, ktorým sa rozlišujú a) dva typy mediálnych tvarov: *sadá si do kresla* (A_1 B) — *usedá do křesla* (A_1 C_1), mediálne tvary so zvratnou morfémou *si* a reflexívnokauzatívne tvary so zvratnou marfémou *sa* (se): sadnúť si (A_1 B), posadiť sa (A_1 C_1);

C. perfektivizácia — tento príznak je relevantný vtedy, keď sa ekvivalent odlišuje od svojho náprotivku perfektivizačnou predponou, pričom náprotivok vyjadruje dokonavý vid i bez predpony. Je to príznak, ktorého formálnym nositeľom sú predpony a existuje v troch podobách: C_1 čistá perfetivizácia; C_2 perfektivizácia + smer polohy; C_3 perfektivizácia + distributívnosť. Napr. *Doklekne na podlahu a začne drhnout* (A_4 C_1) — *kľakne si na dlážku a začne drhnúť* (A_4 B); *pověsit prádlo* (A_5 C_1) — *povešať bielizeň* (A_5 C_3);

D. expresívnosť — tento príznak je relevantný, keď sa ekvivalent odlišuje od svojho náprotivku expresívnosťou. Napríklad: *Ulehne s chřipkou* (A_2 C_1) — *zaľahne na chrípku* (A_2 C_1 D);

E — dynamickosť (E_1) — statickosť (E_2) — tento protikladný príznak je relevantný vtedy, keď ekvivalenty sú z rozdielnych radov, napr. z mediálneho a stavového: *zaľahlo mu to v žalúdku* (A_2 C_1 E_1) — *leží mu to v žaludku* (A_2 E_2), *až mu rozum zastal* (A_3 C_1 E_1) — *až mu rozum zůstal stát* (A_3 E_2). Dynamický význam sa v češtine vyjadrí opisom.

I. Němec kvalifikoval mediálny rad ako najmenej stabilný rad, do funkcie ktorého sa pretláčali reflexívno-kauzatívne jednotky. Stopy tejto nestabilnosti pretrvali až do súčasnosti. Vzťah medzi slovenčinou a češtinou je pri mediálnych slovesách zložitý. Existuje tu viac rozdielov vo výrazovom i obsahovom pláne. Preto sa pri tomto rade pristavíme podrobnejšie.

Mediálne slovesá polohy nepredstavujú dnes v slovenčine a češtine z lexikálneho hľadiska jeden jednotný rad. Treba tu vlastne rozlišovať aspoň dva rady: 1. bezpredponové slovesá so zvratnou morfémou *si: sadnúť si, ľahnúť si, stať si, kľaknúť si;* 2. predponové slovesá bez zvratnej morfémy *si:* slov. *zasadnúť, zaľahnúť, pokľaknúť,* čes. *usednout, ulehnout, pokleknout.* V obidvoch týchto radoch je zvratná morféma pri daktorých významoch (semémach) týchto slovies fakultatívna, pri iných obligátna a pri ďalších vôbec nie je možná, takže počet radov by sa ešte mohol zvýšiť. Z výrazového hľadiska je tu značná pestrosť. Okrem toho predponové i bezpredponové slovesá s koreňom *-sad-, -ľah-* môžu mať pri sebe i zvratnú morfému *sa* (v češtine *se*).

Štylisticky bezpríznakový je v češtine i v slovenčine bezpredponový rad so zvratnou morfémou *si.* Z hľadiska vyjadrenia všeobecného mediálneho významu polohy, t. j. významu „zaujať/zaujímať polohu označenú slovesným základom" je to základný rad. Tvoria ho lexémy čes. *sednout (si) — sedat (si), lehnout (si) — lehat (si), (stanout), kleknout (si) — klekat;* slov. *sadnúť (si) — sadať (si), ľahnúť (si) — ľahať (si), stať si; kľaknúť (si) — kľakať (si).* Ako vidieť, v inventári týchto lexikálnych jednotiek sa súčasná čeština odlišuje od slovenčiny iba tým, že nemá mediálny náprotivok slovenského slovesa *stať si* (zaujať polohu v stoji), lebo ho vytlačilo reflexívne kauzatívum *postavit se.* Česká lexikálna jednotka *stanout* nie je štylisticky neutrálna, má príznak knižnosti a zastaranosti. Zhodné významy slovenskej lexémy *sadnúť si* a českej lexémy *sednout si* reprezentujú tieto spojenia: *sadnúť si na stoličku, za stôl — sednout si na židli, za stůl* (základný mediálny význam); *sadnúť si na niekoho — sednout si na někoho* (prenesený hovorový význam „začať dakoho prenasledovať"): *sadneme si na to — sedneme si na to* (frazeologické spojenie s významom „dáme sa

do toho"). Zhodné sú i d
hlavu mu sadla mucha —
strechy — sníh sedl na střec
obličej. Rozdiel medzi češt
„ukončiť klesavý pohyb"
flexívne i nereflexívne slov
sloveso: *letadlo (si) sedlo r*
sadlo na lúku, čln sadol r
môžu odlišovať súčasne i v
nosti vyjadrenia perfektivi
něho sedla (A_1) — *nešťasti*
(A_2 C_1). V slovenčine sa mô
sa a vytvára tak lexému *sa*
se. Tieto lexémy majú zhod
mléko, krev (se) sedá. V
zvratnou morfémou *se* aj
sedají. Slovenský ekvivalen
nej morfémy: *základy budo*
lexívna morféma *(sa, se)* p
deji, ani vlastnú reflexívno
vedať, že mediálne reflexí
toho, čo pomenúva neživot

Významy slovenskej lexi
českej jednotky *lehnout si*
na posteľ, na bok — lehno
chrípku — lehnout si s chř
čina odlišuje od češtiny je
tivizácie: *strach doľahol na*
spôsobom polohy: *na viečk*
V prvom prípade však i v
kom explicitne vyjadrenej

O slovenskom mediálnon
časnej češtine ekvivalentný
kauzatív: *stať si pred zrka*

Mediálnym slovesám *kľ*
v češtine lexémy *kleknout*
svojimi slovenskými nápro
nout si na zem, na kolena.
majú v slovenčine príznak
význame: *kľakať pred niek*

Všimneme si teraz situá

do toho"). Zhodné sú i daktoré spojenia bez zvratnej morfémy *si: na hlavu mu sadla mucha — na hlavu mu sedla moucha; sneh sadol na strechy — sníh sedl na střechy; strach jej sadol na tvár — strach jí sedl na obličej.* Rozdiel medzi češtinou a slovenčinou je v tom, že pri význame „ukončiť klesavý pohyb" má čeština možnosť použiť ako varianty reflexívne i nereflexívne sloveso, v slovenčine sa tu používa iba nereflexívne sloveso: *letadlo (si) sedlo na louku, člun (si) sedl na mělčinu — lietadlo sadlo na lúku, čln sadol na plytčinu.* Niekedy sa ekvivalentné lexémy môžu odlišovať súčasne i v dvoch sémach: v spôsobe polohy a v explicitnosti vyjadrenia perfektivizácie: *neštěstí sedlo na jejich rod; nemoc na něho sedla* (A_1) — *nešťastie doľahlo na ich rod, choroba naňho doľahla* ($A_2 C_1$). V slovenčine sa môže sloveso *sadať* spájať so zvratnou morfémou *sa* a vytvára tak lexému *sadať sa.* Obdobne vzniká v češtine lexéma *sedati se.* Tieto lexémy majú zhodný význam „zrážať sa": *mlieko, krv sa sadá — mléko, krev (se) sedá.* V češtine možno použiť lexikálnu jednotku so zvratnou morfémou *se* aj v spojeniach *svah se sedá, základy budovy se sedají.* Slovenský ekvivalent sa z výrazovej stránky odlišuje, je bez zvratnej morfémy: *základy budovy sadajú.* Ak je subjekt deja neživotný, reflexívna morféma *(sa, se)* pri mediálnom tvare neznačí účasť subjektu na deji, ani vlastnú reflexívnosť (obrátenie deja na sám subjekt). Možno povedať, že mediálne reflexívne sloveso *sadať sa* vyjadruje istú vlastnosť toho, čo pomenúva neživotný subjekt.

Významy slovenskej lexikálnej jednotky *ľahnúť si* a zhodné významy českej jednotky *lehnout si* reprezentujú tieto spojenia: *ľahnúť si na zem, na posteľ, na bok — lehnout si na zem, na postel, na bok; ľahnúť si na chrípku — lehnout si s chřipkou.* Pri prenesených významoch sa slovenčina odlišuje od češtiny jednak príznakom explicitne vyjadrenej perfektivizácie: *strach doľahol na dušu* (A_2C_1) — *strach lehl do duše* (A_2), jednak spôsobom polohy: *na viečka sadol spánok* (A_1) — *na víčka lehl spánek* (A_2). V prvom prípade však i v češtine je možné predponové sloveso s príznakom explicitne vyjadrenej perfektivizácie: *strach dolehl na duši* ($A_2 C_1$).

O slovenskom mediálnom tvare *stať si* sme už povedali, že nemá v súčasnej češtine ekvivalentný náprotivok zo svojho radu, lež z reflexívnych kauzatív: *stať si pred zrkadlo* (A_3 B) — *postavit se před zrcadlo* ($A_3 C_1$).

Mediálnym slovesám *kľaknúť si/kľakať si* v slovenčine zodpovedajú v češtine lexémy *kleknout si/klekat si,* ktoré sa významovo zhodujú so svojimi slovenskými náprotivkami: *kľaknúť si na zem, na kolená — kleknout si na zem, na kolena.* Tvary bez zvratnej morfémy *kľaknúť, kľakať* majú v slovenčine príznak zastaranosti alebo sa používajú v prenesenom význame: *kľakať pred niekým na kolená* = koriť sa, klaňať sa dakomu.

Všimneme si teraz situáciu v predponových mediálnych slovesách bez

zvratnej morfémy. Fungovanie týchto slovies s predponou *u-* je v súčasnej češtine obmedzené alebo tým, že ide o knižné, príp. trocha zastarané tvary, alebo tým, že sa výskyt týchto slovies obmedzuje iba na isté spojenia.

V súčasnej slovenčine lexémy obdobné českým *usednout, ulehnout*, teda *usadnúť, uľahnúť*, sú v základnom mediálnom význame doložené iba ojedinelými dokladmi, netvoria pevnú súčasť podsystému mediálnych slovies polohy. Českým mediálnym slovesám s predponou *u-* zodpovedajú v slovenčine iné lexémy. Tak spojenia *usednout na židli, usednout na své místo* (A_1 C_1), ktoré majú príznak knižnosti proti variantným spojeniam *sednout si na židli, sednout si na své místo* (A_1 B) zodpovedá v slovenčine iba spojenie *sadnúť si na stoličku, sadnúť si na svoje miesto* (A_1 B). České spojenie *usedli kolem ohně* (A_1 C_2) možno do slovenčiny preložiť spojením *posadali si okolo ohňa* (A_1 B C_2). Vete *Konečně usedli k večeři* (A_1 C_2) zodpovedá v slovenčine veta s lexikálnou jednotkou sémanticky zhodnou, ale výrazovo odlišnou: *Konečne zasadli k večeri* (A_1 C_2). Českej lexéme *ulehnout*, ktorú SSJČ zaznamenáva ako štylisticky neutrálnu v spojeniach *ulehnout na lůžko, ulehnout ke spánku, ulehnout do stínu* (A_2 C_1), zodpovedá v slovenčine lexéma *ľahnúť si: ľahnúť si spať, ľahnúť si do tieňa* (A_2 B). Českej lexéme *ulehnout* s významom „být chorobou připútaný na lůžko" v spojení *ulehnou s chřipkou* (A_2 C_1) zodpovedá v slovenčine neutrálna lexéma *ľahnúť si* a spojenie *ľahnúť si na chrípku* (A_2 B) alebo spojenie s expresívnou lexikálnou jednotkou *zaľahnúť na chrípku* (A_2 C_1 D). Obyčajne sa však sloveso *zaľahnúť* vo význame „ochorieť" používa v slovenčine iba samostatne bez doplnenia príslovkovým určením príčiny. Porov. doklad zo SSJ: *Zaľahla, keď prestalo hriať letné slnko* (Ondrejov). Ako zriedkavejšie a trochu zastarané uvádza SSJČ významy lexémy *ulehnout* synonymné s lexémami *uložit se, usadit se: sníh ulehl na střechy* (A_2 C_1) — *sneh sadol na strechy* (A_1); *sen ulehl na víčka* (A_2 C_1) — *sen sadol na viečka* (A_1). SSJČ uvádza tiež význam lexémy *ulehnout* synonymný s lexémou *dolehnout: starosti naň ulehly* (A_2 C_1) — *starosti naňho doľahli* (A_2 C_1). Tu je rozdiel iba vo výrazovej rovine. Česká lexéma *ulehnout* má i význam „stát se kompaktním, sednout se", napr. *navezený písek dobře ulehl — navezený piesok (sa) dobre uľahol*. V slovenčine je tu častejšia lexéma so zvratnou morfémou *sa*.

Keďže Slovník slovenského jazyka zaznamenáva i lexémy *usadnúť, uľahnúť*, preverili sme si na materiáli zo slovníkovej kartotéky Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra SAV, v akých významoch sú tieto lexémy doložené. Sloveso *usadnúť* v základnom mediálnom význame je doložené tri razy, naproti tomu lexéma *sadnúť si* je doložená 117 dokladmi. V nedokonavom vide je päť ráz doložená lexéma *usadať* a dvanásť ráz lexéma *usedať*. Z toho na základný mediálny význam sú po dva doklady z každej

podoby. Deväť dokladov je n
ktorý existuje aj v češtine, k

Sloveso *uľahnúť* v základn
núť si je doložené iba raz (z
tomu lexéma *ľahnúť si* je do
ského a Tajovského) sú tri do
lôžko". SSJ kvalifikuje lexén
Nazdávame sa, že sa tento
jadrenie tohto významu má s
trocha zastaraná. Porov.: *B*
týždne pominuli, ako celkom

Lexéma *uľahnúť* je 6 ráz
stať sa kompaktným": *pôda*
kartotéky teda ukazuje, že le
diálnom význame „zaujať pol
dokladmi. Netvoria pevnú su
tuácia v mediálnom rade slo
od situácie v češtine. I keď
získať len vtedy, keď aj z če
dový materiál, nazdávame sa
medzi češtinou a slovenčinou
možno podporiť tézu o nerov
ponou *u-* v češtine a v slover

České mediálne (dynamicl
štylisticky do istej miery p
oporu v iných dynamických
ticky veľmi úzko súvisia, a to
nout (na náledí). V slovenský
pona *u-* a tieto ekvivalenty s
morfému *sa;* porov. *pokĺznuť*

Ďalší rozdiel súvisí s funkc
rovnaní s predložkou *u*. Pred
iba zdôrazňuje perfektívnosť
tejto predpony, preto sme tý
vizácie (symbolicky označene
pona *u-* môže mať v češtine
rovanie do blízkosti niečoho
rešponduje v češtine s tým is
u stolu — usednout ke stolu.
možno hovoriť, lebo českej
v slovenčine iné predložky, na

podoby. Deväť dokladov je na frazeologizmus *(plakal) až mu srdce usedalo,* ktorý existuje aj v češtine, kde sa hodnotí ako trochu zastaraný.

Sloveso *uľahnúť* v základnom mediálnom význame synonymnom s *ľahnúť si* je doložené iba raz (zo Šoltésovej: *Uľahol na svoje lôžko).* Naproti tomu lexéma *ľahnúť si* je doložená 78 ráz. Zo staršej literatúry (z Vajanského a Tajovského) sú tri doklady na význam „byť chorobou pripútaný na lôžko". SSJ kvalifikuje lexému *uľahnúť* v tomto význame ako expresívnu. Nazdávame sa, že sa tento výraz nepociťuje ako domáci prvok. Na vyjadrenie tohto významu má slovenčina lexému *obľahnúť,* ktorá je dnes už trocha zastaraná. Porov.: *Brcko ochorel, obľahol.* (Tajovský) — *Už dva týždne pominuli, ako celkom obľahol.* (Timrava)

Lexéma *uľahnúť* je 6 ráz doložená vo význame „poklesnúť, znížiť sa, stať sa kompaktným": *pôda, hrob, zem uľahne.* Materiál zo slovníkovej kartotéky teda ukazuje, že lexémy *usadnúť, uľahnúť* sú v základnom mediálnom význame „zaujať polohu v sede (v ľahu)" doložené iba ojedinelými dokladmi. Netvoria pevnú súčasť podsystému slovies polohy. Tým sa situácia v mediálnom rade slovies polohy v slovenčine podstatne odlišuje od situácie v češtine. I keď si uvedomujeme, že objektívny obraz možno získať len vtedy, keď aj z češtiny budeme mať k dispozícii bohatší dokladový materiál, nazdávame sa, že existuje niekoľko systémových rozdielov medzi češtinou a slovenčinou presahujúcich rámec slovies polohy, ktorými možno podporiť tézu o nerovnakom fungovaní mediálnych lexém s predponou *u-* v češtine a v slovenčine.

České mediálne (dynamické) slovesá *usednout, ulehnout,* hoci sú už štylisticky do istej miery príznakové, majú v systéme českých slovies oporu v iných dynamických slovesách s predponou *u-,* s ktorými sémanticky veľmi úzko súvisia, a to so slovesami pohybu typu *uklouznout, upadnout (na náledí).* V slovenských ekvivalentoch týchto slovies nie je predpona *u-* a tieto ekvivalenty sa odlišujú aj tým, že majú pri sebe zvratnú morfému *sa;* porov. *pokĺznuť sa, pošmyknúť sa, spadnúť (na ľade).*

Ďalší rozdiel súvisí s funkciami predpony *u-* v obidvoch jazykoch v porovnaní s predložkou *u.* Predpona *u-* v slovesách typu *ulehnout, upadnout* iba zdôrazňuje perfektívnosť deja v slovese, ktoré je dokonavé už i bez tejto predpony, preto sme týmto slovesám dávali príznak čistej perfektivizácie (symbolicky označenej C_1). V jednotlivých prípadoch však predpona *u-* môže mať v češtine aj smerový odtienok, môže vyjadrovať smerovanie do blízkosti niečoho (príznak C_2). Tento význam predpony *u-* korešponduje v češtine s tým istým významom pri predložke *u,* teda: *seděti u stolu — usednout ke stolu.* V slovenčine o takejto korešpondencii nemožno hovoriť, lebo českej predložke *u* zodpovedajú v tomto význame v slovenčine iné predložky, najmä predložka *pri: sedieť pri stole.* To značí,

že v slovenčine nemožno fungovanie predpony *u-* pri slovesách s významom polohy podporiť korešpondenciou s fungovaním príslušnej predložky, kým v češtine táto možnosť existuje.

V češtine i v slovenčine existujú i predponové mediálne tvary so zvratnou morfémou *sa (se)*. Kým SSJČ hodnotí lexémy *usednout se, ulehnout se* s významom „stať sa kompaktným, zúžiť sa" ako zriedkavejšie, v slovenčine sú lexémy *usadnúť sa, uľahnúť sa* v tom istom význame celkom bežné a sú doložené bohatšie ako tvary bez zvratnej morfémy (napr. *uľahnúť sa* je doložené 21 ráz).

V slovenčine existuje predponové mediálne sloveso s významom polohy *zastať*, ktorému zodpovedajú v češtine tak isto ako bezpredponovému slovesu s týmto koreňom jednotky z radu reflexívnych kauzatív: *hodiny zastali — hodiny se zastavily; zastal si do dverí* (A_3 B C_1) — *postavil se do dveří* (A_3 C_1). Česká lexéma *zastat* má iné významy ako polohové: 1. zastať, zvládnuť, prejaviť schopnosť vykonať nejakú prácu *(zastat nějakou práci)*; 2. zastúpiť *(zastat nemocnou matku)*; 3. zastihnúť, stihnúť *(zastat někoho doma)*. Ako archaický výraz a slovakizmus uvádza SSJČ pri hesle *zastat* i význam „zastavit se".

V slovenčine rovnako ako v češtine existuje popri bezpredponovom mediálnom slovese *kľaknúť si (kleknout si)* i predponové sloveso bez zvratnej morfémy *pokľaknúť (pokleknout)*. V češtine sú možné pri tomto základe aj iné predpony s príznakom perfektivizácie, kým slovenčina dáva prednosť neexplicitnému vyjadreniu perfektivizácie a explicitne vyjadruje účasť subjektu na deji; napr. *Doklekla na podlahu a začala drhnout* (A_4 C_1) — *Kľakla si na dlážku a začala drhnúť* (A_4 B). Prejavuje sa to i v tom, že nedokonavý vid sa v slovenčine netvorí od predponového slovesa *pokľaknúť*, lež iba od slovesa *kľaknúť si*. Českým nedokonavým podobám *poklekat, poklekávat* zodpovedá v slovenčine lexéma *kľakať si*.

Dôležitým faktorom v lexikálnom podsystéme slovies polohy je vzťah mediálnych slovies a reflexívnych kauzatív. Reflexívne kauzatíva sú, ako sme už povedali, historicky novšie tvary a majú tendenciu prenikať do pozície mediálnych tvarov, s ktorými sú funkčne rovnocenné. Ukážeme si, ako sa nám javí pomer reflexívnych kauzatív a mediálnych slovies v slovenčine a v češtine. Budeme sa pritom opierať tak ako doteraz o spracovanie príslušných slovies v SSJ a SSJČ. Údaje zo slovenčiny uvádzame podľa materiálu zo slovníkovej kartotéky JÚĽŠ SAV.

V inventári lexikálnych jednotiek s koreňom *sed-/sad-* pri dokonavých slovesách je medzi slovenčinou a češtinou zhoda; v slovenčine i v češtine existujú popri mediálnych slovesách i reflexívne kauzatíva: *sadnúť si — posadiť sa, sednout si — posadit se*. Vo fungovaní týchto jednotiek sa v slovenčine zreteľne prejavuje uprednostňovanie mediálnych tvarov pred

reflexívnymi kauzatívami (pomer dokladov zo staršieho materiálu je 49:21, z novšieho materiálu do 68:24). Nedokonavý vid sa v slovenčine používa iba pri mediálnom slovese *sadnúť si*, teda proti českému *posazovat se, sedat (si)* stojí v slovenčine iba sloveso *sadať si*. Už sme spomenuli, že slovenčina na rozdiel od češtiny uprednostňuje mediálne tvary pri vyjadrovaní výzvy, rozkazu, pozvania ap. Porov. *sadnite si u nás, staň si sem* (A_1 B) — *posaďte se u nás, postav se sem* (A_1 C_1). V slovenčine sa tu uplatňuje diferenciálny príznak účasti subjektu na deji, v češtine zasa diferenciálny príznak explicitne vyjadrenej perfektivizácie. Pri slovesách s koreňom *-ľah-/-leh-* je v inventári lexém v slovenčine a v češtine tiež zhoda, obidva jazyky majú i mediálnu, i reflexívno-kauzatívnu lexému: *ľahnúť si — položiť sa, lehnout si — položit se*. Medzi mediálnou a reflexívno-kauzatívnou lexémou však nie je ani v češtine, ani v slovenčine taká sémantická a funkčná blízkosť ako napr. medzi lexémami *sednout si — posadit se* a lexémy *ľahnúť si — položiť sa* vo väčšine prípadov nie sú zameniteľné. Na vyjadrenie základného významu „zaujať ležiacu polohu" sa v slovenčine používa lexéma *ľahnúť si*, napr. *ľahnúť si na posteľ, na zem, na chrbát, ísť si ľahnúť* ap. Lexéma *položiť sa* je v tomto význame zameniteľná s mediálnou lexémou iba výnimočne, napr. v termínoch pre športové úkony: *položiť sa/ľahnúť si na brucho*. SSJ uvádza síce lexému *položiť sa* ako synonymnú s *ľahnúť si*, ale ide o synonymitu v nepatrnej miere. Z 12 dokladov na lexému *položiť sa* sú iba dva také, v ktorých je táto lexéma zameniteľná s lexémou *ľahnúť si;* napr. *Skoro všetko sa položí na vlhký trávnik a v momente spí.* (Sever) — Aj tu by bolo vhodnejšie použiť lexému *polihať si*, ktorá má proti českej lexéme *položit se* navyše príznak distributívnosti. Lexéma *položiť sa* používa sa obyčajne vtedy, keď subjekt deja nie je osoba: *Čierna hlava (psa) sa zdvihla na prahu búdy a zasa sa položila.* (Vajanský) — Mediálne sloveso *ľahnúť si* a reflexívne kauzatívum *položiť sa* je v kartotéke JÚĽŠ SAV doložené v pomere 78:12 v prospech *ľahnúť si*.

Aj v češtine sa na vyjadrenie základného významu „zaujať ležiacu polohu" používa lexéma *lehnout si*. Je tu však vo väčšej miere možné použiť i reflexívne kauzatívum, porov. *položit se do postele, položit se na trávník — uložiť sa do postele*. Medzi českou lexémou *položit se* a slovenskou lexémou *položiť sa* je rozdiel i v miere, v akej sa lexémy používajú v prenesených a expresívnych významoch. V spisovnej i v obecnej češtine existuje niekoľko expresívnych spojení so slovesom *položit se*, ktorým v ekvivalentných slovenských spojeniach zodpovedajú iné lexémy ako lexémy z okruhu slovies polohy: *položit se (na náledí)* (A_2 C_1) — *natiahnuť sa, capnúť (na ľade)* (X C_1); *položit se slabostí — zosypať sa od slabosti; banka se položila — banka skrachovala, vláda se položila — vláda padla.*

Pri slovesách s koreňom *-sta-* vyplýva rozdielna situácia vo vzťahu mediálnych slovies a reflexívnych kauzatív v slovenčine a v češtine z rozdielu v inventári lexém. V slovenčine existujú popri reflexívnych kauzatívach *postaviť sa, zastaviť sa* i mediálne slovesá *stať si, zastať,* v češtine boli mediálne slovesá celkom nahradené reflexívnymi kauzatívami. Preto proti dvojakému vyjadreniu (pomocou média a reflexívneho kauzatíva) v slovenčine stojí v češtine iba vyjadrenie pomocou reflexívneho kauzatíva: *postaviť sa do radu* (A_3 C_1) i *stať si do radu* (A_3 B) — *postavit se do řady* (A_3 C_1); *postaviť sa* i *stať si na prsty* (A_3 B) — *postavit se na špičky* (A_3 C_1). Pomer mediálnych a reflexívno-kauzatívnych slovies v slovenčine, t. j. pomer lexém *stať si — postaviť sa* nie je však taký istý ako napr. pri lexémach *sadnúť si — posadiť sa,* alebo *ľahnúť si — položiť sa.* Pri lexémach s koreňom *sta-* sú reflexívne kauzatíva proti mediálnym tvarom vo výraznej prevahe. Kým napr. v materiáli kartotéky JÚĽŠ zo staršieho obdobia je pomer dokladov na mediálne a reflexívno-kauzatívne slovesá 19:15 v prospech mediálneho slovesa *stať si,* v novšom materiáli je pomer týchto dokladov 24:227 v prospech reflexívno-kauzatívneho slovesa *postaviť sa.* Je to tak preto, že v slovenčine konvergentne s češtinou a asi pod vplyvom češtiny existuje veľmi veľa typických a frazeologických spojení s lexémou *postaviť sa,* v ktorých už nejde o vyjadrenie významu polohy v konkrétnom zmysle, ale o významy posunuté, prenesené. Tu už potom nie je reflexívno-kauzatívna lexéma zameniteľná s mediálnou lexémou. Uvedieme aspoň na ukážku niekoľko spojení so slovesom *postaviť sa,* ktoré sú v obidvoch porovnávaných jazykoch zhodné: *postaviť sa (postavit se) na nové stanovisko, postaviť sa (postavit se) na hlavu, na vlastné (vlastní) nohy; postaviť sa (postavit se) na odpor, postaviť sa dačomu zoči-voči — postavit se něčemu tváří v tvář.* V daktorých frázach sa lexémy v češtine a slovenčine môžu odlišovať vidom, napr. *aj keby sa na hlavu postavil — i kdyby se na hlavu stavěl.*

Záver. Pokúsili sme sa ukázať zhody a rozdiely v inventári aj vo fungovaní slovenských a českých lexém s významom polohy, a to podľa jednotlivých radov, ktoré lexikálny podsystém slovies polohy tvoria, t. j. kauzatívneho, stavového, mediálneho a reflexívno-kauzatívneho radu. Opierali sme sa pritom o výsledky, ku ktorým dospeli bádatelia v oblasti diachrónie. Usilovali sme sa konfrontovať výrazovú a obsahovú stránku skúmaných lexikálnych jednotiek. Ukázalo sa nám, že výrazovým (formálnym) rozdielom lexém zodpovedajú i rozdiely v niektorých sémach, a preto možno rozdiely medzi ekvivalentnými lexikálnymi jednotkami vyjadriť pomocou istého súboru dištinktívnych sémantických príznakov. Rozloženie dištinktívnych príznakov, t. j. väčší počet relevantných príznakov

pri mediálnych slovesách a relatívne malý počet príznakov pri kauzatívach a stavových slovesách, je príznačné a nazdávame sa, že korešponduje s vlastnosťami jednotlivých radov danými ich historickým vývinom. Toto rozloženie príznakov korešponduje s výrazovou i sémantickou pestrosťou mediálnych slovies v protiklade k jednotnému, takmer gramatickému charakteru kauzatívnej korelácie a v protiklade k jednotným a vcelku jednoliatym významom stavových slovies.

Ak I. Němec konštatoval, že opozícia tranzitívnosť — netranzitívnosť tvorí os celého systému, skúmaný materiál ukázal, že v súčasnej češtine tu ide predovšetkým o opozíciu kauzatívum — reflexívne kauzatívum *posadit — posadit se*. Naproti tomu v slovenčine sa vo väčšej miere zachovali mediálne slovesá, takže v opozícii tranzitívnosť — netranzitívnosť popri opozícii kauzatívum — reflexívne kauzatívum pôsobí oveľa výraznejšie opozícia kauzatívum — médium. Kauzatíva sú v systéme slovies polohy v centre pozornosti pri konfrontačnom aspekte vtedy, keď sledujeme predovšetkým zhody v obidvoch skúmaných jazykoch. Z hľadiska rozdielov medzi češtinou a slovenčinou stoja v centre systému slovies polohy lexikálne jednotky s mediálnym významom.

Ján Kačala

SPÁJATEĽNOSŤ SUBSTANTÍV FAVORIT A AŠPIRANT

1.0. Je známe, že jazykové prostriedky nemožno navzájom spájať ľubovoľne. Možnosť spájať jazykové prostriedky v syntagmách je závislá 1. od pomenovaných predmetov a javov mimojazykovej skutočnosti, 2. od jazykových zákonitostí a noriem. Prvý faktor je mimojazykový a vylučuje možnosť spájať do syntagiem pomenovania takých predmetov alebo javov objektívnej skutočnosti, ktorých spojenie sa na základe bežných ľudských poznatkov, resp. všeobecnej ľudskej skúsenosti pokladá za nereálne alebo nepravdivé (napr. *kvet je strom, drevené železo, dojiť trávu, kladne kosiť*). Priestupky proti týmto zásadám sa spravidla pokladajú za logické chyby.

Druhý faktor je interne jazykový a týka sa dodržiavania tých formálnosémantických spôsobov spájania jazykových prostriedkov do syntagiem, ktoré sú všeobecne zaužívané a ustálené a ktoré majú svoje odôvodnenie v jazykovom systéme, v jazykových normách, sú dané dejinami jazyka a pod. Porušenie týchto spôsobov spájania sa pokladá za jazykovú chybu (napr. *dôstojný víťazovi, hrať na harmoniku, dosiahnuť úspechu, vyvaro-*

vanie sa chybám). Aj tieto príklady ukazujú, že veľmi častou jazykovou chybou je kontaminácia (prekríženie) ustálenej väzby istého prostriedku s väzbou iného, významovo blízkeho prostriedku: je to teda narušenie ustáleného spôsobu spájania daného výrazu s iným výrazom.

1.1. Nezvyčajný spôsob spájania sme si všimli pri slove *favorit;* ide o spojenie tohto substantíva s predložkou *na* a podstatným menom vo 4. páde: *favorit na titul.* Takéto spojenie sme našli napr. v týchto vetách pochádzajúcich z časopisu Šport: *Po dvoch jasných víťazstvách nastupoval aj na voľnú jazdu ako veľký favorit na titul* (č. 34 z 9. 2. 1973). — *Jeden z favoritov na medailu sa však musel v Bratislave obísť bez nej* (č. 54 z 5. 3. 1973).

Slovo *favorit* sa ako športový termín v slovníkoch vysvetľuje takto: účastník pretekov, zápasov a pod., ktorý má najväčšiu nádej na víťazstvo (Slovník slovenského jazyka 1, s. 392 — ďalej iba SSJ); jednotlivec alebo mužstvo, ktoré má najväčšiu nádej na víťazstvo (S. Šaling — M. Šalingová — O. Peter: Slovník cudzích slov, s. 338). Z týchto dvoch výkladov vidieť, že to, čo sa označuje v uvedených citátoch spojením predložky *na* s podstatným menom *titul* (resp. *medaila*), sa pokladá za neoddeliteľnú súčasť samého podstatného mena *favorit:* favorit je ten, komu dávajú nádej na víťazstvo, koho iní pokladajú za najpravdepodobnejšieho víťaza pretekov, zápasu a pod., je to teda predpokladaný víťaz súťaže. Z toho prirodzene vychodí, že nezhodný prívlastok *na titul (na medailu)* je pri podstatnom mene *favorit* nadbytočný a nepotrebný.

Substantívum *favorit* možno, pravda, primerane rozviť nezhodným prívlastkom v genitíve, príp. v predložkovom lokáli, ktorým sa špecifikuje, vymedzuje druh súťaže, pretekov, zápasu a pod., napr.: *najväčším favoritom súťaže bolo od začiatku bratislavské mužstvo; veľkým favoritom pretekov v skokoch na lyžiach bol reprezentant NDR; favoritom v súťaži mužov bol O. Nepela.* Podstatné meno *favorit* možno rozviť aj nominatívnou konštrukciou typu *číslo jeden (jedna), číslo dva . . .*, čiže napr. *favoritom číslo jeden je reprezentant Kanady.* Tento typ prívlastku však nemožno použiť, ak sa podstatné meno *favorit* bližšie určuje prídavným menom *veľký (najväčší):* „veľký favorit číslo jeden", čiže adjektívny prívlastok tohto typu vylučuje použitie uvedenej nominatívnej konštrukcie s funkciou prívlastku a naopak. Možno teda použiť alebo iba adjektívny prívlastok *veľký (najväčší) favorit,* alebo iba nominatívnu konštrukciu *favorit číslo jeden.*

1.2. Keďže sme na spojenie substantíva *favorit* s predložkou *na* a 4. pádom podstatného mena *titul (medaila)* našli niekoľko príkladov, vynára sa otázka, odkiaľ sa toto spojenie v časti športového spravodajstva vzalo. Pri

hľadaní odpovede si vezmeme na pomoc daktoré výrazy synonymné so slovom *favorit*.

Podobný význam ako slovo *favorit* majú výrazy *ašpirant na titul, kandidát na titul* a *uchádzač o titul*. V Slovníku slovenského jazyka sa významy týchto substantív vystihujú takto: 1. ašpirant: kto ašpiruje na niečo, uchádza sa o niečo (napr. o miesto), uchádzač, žiadateľ (pozri SSJ 1, s. 51, 1. význam slova *ašpirant*); 2. kandidát: kto sa uchádza o nejaký úrad, funkciu, hodnosť al. titul, o členstvo, o miesto, čakateľ, uchádzač (SSJ 1, s. 670); 3. uchádzač: kto sa o niečo uchádza, kto o niečo žiada (SSJ 4, s. 652, 1. význam slova *uchádzač*). Tieto výklady ukazujú, že pri podstatných menách *ašpirant, kandidát* a *uchádzač* ide o (čiastočné) synonymá substantíva *favorit*.

Pre nás je, pravda, dôležitá najmä otázka väzby. Z tohto hľadiska sa žiada upozorniť, že substantíva *ašpirant* a *kandidát* sa spájajú práve s predložkou *na* a s podst. menom vo 4. páde: *ašpirant na titul, kandidát na titul*. Oprávnene sa možno nazdávať, že väzba s predložkou *na* a 4. pádom podstatného mena sa na slovo *favorit* preniesla od týchto synonymných (a takisto prevzatých) výrazov *ašpirant* a *kandidát*. Pri nich je však táto väzba celkom organická. Dokazuje sa to tým, že túto väzbu majú aj príbuzné slovesá *ašpirovať na niečo* a *kandidovať na niečo* (napr. *ašpirovať na vedúce miesto, kandidovať na funkciu poslanca, na miesto predsedu*). Domáce slovo *uchádzač* má zasa väzbu s predložkou *o* v spojení s akuzatívom podstatného mena (podľa slovesa *uchádzať sa o niečo*). Naproti tomu sloveso *favorizovať* tak isto ako substantívum *favorit* sa neviaže s predložkou *na* v spojení so 4. pádom substantíva, lež — pravda, to platí len o slovese — s jednoduchým 4. pádom: *favorizovať niekoho, niečo* (napr. *favorizovať domáceho pretekára, favorizovať súpera* atď.).

2.0. Pri slovesách *ašpirovať na niečo, kandidovať na niečo* sa ďalej žiada upozorniť na dôležitý jav, ktorý podmieňuje tak ich väzbu, ako aj väzbu príslušných príbuzných podstatných mien; týmto javom sa lepšie objasní aj rozdiel medzi slovesami *ašpirovať* a *kandidovať* na jednej strane a slovesom *favorizovať* na druhej strane. Tento rozdiel spočíva v odchodnom postavení substantív, ktoré sa spájajú so slovesami na základe intencie (zamerania) slovesného deja. Pri slovesách *kandidovať, ašpirovať na niečo* je pretekár, resp. súťažiaci v postavení východiskovej substancie slovesného deja (napr. vo vete *Na titul majstra sveta ašpirujú najmenej traja pretekári* východiskovú substanciu slovesného deja *ašpirovať* predstavujú traja pretekári), kým pri slovese *favorizovať niekoho* zasa naopak — pretekár je v postavení zasahovanej, resp. cieľovej substancie slovesného deja: *favorizovať domáceho pretekára* (vo vete *Odborníci favorizujú československého reprezentanta*). Ako vidieť, pretekár je tu v postavení neaktívnej

substancie, na ktorej sa dej vykonávaný istým činiteľom odohráva, ktorá je týmto dejom zasahovaná. Činiteľom deja pomenovaného slovesom *favorizovať* je teda niekto iný ako pretekár, resp. súťažiaci: niekto iný (napr. odborníci, experti, novinári alebo diváci) prisudzuje istému pretekárovi schopnosť alebo predpoklady v danej súťaži zvíťaziť; niekto iný pokladá tohto pretekára za pravdepodobného víťaza súťaže, pretekov a pod. To značí, že v slovese *favorizovať* je už implicitne, bez vyjadrenia osobitným prostriedkom obsiahnutý aj významový prvok predpokladu získať titul (tento predpoklad sa pripisuje príslušnému pretekárovi ako súčasť významu slovesa *favorizovať niekoho* — ako dôkaz tohto tvrdenia nám môže poslúžiť fakt, že sloveso *favorizovať* sa nemôže na základe svojej väzby spojiť s podstatným menom *víťaz*: „favorizovať víťaza"). Ukazuje sa teda, že kým dej slovies *ašpirovať, kandidovať* je zacielený na to, o čo pretekári súťažia, dej slovesa *favorizovať* je zameraný na pretekára. Tento rozdiel medzi nimi možno schematicky znázorniť takto:

dej / sloveso	východisko	smerovanie	cieľ
ašpirovať	pretekár	→	titul
favorizovať	záujemcovia	→	pretekár

2.1. Tento rozdiel vo významovej stavbe slovies *ašpirovať, kandidovať* oproti slovesu *favorizovať* má potom dôsledky aj pre významovú stavbu substantív príbuzných s týmito slovesami: ašpirant je ten, kto ašpiruje (na titul), je to teda substancia vykonávajúca slovesný dej, čiže vo vzťahu k slovesnému deju aktívna substancia, kým favorit je ten, koho favorizujú iní, kto je favorizovaný, je to teda substancia zasahovaná dejom, čiže vo vzťahu k tomuto deju neaktívna substancia. Pri substancii ašpirant ako aktívnej možno väzbou s predložkou *na* a podstatným menom v akuzatíve naznačiť zacielenie aktivity *(ašpirant na titul, ašpirant na zlatú olympijskú medailu, ašpirant na prvenstvo ...)*. Naproti tomu pri substancii *favorit* ako neaktívnej je vyjadrenie aktivity, resp. jej zamerania v podobe väzby s predložkou *na* a so substantívom vo 4. páde („favorit na titul") neorganické.

3.0. Z nášho rozboru vidieť, že spôsob spájania jazykových prostriedkov s inými prostriedkami na základe väzby je citlivá vec aj pri podstatných menách, nie iba pri slovesách, pri ktorých má väzba „domovské právo". Porušenie jazykových zákonitostí, ktorými sa spravuje spájanie slov na základe väzby, sa pociťuje ako jazyková chyba, preto je v jazykovej praxi dôležité rešpektovať tieto zákonitosti všeobecne a pri podstatných menách osobitne. Z tohto hľadiska nemožno teda prekríženie istých zložiek význa-

mu, resp. väzby podstatného mena *favorit* s významom, resp. väzbou podstatného mena *ašpirant* pokladať za systémové a odôvodnené.

3.1. Tento rozbor svedčí o tom, že rozdiely medzi jazykovými jednotkami sú často v hlbších rovinách jazykovej stavby, takže na prvý pohľad nie sú vždy dosť zreteľné. Pri zbežnom pohľade sa podstatné mená *ašpirant* a *favorit* javia ako synonymá. Nemožno, prirodzene, obísť fakt, že spoločné významové črty naozaj majú. Podrobnejším rozborom sa však medzi nimi ukazujú aj dôležité rozdiely (pripomíname tu jednak širší, resp. všeobecnejší význam slova *ašpirant* — z toho vychodí potreba vymedziť ho v danej súvislosti nezhodným prívlastkom *na [majstrovský] titul* —, jednak spomenutý prvok aktívnosti pri substantíve *ašpirant* proti prvku neaktívnosti pri podstatnom mene *favorit*). Spoločné a odchodné zložky vo význame týchto podstatných mien sa názorne ukážu z týchto charakteristík:

favorit: (1) účastník pretekov (majstrovstiev), (2) ktorému sa dáva nádej (3) na víťazstvo;

ašpirant (na titul): (1) účastník pretekov (majstrovstiev) (2) uchádzajúci sa (3) o víťazstvo.

Ako vidieť, prvá a tretia sémantická črta je obidvom substantívam spoločná, v druhej sa však odlišujú: v nej sa totiž reflektuje práve súvislosť týchto substantív s príbuznými slovesami, t. j. to, že *favorit* je vo vzťahu k príslušnému slovesnému deju neaktívna substancia (je to favorizovaný pretekár), kým *ašpirant (na titul)* je v pomere k slovesnému deju aktívna substancia (je to pretekár ašpirujúci na titul).

Aj tento príklad s podstatnými menami *ašpirant* a *favorit* a zodpovedajúcimi slovesami *ašpirovať na niečo* a *favorizovať niekoho* dokazuje, aký dôležitý je prístup k jazykovým prostriedkom z hľadiska ich podobnosti a rozdielnosti.

3.2. Naším rozborom sa potvrdzuje to, že pri substantívach spájajúcich sa so slovesom na základe intencie slovesného deja je potrebné a aj užitočné rozoznávať aktívnu substanciu a neaktívnu substanciu. K presnému rozlíšeniu týchto dvoch substancií sa dostaneme pozorným skúmaním vzťahu týchto substancií k slovesnému deju a zistením intencie (zamerania) slovesného deja pri príslušnom slovese. Z hľadiska spájateľnosti so slovesom má sémantika substantív rozhodujúci význam.

Ako vidieť, opierame sa tu o teóriu intencie slovesného deja, ktorá od vyjdenia Paulinyho práce (Pauliny, 1943) má pri výskume gramatických aj lexikálnych vlastností slovenského slovesa i gramatického systému slovenského jazyka vôbec veľký význam — porov. najmä práce J. Ružičku (1960a, 1960b, 1961, 1962) a akademickú Morfológiu slovenského jazyka (1966). Aj novšími výskumami (Kačala, 1967, 1968 a Buzássyová, 1970) sa overuje plodnosť a reálnosť tejto teórie.

3.3. Napokon z hľadiska jazykovej kultúry možno z tohto rozboru vyvodiť taký poznatok, že posudzovanie nových, resp. nezvyčajných javov v jazykovej praxi, ako aj usmerňovanie jazykovej praxe sa má opierať a opiera sa o objektívne zistiteľné a zistené jazykové zákonitosti a fakty.

Literatúra

BUZÁSSYOVÁ, K.: Intencia slovesného deja a deverbatívna slovotvorná paradigma. Jazykovedný časopis, *21*, 1970, s. 113—124.

KAČALA, J.: Doplnok a intenčná štruktúra. Jazykovedný časopis, *18*, 1967, s. 129—137 (publikované aj v monografii KAČALA, J.: Doplnok v slovenčine. 1. vyd. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1971. 280 s.).

KAČALA, J.: Intencia slovesného deja a stavba vety. Jazykovedný časopis, *19*, 1968, s. 57—64.

Morfológia slovenského jazyka. Red. J. Ružička. 1. vyd. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1966. 896 s.

PAULINY, E.: Štruktúra slovenského slovesa. 1. vyd. Bratislava, Slovenská akadémia vied a umení 1943. 116 s.

RUŽIČKA, J. (1960a): Osobné a neosobné slovesá. Jazykovedný časopis, *11*, 1960, s. 6—31.

RUŽIČKA, J. (1960b): Bezpodmetový zvratný tvar. Slovenská reč, *25*, 1960, s. 3—25.

RUŽIČKA, J.: Významové skupiny neosobných slovies. Jazykovedný časopis, *12*, 1961, s. 25—43.

RUŽIČKA, J.: Veta a sloveso (Z problematiky jednoduchej vety). In: Otázky slovanské syntaxe. Sborník brněnské syntaktické konference. 17.—21. 4. 1961. Red. J. Bauer. Praha, Státní pedagogické nakladatelství 1962, s. 141—153.

Slovník slovenského jazyka. 1. Red. Š. Peciar. 1. vyd. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1959. XVI + 816 s.

Slovník slovenského jazyka. 4. Red. Š. Peciar. 1. vyd. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1964. 760 s.

ŠALING, S. — ŠALINGOVÁ, M. — PETER, O.: Slovník cudzích slov. 3. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1970. 1140 s.

Ivor Ripka

ĽUDOVÍT V. RIZNER A JEHO BOŠÁCKY NÁREČOVÝ SLOVNÍK

1. V októbri tohto roku uplynie 60 rokov od smrti významného slovenského kultúrno-osvetového dejateľa Ľudovíta Vladimíra R i z n e r a. Jeho bohatá a mnohostranná činnosť sa analyzovala a hodnotila pri rozličných príležitostiach a z rozličných aspektov, pričom sa vždy zdôrazňoval jednoznačne pokrokový zástoj Ľ. V. Riznera v slovenskom národnom a kultúrnom živote. Pri doterajších výskumoch sa najviac pozornosti venovalo jeho *Bibliografii slovenského písomníctva*, no nechýbajú ani príspevky rozoberajúce a osvetľujúce Riznerovu pedagogickú, ľudovýchovnú, literárnu či etnografickú činnosť. Najnovšie poznatky o diele Ľ. V. Riznera prináša zborník príspevkov z konferencie o Ľ. V. Riznerovi, ktorý vydala Matica

slovenská (1970). To, že Rizner zanechal v rukopise vzácny nárečový materiál, je síce známe (v príspevkoch sa často cituje jeho *Dialektický slovník bošácky z r. 1896*, ktorý je deponovaný v Literárnom archíve Matice slovenskej), no zatiaľ chýbajú bližšie a konkrétnejšie údaje o spracovaní tohto materiálu.

Pri svojich široko chápaných národopisných výskumoch Bošáckej doliny získaval Rizner stále nový materiál, ktorý sa usiloval zaradiť do rukopisu svojho nárečového slovníka. Pôvodný rukopis slovníka z r. 1896 napokon znova prepracoval a prepísal. Prácu na tomto svojom poslednom veľkom diele dokončil iba niekoľko mesiacov pred svojou smrťou — 23. augusta 1913. Rukopis *Dialektického slovníka bošáckeho* má teda 60 rokov. Pri tejto príležitosti sa naskytá možnosť komentovať Riznerovu dialektologickú zberateľskú prácu podrobnejšie a ukázať, že obidva rukopisy Riznerovho slovníka prinášajú množstvo cenného lexikálneho materiálu. Tvoria organickú zložku Riznerovej činnosti a podávajú obraz o mimoriadnych vlastnostiach a schopnostiach svojho tvorcu, ktorý sa celým svojím dielom vedome usiloval kliesniť cestu novému a pokrokovému v živote slovenského národa.

2. Ľudovít V. Rizner sa narodil 10. marca 1849[1] v Zemianskom Podhradí, v malej dedine v Bošáckej doline (dnes patrí táto obec do okresu Trenčín). Základné vzdelanie získal v rodisku od svojho otca učiteľa; na jeho ďalší vývin a formovanie malo vplyv najmä štúdium v nižších ročníkoch bratislavského lýcea a neskôr na slovenskom gymnáziu v Revúcej, na ktorom vyučovali štúrovci. Rodinná výchova a štúdiá formovali Riznera tak, že za najvyšší cieľ svojho pôsobenia a všetkej činnosti vždy pokladal upevňovanie národného povedomia slovenského ľudu a zvyšovanie jeho vzdelanostnej úrovne v duchu demokratických ideí vtedajšej pokrokovej inteligencie.

Od r. 1870 pôsobil Ľ. Rizner ako učiteľ (nástupca svojho otca) na cirkevnej škole v Zemianskom Podhradí a na tomto mieste vytrval až do svojho penzionovania v r. 1911. Svedomite plnil svoje školské povinnosti, prekladal a písal základné učebnice, v ktorých sa usiloval vysvetľovať látku vecne a zrozumiteľne, postupujúc od jednoduchšieho k zložitejšiemu a od konkrétnejšieho k abstraktnému. Podporoval a aktívne rozvíjal kultúrno-osvetovú prácu na dedinách, zakladal knižnice a vzdelávacie spolky. Svoje vedomosti o existencii osvetových inštitúcií zhrnul do publikovaného *Prehľadu terajších slovenských vzdelávateľských spolkov a verejných knižníc.*

Veľa času a energie venoval redigovaniu *Obzoru*, v ktorom prinášal články a materiály určené predovšetkým dedinskému roľníckemu ľudu. Svojou redaktorskou činnosťou sa vo veľkej miere zaslúžil o zvyšovanie hospodárskej a kultúrnej úrovne Slovenska.

Prispieval do mnohých slovenských a českých novín a časopisov, korešpondoval so všetkými významnými dejateľmi svojej doby, pomáhal všetkým, ktorí

[1] Deň narodenia sa v materiáloch o Ľ. Riznerovi uvádza nejednotne.

ho o pomoc požiadali. Nezaváhal pred nijakou prácou, ak videl jej potrebnosť pre národnú vec. Na zapadnutej a malej dedinke (Zemianske Podhradie nie je ani na železničnej trati) musel vynaložiť veľké úsilie na udržanie potrebných kontaktov s jestvujúcim kultúrnym životom. No Ľ. Rizner vedel pre svoje ideály prinášať akékoľvek obete. Po celý život neúnavne zbieral noviny, časopisy a knihy prinášajúce údaje o Slovensku a Slovákoch, všetok materiál excerpoval na lístky a budoval si kartotéky. Popri plnení svojich učiteľských povinností utvoril skoro neuveriteľne rozsiahle a viaceré kultúrno-vedecké oblasti zasahujúce dielo, ktorého význam si ešte stále dostatočne neuvedomujeme. Vytvoril dielo, ktoré v iných pomeroch robili (alebo ešte len robia) vedecké inštitúcie so širokým štábom odborných a vedeckých pracovníkov. Jeho životné dielo — *Bibliografia písomníctva slovenského na spôsob slovníka od najstarších čias do r. 1900 s pripojenou bibliografiou archeologickou, historickou, miestopisnou a prírodovedeckou* — je výrazným dokladom Riznerovej nesmiernej vytrvalosti a pracovitosti; tvorí základnú pomôcku pri výskume všetkého, čo sa vzťahuje na slovenský život v minulosti.

Na tomto mieste nemožno ani len vymenovať všetky práce, ktoré Ľ. Rizner napísal. Okrem *Rukoväte k dejinám slovenskej literatúry* a *Prameňov k životopisnej a literárnej činnosti slovenských spisovateľov* treba spomenúť najmä *Materiál k topografickému slovníku zvlášte Horného Uhorska* a *Pramene k miestopisu územia Slovákmi obývaného.* V prvej práci opisuje jednotlivé lokality (dediny, osady, vrchy, rieky a pod.) a prináša historické, archeologické a prírodopisné poznámky; časť tohto materiálu (týkajúcu sa oblasti Bošáckej doliny) využil aj v nárečovom slovníku.

3. *Slovník dialektický, obsahujúci slová, idiomatizmy, frázy, príslovia, porekadlá, prirovnania, hádky, povery, čary, obyčaje, hry a priezviská obyvateľov na Bošáckej doline počuté* (celý názov prvej verzie slovníka) dokončil Ľ. Rizner 3. nov. 1896. Spracoval v ňom materiál, ktorý získal pri svojich systematických etnografických výskumoch Bošáckej doliny. Rizner chcel v ňom zachytiť všetky slová a výrazy súvisiace s každodenným životom, prácou a duchovnou tvorbou dedinského ľudu a pokúsil sa o komplexný výskum a opis oblasti, v ktorej žil.

Prvý podnet na túto široko zameranú zberateľskú prácu dal Riznerovi *Sborník slovenských národných piesní, povestí, porekadiel, hádok, obyčajov a povier,* zostavený Michalom Chrástkom a Emilom Černým. Zborník, ktorý vyšiel v Matici slovenskej r. 1870, hlboko zapôsobil na mladého Riznera. Od tých čias (sám o tom píše v úvode svojho príspevku *Povery a čary z Bošáckej doliny*) neúnavne zapisoval „nevyčerpateľné poklady prostorozumného umu bošáckeho ľudu".

Dobré svedectvo o postupe prác pri príprave slovníka podáva *Denník Ľudovíta V. Riznera,* ktorý vyšiel vo Vydavateľstve SAV r. 1955. V spomínanom *Zborníku príspevkov z konferencie o Ľ. V. Riznerovi (Martin 1970)* je dodatočne publikovaný podrobný register k *Denníku* (vysvetľujúce poznámky), ktorý v knižnom vydaní *Denníka* chýba. Napriek daktorým

nepresnostiam pomáha identifikovať osoby, miesta a bibliografické údaje z *Denníka* a možno ho využiť aj pri sledovaní vzniku prvej (pôvodnej) verzie Riznerovho nárečového slovníka z Bošáckej doliny.

Základ slovníka tvorí zbierka nárečového a národopisného materiálu, ktorý mal Rizner usporiadaný už koncom osemdesiatych rokov. Rukopis *Sborníka provincializmov a fráz* Rizner nezištne požičiaval a dával k dispozícii každému, kto ho o to požiadal. Spočiatku odmietal návrhy, aby túto svoju prácu publikoval (zač. r. 1890 ho listom na vydanie práce vyzýva F. R. Osvald),[2] lebo ju chcel doživotne dopĺňať; neskôr však súhlasil s uverejnením časti materiálu v Slovenských Pohľadoch. J. Škultéty potom uverejňoval na pokračovanie vybrané ukážky pod názvom *Príslovia, idiomatické výrazy a slová z Bošáckej doliny*.[3] Rizner veril, že ho budú v práci nasledovať, a bol hlboko sklamaný tým, že ani po publikovaní materiálu v Slovenských pohľadoch zberateľov nepribúdalo.

Riznerov materiál zo *Sborníka provincializmov a fráz* excerpovali viacerí bádatelia a on sám videl v tejto obetavej pomoci iným cieľ svojej práce. „Nikdy som nepomýšľal zo svojich zbierok napísať dajaké dialektologické dielo, keď som zbierku svoju rozmnožoval zväčša len slovami, frázami, porekadlami a príslovami tu na Bošáckej doline počutými" (Denník, 217). V tomto zmysle odpovedal Vavřincovi J. Dušekovi,[4] ochotne ho oboznámil so svojou prácou a pripomenul, že všetky dôležitejšie veci vyexcerpoval už pre Kottov[5] slovník Tomáš Šmyd.[6] Neskôr pri čítaní prvých zväzkov Kottovho slovníka (v okt. 1895) zistil, že T. Šmyd veľmi chybne vypisoval slová a frázy z jeho zbierky; toto zistenie Riznera, ktorý vždy pracoval nesmierne dôkladne a presne, mrzelo a znepokojovalo.

Značnú časť Riznerovho materiálu použil a spracoval v svojej knihe *Slovenské príslovia, porekadlá a úslovia* Adolf P. Záturecký[7]; podľa zápisu v denníku, v ktorom Rizner cituje list Záturecského, to bolo 1600 porekadiel.

Riznerovu prácu poznal a vysoko oceňoval aj F. Pastrnek, v tých časoch profesor slavistiky na univerzite vo Viedni, ktorý organizoval dotazníkový

---

[2] František Richard Osvald (1845—1926), katolícky farár v Teplej (dnes časť obce Podhorie, okr. Žiar n/Hronom), vydával a redigoval Kazateľňu.

[3] Slovenské Pohľady, *10*, 1890, s. 510; *11*, 1891, s. 130, 190, 319, 630; *12*, 1892, s. 55, 559, 697.

[4] Vavřinec Josef Dušek (1858—1911), český dialektológ, gymnaziálny profesor v Prahe, autor práce *Hláskoslovi nářeči jihočeských*.

[5] František Štěpán Kott (1825—1915), profesor gymnázia v Prahe, český lexikograf, autor rozsiahleho *Česko-německého slovníka* (z rokov 1876—1906).

[6] Tomáš Šmyd (1829—1897), katolícky farár v Zboroviciach na Morave, zberateľ materiálu pre Ottov slovník, s ktorým Ľ. Rizner často korešpondoval.

[7] Adolf Peter Záturecký (1837—1904), učiteľ v Brezne; jeho zbierku prísloví vydala prvý raz r. 1897 Česká akadémia v Prahe.

výskum slovenských nárečí. *Sborník provincializmov a fráz* mal k dispozícii dlhšie, než pôvodne predpokladal; Rizner ho pýtal späť najmä preto, že r. 1895 už veľmi intenzívne spracúval na lístkoch materiál pre svoj nárečový slovník. F. Pastrnek vrátil rukopis až na Riznerovu ďalšiu žiadosť a v sprievodnom liste ponúkol pomoc pri vydávaní tohto „výborného diela". Ľ. Rizner ho hneď začal excerpovať a počet lístkov mu stále rástol; pri konečnom usporadúvaní materiálu skompletizoval nový lístkový materiál (pripravovaný už pre plánovaný slovník) a excerpty zo staršieho zborníka. Pri osobnej návšteve u Riznera (v aug. 1896) F. Pastrnek znova pripomenul hodnoty *Dialektického slovníka* a zdôrazňoval, že dielo treba vydať. Ľ. Rizner preto cez prázdniny pracoval s mimoriadnym vypätím na dokončení slovníka a venoval mu všetok voľný čas. Svoje zápisy stále spresňoval a rozširoval (chcel im dať definitívnu podobu, lebo vtedy už začal myslieť na vydanie slovníka), takže prácu dohotovil začiatkom novembra. 3. novembra 1896 si Ľ. Rizner zapísal do denníka: „Dnes dokončil som svoj Dialektický slovník, na ktorom som od viac rokov, ale iba posledné dva roky pilne pracoval. V júni oddal som sa do usporiadania lístkov, ktorých bolo asi 16 tisíc, a cez leto ich prepisujúc, dnes s prácou bol som hotový. Rukopis vo 4° číta 726 strán alebo niečo vyše 90 hárkov. Teraz budem ho už len opravovať a doplňovať, aby som ho mohol o Novom roku p. dr. Pastrnkovi odoslať. Zajtra odošlem ho do Trenčína Bartekovi, aby mi ho zaviazal. Bola to práca veľká, ale milá, mám z nej opravdovú radosť."

4. Riznerov starostlivo pripravený nárečový slovník sa v nasledujúcich rokoch nepodarilo vydať ani na Slovensku, ani v Čechách. Jeho autor sa však nedal odradiť a znechutiť nijakými nepriaznivými správami a prekážkami; s typickou a príznačnou riznerovskou vytrvalosťou pokračoval v spracúvaní nového nárečového materiálu. Pôvodný rukopis *Dialektického slovníka bošáckého* bol po mnohých marginálnych doplnkoch a úpravách neprehľadný a skoro nečitateľný. Ľ. Rizner sa preto podujal na novú náročnú úlohu a celý slovník znova prepisoval. 5. febr. 1913 písal Vršatskému[8]: „A čo pišem? Usporadoval som svoj Dialektický slovník bošácky, lebo iný by sa v tom nebol vyznal. Ešte s ním nie som hotový, ale dúfam, že do konca t. roku bude už v poriadku. Mienim ho dr. Pastrnkovi poslať. On i po mojej smrti predloží ho Českej akadémii. Pre toto veľmi pilné písanie zanedbal som i korešpondenciu a ver mi, že ani len najbližšej rodine som už dlhé mesiace nepísal."

Druhý (nový) rukopis *Dialektického slovníka bošáckeho* Ľ. Riznera má

[8] Pseudonym Riznerovho priateľa Antona D. Svobodu (1861—1928), učiteľa v Bytči. V Slovenských pohľadoch (roč. *33*, 1913, s. 668—682) napísal obsiahly nekrológ s mnohými faktografickými údajmi o Ľ. Riznerovi; z tohto prameňa je aj citovaný list.

949 strán (i
teriál prepis
centimetrový
a korektúry
knižnice SA
ústave Ľ. Št
V orginá
nej verzie sl
písmen K—L
ukazuje, že
reálií a činno
doložené slab
Na obal sv
aby sa rukop
Karola Kálal
nom liste ci
a bošácke pr
Okrem ape
Rizner v slov
manej oblast
sané a zarade
moch zachyti
mu relatívne
nárečia skúma
skupiny dolnoz
bičného *l* akéh
ličného pôvod
(v slove *ešče*
V Bošáci, Zem
viciach okrem
Všetky tieto h
fonetiky) sú s
hľadiska nevho
aj *y, ý*).
Heslové slov

[9] K. Ruttkayo
rencie, Matica sl
(Rizner) teoretick
slovníku Bošácko
lexikológom, a p
však štylizovaná

949 strán (i listov, lebo na rozdiel od prvej verzie slovníka Ľ. Rizner materiál prepisoval len na jednu stranu listu) formátu 22 × 17 cm s päťcentimetrovým margom, na ktoré Rizner zaznamenával drobné doplnenia a korektúry textu. Rukopis slovníka (zaregistrovaný vo fondoch Ústrednej knižnice SAV v Bratislave pod číslom S 22573) je teraz v Jazykovednom ústave Ľ. Štúra SAV.

V orginále chýbajú strany 251—326; sú nahradené fotokópiami z pôvodnej verzie slovníka, uloženej v LAMS. Tam sú príslušné chýbajúce heslá písmen K—L (kabát—láfat) spracované na stranách 190—248. Aj tento fakt ukazuje, že sa pôvodný rukopis slovníka rozrástol. Pribudli najmä názvy reálií a činností; abstraktá a gramatické slová sú aj v novej verzii slovníka doložené slabšie.

Na obal svojho nového slovníka Ľ. Rizner napísal: „Rád by som bol, aby sa rukopis tento dostal do rúk univ. prof. p. dr. Pastrnka alebo p. riad. Karola Kálala. Títo dvaja páni vedeli by čo s ním!" Na prvom nečíslovanom liste cituje Ľ. Rizner časť Sládkovičovej básne *Nehaňte ľud môj!* a bošácke príslovie *Čo dzedzina, to reč iná.*

Okrem apelatívnej slovnej zásoby nárečí Bošáckej doliny spracoval Ľ. Rizner v slovníku aj vlastné mená obyvateľov a chotárne názvy zo skúmanej oblasti. Všetky heslá sú usporiadané dôsledne abecedne[9]. Sú zapísané a zaradené v takej fonetickej podobe, akú Rizner pri svojich výskumoch zachytil. Rizner nebol vo fonetike špeciálne školený, no podarilo sa mu relatívne presne zachytiť všetky fonetické a morfologické zvláštnosti nárečia skúmaných lokalít. Obce Zemianske Podhradie a Bošáca patria do skupiny dolnotrenčianskych nárečí, pre ktoré je typická napr. zmena slabičného *l* akéhokoľvek pôvodu na *u*, výskyt zdvojených spoluhlások rozličného pôvodu, zmena *dl* > *ll* a *dn* > *nn*, zachovaná stará skupina *-šč-* (v slove *ešče* a i.), samohláska *á* za pôv. nosovku *ę* v dlhej pozícii atď. V Bošáci, Zemianskom Podhradí, vo Štvrtku a v Trenčianskych Bohuslaviciach okrem toho asibilujú spoluhlásky *ď*, *ť*, pred pôv. *e*, *i* na *ʒ* (dz) a *c*. Všetky tieto hláskoslovné znaky nárečia (dokonca aj javy medzislovnej fonetiky) sú spoľahlivo zachytené v Riznerovom slovníku. Z dnešného hľadiska nevhodne zapisoval iba fonémy *i*, *í* (okrem grafém *i*, *í* používal aj *y*, *ý*).

Heslové slovo je v *Slovníku* zvyčajne v základnom tvare, t. j. mená

[9] K. Ruttkayová v príspevku *Život a dielo Ľ. V. Riznera* (cit. zborník z konferencie, Matica slovenská 1970 s. 16) píše: „Svoje názory na materiál neformuloval (Rizner) teoreticky, ale ich vkladal do hierarchického radenia. V Dialektologickom slovníku Bošáckej doliny je to slovo — pojem — predmetové heslo." Rizner nebol lexikológom, a preto treba s prvou časťou konštatovania súhlasiť; druhá časť je však štylizovaná vari trocha nepresne.

v 1. páde sg. a slovesá v neurčitku. Výnimky tvoria jednotlivé slovesné tvary (najčastejšie imperatívy), a tak popri neurčitkoch *blúdzit, blúznit, blýskat sa, bohuvat* a pod. sú v rukopise heslami aj tvary *hoc!, ic!, budem* a i. Dvojslovné pomenovania uvádza Ľ. Rizner ako jedno heslo (v rukopise vždy podčiarknuté) a do abecedy ich zaraďuje podľa určujúceho slova (prídavného mena), napr. *bukový plúcnik, čertové koleso, červený kňas* (= ploštica), *husá šlapka* (= Chenopodium hybridum, mrlík). Takisto podľa určujúceho slova sú zaraďované aj spojenia typu *cehelná scena, cehelný dom* a pod. Niekedy tvoria heslá dvojslovné spojenia s inverzným slovosledom, ktoré sa abecedne zaraďujú podľa určeného člena (*cesnek dzivý, hrebeň kohútí, hus dzivoká* a i.); odôvodnenie takéhoto postupu pri spracúvaní z materiálu zistiť nemožno.

Zdrobnené a zväčšené mená tvoria spravidla samostatné heslá, no ani tento princíp sa vždy nedodržiava. Samostatné heslá tvoria napr. slová *chlapča, chlapčátko, chlapček, chlapčisko, chlapík, chlapina, chlapisko; cérušenka, hruščička* i *krčášček*, no *celisko* (Rizner ho podistým pokladal za menej časté) sa uvádza v heslovej stati slova *celo*. Slovotvorné varianty sú niekedy spracované ako viacčlenné heslá (tak napr. v prípade variantov *celučičký — celučký — celunký — celušký*).

Ľ. Rizner poznal aj odkazové heslá. Asimilované podoby *dup, hrop, chot* (= chôdza), *hrúpka* sú spracované ako heslá (s výkladom, dokladovou časťou a pod.), kým podoby *dub, hrob, chod, hrúbka* sú zaradené na príslušnom mieste abecedy ako odkazové heslá. Táto zásada sa dodržiava i pri slovách s asimiláciou *v* > *f* na začiatku slova; výrazy *fšivák, ftáčeňička, ftáček, fťip, fťeperiť sa* a i. sa spracúvajú pri písmene F. Na heslá typu *jabúčko, chiér, kašša* a pod. (tieto podoby sú pre dolnotrenčianske nárečia typické) sa v slovníku neodkazuje.

Okrem formálnych odkazov, ktoré sa využívajú najmä pri odkazovaní na fonetické varianty heslových slov, sa Ľ. Rizner pokúsil uplatniť pri odkazovaní aj vecné hľadisko. V slovníku veľa miesta venoval záznamom nejazykovedného charakteru a podrobne opísal napr. spôsoby liečenia chorôb ľudovými liekmi. V hesle *hlava* je preto odkaz na cviklu, chren, kapustu, levandulu, materinu dúšku, netresk, rozmarín, ružu i zemiak; všetky tieto rastliny sa používajú proti bolestiam hlavy.

Homonymá Ľ. Rizner neoznačuje nijakým indexom, ale ich spracúva v samostatných heslách. Takým istým spôsobom veľmi často zaznamenáva aj viacvýznamové slová, ale ani v tomto ohľade nie je dôsledný. Jednotlivé lexikálne jednotky sú upravené takto (ukážka zo slovníka):

Baran, pl. baraňé. Baraňá koška. Baraňá pečénka. Baraňé masso. Čím starší baran, tým tvrdší roch. Idú za ním, jako ovce za baranom.

Baran, těžký kus železa anebo dřeva s hrubým okutím ku vbíjaní kolů do země.
Baran, hlupák. To je baran!
Baran. Na barana žat, znamená šikmo k brázde; poslední žnec „žne na kozi".
Hlava, peň z něhož pruty vinné vyrůstají. Tento peň treba zrezat na hlavu.
Hlava při kole.
Hlava při posteli. Pri hlave son mal zle postlané.
Hlava. Aj hlavu by stracil, keby ju ňemal na krkoch . . .
Červenák, kto je v tváři červený; druh bramborů načervenalých.
Červeňica, červená půda; červené tváři ženská.

Aj z týchto krátkych ukážok vidieť, že z gramatických údajov uvádza Ľ. Rizner len tvary nom. pl. (*baran — barańé, hýl — hýlé, krajan — krajańé* atď.). Tento nedostatok kompenzujú v niektorých prípadoch bohaté doklady, v ktorých sú zachytené aj tvary iných nepriamych pádov.

Pozoruhodné sú výklady významov slov. Ľ. Rizner používa viaceré typy výkladov (synonymický, vecno-významový, výklad vymedzujúci, resp. určujúci používanie slova), no vždy volí najadekvátnejší z nich. Pri daktorých heslách výklad významu chýba, no v takom prípade ho vždy jednoznačne zastupuje a vysvetľuje kontext. Z celého rukopisu jasne vyznieva Riznerov etnografický prístup k osvetleniu významov daktorých reálií a javov a úsilie poukázať na všetky súvislosti spracúvaného materiálu. Na konci heslovej state pripája bibliografické údaje príspevkov, ktoré prinášajú materiál vecne (tematicky) súvisiaci s významom heslového slova.

Na rozdiel od prvej verzie slovníka z r. 1896 sa v rukopise z r. 1913 významy slov vykladajú po česky. Rizner pripravoval svoj nový slovník na vydanie v Českej akadémii (pod vplyvom prof. Pastrnka, ktorý mu sľúbil podporu a pomoc) a prepracúval pôvodné slovenské znenia výkladov zo staršieho rukopisu.[10] V novej verzii sa napr. heslo *lafoták* vysvetľuje výkladom „kdo často běhá na větší potřebu"; Ľ. Rizner bez zmeny preložil výklad hesla *lafoták* (= ktorý často behá na väčšiu potrebu) z pôvodného rukopisu.

Najcennejšou zložkou *Dialektického slovníka bošáckeho* je jeho dokladová časť. Ľ. Rizner väčšinu významov heslových slov ilustruje voľnými spojeniami slov, ktoré spresňujú výklad a ukazujú, v akých typických spojeniach či väzbách sa slovo v danom význame používa. Okrem toho slovník zaznamenáva množstvo prísloví, porekadiel, úsloví a ustálených spojení. Doklady na frazeologizmy uvádza Ľ. Rizner najčastejšie pri opornom člene (plnovýznamovom slove) príslušného príslovia a pod., pričom niekedy

[10] Slovenské výklady významov sú aj v ukážkach z Riznerovho slovníka, ktoré vychádzali na pokračovanie v Slovenských pohľadoch, *28,* 1908. J. Škultéty ich uverejňoval v nádeji, že Riznerov príklad povzbudí aj iných a „že azda takto pohne sa napred otázka, taká dôležitá pre slovenský jazyk".

pridáva i výklad. Najlepší obraz o dôkladnej Riznerovej zberateľskej práci a vystrojení dokladovej časti slovníkového hesla dá konkrétna ukážka:

Hlava. Aj hlavu by stracil, keby ju ňemal na krkoch. Aňi s palicú mu to z hlavy ňevytučú. Beží, jako by mu hlava plameňom horela. Čo tan, to tan, o to hlavy ňelám. Hlava jako bvór (strapatá) — jako dzina (holá, plešivá) — jako mliéko (šedivá) — jako štvrtka (veliká). Hlava veliká jako merica a preccaj ňjéj ňeňijé rozumu. Chto ňemá hlavu, mosí mat (v) nohách. Chto tuče hlavu o scenu, rozbije si ju. Kólko hláv, tólko zmyslóv. Krúcila sa mu hlava (závrat). Lecí mu g hlave (domlouvá mu). Má ťaškú hlavu (starosti, opilosť). Má (v) hlave (je opitý). Má (v) hlave sečku — otruby (sprostý). Mán hlavu jako mericu (plnou starostí). Najprv hlava, poton brucho (dříve píti, potom jísti). Napravil mu hlavu. Na šetko len hlavú hodzil (nedbal na nic). Ňemá kan by hlavy položil. Ňemá to aňi hlavy, aňi paty. Nosí hore hlavu (pýcha). Od hlavy ryba smrdzí. On to vjé z hlavy (z paměti). Ot toho ma hlava ňebuďe bolet. Otrubenná hlava (hloupá). Povec pravdu, prebiješ hlavu. Strom na hlavu zeťali (zůstal jen peň). Šag si len ňebuďeš preto hlavu o múr túci (pro nezměnitedlné zlé). To je stará hlava (moudrá, vtipná). To mi hlavu ňeprebijá (nedělá mi starosti). Uderilo mu z ruky do hlavy (opil se). Už ho vác hlava ňebolí (umřel). Vymyl mu hlavu (ostro mu domluvil). Víno mu hlavu pomúcilo. Za hlavú aj riť iďé (za predstaveným i podřízený, za moudrým i sprostý).

V rukopise slovníka (ukážky sa prepisujú bez úprav) je dokladov z hesla *hlava* ešte viac, no i tento výber bezpochyby dostatočne dokumentuje hodnotu Riznerovho dialektologického materiálu.

5. Ľudovít V. Rizner sa vo významnej miere zaslúžil o rozvoj slovenskej národnej kultúry a patrí mu čestné miesto v kultúrnych dejinách slovenského národa. Ťažisko jeho práce bolo v oblasti bibliografie; kvantitou i kvalitou svojich bibliografických diel prerástol rámec svojej doby. Vždy bol predovšetkým realistom, ktorý vedel pochopiť škodlivosť a nepotrebnosť vyhraneného konfesionalizmu i nacionalizmu. V mene národnej veci sa usiloval o spoluprácu so všetkými, ktorí svojou činnosťou pomáhali utvárať základy slovenskej kultúry, vedy i všeobecnej vzdelanosti ľudu. Jeho mnohostranné záujmy ho priviedli i k výskumu slovnej zásoby slovenských nárečí. Ľ. Rizner nebol školený lexikológ a jeho rukopisné *Dialektické slovníky bošácke* majú v koncepcii isté medzery. V dobe svojho vzniku však patrili medzi prvé nárečové lexikografické práce a pri ich hodnotení treba mať túto skutočnosť na zreteli. *Dialektický slovník bošácky* Ľudovíta V. Riznera je primeraným spôsobom spracovaný nárečový slovník z malej oblasti západoslovenských (dolnotrenčianskych) nárečí. Materiál, ktorý v ňom Ľ. Rizner zhromaždil, vieme oceniť najmä dnes, keď sa intenzívne zbiera lexikálny materiál pre pripravovaný *Slovník slovenských nárečí.* Niet pochýb o tom, že Riznerove zápisy dobre poslúžia pri spracúvaní tejto perspektívnej úlohy slovenskej dialektológie.

Literatúra

Denník Ľudovíta V. Riznera
SAV 1955. 370 s.
Ľ. Rizner. Zborník príspevkov
rokov jeho narodenia. Red. Ľ.
RIZNER, Ľ. V.: Dialektický

Ján Doruľa

Z HISTÓRIE SLOV ŠPÁN -

V latinskej kronike Šimo
iba v odpise z 15. storočia)
his etiam Hunis plures fuer
rum lingua Spani vocat
mnohí ustanovení za velite
zyku nazývali *špáni*).[1] Tu s
Zaujímavé v tejto súvislosť
che gli Ungari nello spán
tínčan Filippo Scolari, ktorý
arcibiskupa a neskôr do slu
ho, stal sa v Taliansku znár
a úspešným vojenským ve
temešvárskym županom.[3] M
ispán a že aj v uvedenom ta
s menom tohto význačného
adaptácia maďarského slova
depodobné, že by sa priezvi
lari si vyslúžil uznanie ako
taký v tých časoch v Uhor
pis v kronike Šimona z Ké

[1] Magistri Simonis de Kéza
Procusi Annae Landererianis t
[2] Pozri SZABÓ, G.: Riferim
Mandragola" machiavelliana. I
de Rolando Eötvös nominatae.
pest 1970, s. 66. Príslovie je v u
G.: La sapienza del mondo, ov
poli, Augusto Federico Negro,
[3] Pozri SZABÓ, G.: op. cit.,
[4] Pozri SZABÓ, G.: op. cit.,

Literatúra

Denník Ľudovíta V. Riznera. Red. M. Černá. 1. vyd. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1955. 370 s.

Ľ. Rizner. Zborník príspevkov z konferencie o Ľ. V. Riznerovi z príležitosti 120. rokov jeho narodenia. Red. L. Galandová. Martin, Matica slovenská 1970. 265 s.

RIZNER, Ľ. V.: Dialektický slovník bošácky (rukopis z r. 1913). 949 s.

Ján Doruľa

Z HISTÓRIE SLOV ŠPÁN – KŇAHŇA (KŇAHYŇA) – KŇAZ

V latinskej kronike Šimona z Kézy z 2. pol. 13. storočia (zachovala sa iba v odpise z 15. storočia) sa slovo *špán* uvádza v takejto súvislosti: *Ex his etiam Hunis plures fuerant in exercitu Capitanei constituti, qui Hunorum lingua S p a n i vocabantur* (A z týchto Hunov (t. j. Maďarov) boli mnohí ustanovení za veliteľov, ktorí sa v hunskom (t. j. maďarskom) jazyku nazývali *špáni*).[1] Tu sa teda slovom *špán* označuje vojenský veliteľ. Zaujímavé v tejto súvislosti je aj talianske príslovie: *Ha più fede in lui che gli Ungari nello s p a n o*[2] (Verí mu viac ako Maďari *špánovi*). Florentínčan Filippo Scolari, ktorý v roku 1387 vstúpil do služieb ostrihomského arcibiskupa a neskôr do služieb uhorského kráľa Žigmunda Luxemburského, stal sa v Taliansku známym pod menom Pippo *Spano*. Bol energickým a úspešným vojenským veliteľom a diplomatom. V roku 1407 sa stal temešvárskym županom.[3] Myslí sa preto, že meno *Spano* pochádza z titulu *ispán* a že aj v uvedenom talianskom prísloví sa slovo *spano* pôvodne krylo s menom tohto významného a známeho Florentínčana.[4] Ale hoci je možná adaptácia maďarského slova *ispán* na taliansku podobu *spano*, je nepravdepodobné, že by sa priezvisko stalo súčasťou príslovia. Talian Filippo Scolari si vyslúžil uznanie ako vojenský veliteľ a diplomat a mohol sa ako taký v tých časoch v Uhorsku titulovať slovom *špán* (porovnaj vyššie zápis v kronike Šimona z Kézy). Vieme, že slovo *špán* (z toho maď. *ispán*)

[1] Magistri Simonis de Kéza de originibus et gestis Hungarorum libri duo. Budae, Procusi Annae Landererianis typis 1833, s. 25.

[2] Pozri SZABÓ, G.: Riferimenti all' Ungheria in un detto popolaresco de „La Mandragola" machiavelliana. In: Annales Universitatis Scientiarum Budapestinensis de Rolando Eötvös nominatae. Sectio linguistica. Tomus 1. Red. I. Szathmári. Budapest 1970, s. 66. Príslovie je v uvedenej podobe zaznačené v knihe: STRAFFORELLO, G.: La sapienza del mondo, ovvero Dizionario Universale dei Proverbi di tutti i popoli, Augusto Federico Negro, Torino 1883.

[3] Pozri SZABÓ, G.: op. cit., s. 66–67.

[4] Pozri SZABÓ, G.: op. cit., s. 67.

sa v slovenčine bežne používalo ešte aj v 17. storočí.[5] Treba vychádzať pri tomto slove z pôvodného významu „správca územia" (župy). Župan — špán ako takýto správca býval pôvodne aj vojenským veliteľom, resp. aj organizátorom vojenskej obrany príslušného územia. Ako sme videli, v starých záznamoch sa taká vojenská funkcia špánov spomína (kronika Šimona z Kézy, Pippo Spano).

Pri etymológii slov *župa, župan, špán, pán* treba vychádzať z koreňa **geu̯-/gü̆-*. V. Machek správne upozorňuje na súvislosť slova *župa* so starohornonemeckým *gawi, gewi* (dnešné nem. *Gau*), staroanglickým *gē, gēap* a latinským *pagus*. Slovo *špán* vykladá V. Machek (pozná ho zo srbochorvátčiny z 15.—16. storočia) z oslabenej formy slova *župan* (**župan > špán*).[6] Obdobný výklad vzniku slovenského slova *špán* podáva J. Stanislav,[7] ktorý pripúšťa možnosť kontaminácie podôb *županъ/gъpanъ* (a tak **žьpanъ > župán > špán*). Z podoby *gъpanъ* vznikla potom forma *hpán*, dobre doložená v starej češtine, kde sú aj predložkové spojenia *se hpánem* (< **sъ/gъp-*).[8] Z podoby *hpán* vznikla potom už podoba *pán*.[9]

V prácach niektorých slovenských historikov (P. Ratkoš, M. Mišík) sa používa slovo *špán* (popri slovách *comes* a *župan*) na označenie vysokého úradníka, ktorý v prvých storočiach organizovania uhorského štátu stál na čele kráľovskej župy (špánstva). Toto usporiadanie nadväzuje na hradskú organizáciu slovanských žúp.[10] V štúdii *Dedičské právo v turčiansko-liptovských privilégiách 13. stor.*[11] rozlišuje P. Ratkoš termíny *župan* a *špán*. Turčianski a liptovskí *dvorskí špáni* (lat. *comes curialis*) boli úradníci, ktorí vykonávali svoj úrad z poverenia zvolenského župana ako kráľovského úradníka. Títo dvorskí špáni boli teda županovými úradníkmi.[12] Na str. 87 spomína P. Ratkoš aj arcibiskupovho *špána (comesa)*. M. Mišík používa termíny *špán — župan — comes* i termíny *špánstvo — (kráľovská) hradská župa* bez významového rozlíšenia. Pôvodné kráľovské hradské

[5] Pozri DORULA, J.: O niektorých starých slovenských slovách a právnych termínoch. Československý terminologický časopis, *5*, 1966, s. 302—304. Tam sa uvádza a komentuje aj ďalšia literatúra. Niektoré výklady z tohto príspevku prevzal a odtiaľ prebraté doklady na slovo *špán* uverejnil V. Uhlár v článku *Príspevok k dejinám slovnej zásoby slovenčiny: špán, župan, pán, kmeť*. Slovenská reč, *37*, 1972, s. 297—298.

[6] Pozri MACHEK, V.: Etymologický slovník jazyka českého. 2. vyd. Praha, Academia 1968, s. 731.

[7] Pozri STANISLAV, J.: Dejiny slovenského jazyka. Zv. 1. Úvod a hláskoslovie. 1. vyd. Bratislava. Vydavateľstvo SAV 1956, s. 52—53.

[8] Pozri HOLUB, J. — KOPEČNÝ, F.: Etymologický slovník jazyka českého. 3. vyd. Praha, Státní nakladatelství učebnic 1952, s. 263.

[9] Inakší výklad vzniku slova *pán* podáva V. Machek, ktorý vychádza z tvaru ženského rodu **panьji (*pot-n-ijā-)* (op. cit., s. 431).

[10] Pozri VIETOR, M.: Dejiny štátu a práva v ČSR. 1. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1955, s. 148. (Scriptum)

[11] Pozri Historické štúdie. 11. Red. P. Horváth. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1966, s. 79—90.

[12] Tamže, s. 81—84.

župy (špánstva) zanikali postupne už od 13. storočia, keď ich nahrádzali zemianske župy. M. Mišík o tomto procese medziiným hovorí: „Tak sa vytvárala zemianska župa ako akútna potreba tam, kde dozreli podmienky na jej vznik a špánstva zostávali tam, kde triedne rozvrstvenie nenadobudlo ešte akútne štádium."[13] Mišíkovmu chápaniu významovej náplne slov *špán, špánstvo* neprotirečí nič ani z jazykovedného hľadiska.[14] Ukazuje sa totiž, že slová *špán* a *župan* nemožno od seba oddeliť, že slovenské slovo *špán* vzniklo bezprostredne zo staršej podoby *župan.*[15] Paralelne k slovu *špán* vzniklo aj slovo *špánstvo* (územie, ktoré spravoval špán; župa). Slovo *špánstvo* nemáme v takomto význame zo starších písomností doložené, ale v nemecky písaných písomnostiach zo Slovenska poznáme dobre popri slove *Span* (= župan), ktoré Nemci prevzali zo slovenčiny, aj slovo *Spanschaft* (= župa). Napríklad tzv. Statuta sedis (Spišskej stolice) z roku 1561 sa v nemeckom texte bližšie špecifikujú takto: *Gemeyne Landtsordnung der Spanshafftt Zips, wie man sich in Kauffen vndtt Verkauffen mit den Handtwercken, Taglonern, Knecht vndt Magden halten soll...* A ďalej sa v tomto texte medziiným hovorí: *So aber irgent ein Richter in dieser Spanschafftt solche Bier gestatten würde, der soll von seinem Erbherrnn vmb 12. f. gestrafft werden. Gestat es aber ein Edelman, soll der Vicespan mit dem Stuell den selben straffen vmb 24. f.*[16] Slovo *Vicespan* sa v tomto texte používa častejšie. Mohli by sme uviesť viacej dokladov na slovo *Spanschaft* z nemeckých textov aj zo 17. storočia. Teda v nemčine na Slovensku sa udržalo slovo *Span (Vicespan)* vo význame „župan" ešte i vtedy, keď slovenské slovo *špán* už prešlo ďalším významovým vývinom a keď na pôvodný terminologický význam „župan" sme prevzali z maďarčiny termín *išpán.* Význam slova *špán* sa v slovenčine rozšíril tak, že sa ním označoval urodzený pán vôbec (dominus, Herr). Zriedkavejšie sa slovom *špán* titulovali ešte v 17. storočí aj osoby nezemianskeho pôvodu.[17] Toto rozšírenie významu slova *špán* zrejme súvisí

[13] MIŠÍK, M.: K otázkam osídlenia Zvolena. In: Historický zborník kraja. 4. Banská Bystrica, Stredoslovenské vydavateľstvo 1969, s. 20. V tejto štúdii používa M. Mišík spomínané výrazy *špán, špánstvo, župan* a i.

[14] Vo svojich starších prácach ani P. Ratkoš striktne nerozlišuje termíny *špán* a *župan.* Pozri Dejiny Slovenska. 1. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1961, s. 133—134.

[15] Inakší ale bližšie nezdôvodnený výklad podáva V. Uhlár v citovanom príspevku, s. 300—301. V. Uhlár neudáva ani prameň svojich informácií o avarskom pôvode slova *špán.*

[16] Originál tejto písomnosti je uložený v Okresnom archíve v Levoči medzi dosiaľ neusporiadaným materiálom. Slovo *Spanschaft* sa vo význame „župa" zaznamenáva napríklad aj v nemecky napísanom urbári panstva Červený Kameň z roku 1543. Toto panstvo leží *in der Cron Hungern und spanschaft Presspurg* (Urbáre feudálnych panstiev na Slovensku. 1. Na vydanie pripravili R. Marsina a M. Kušík. 1. vyd. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1959, s. 69).

[17] Zo 17. storočia poznáme napr. spojenie *špán richtár* (pozri DORULA, J.: op. cit., s. 303).

so spoločenským vývinom a zmenami v Uhorsku v 13.—14. storočí, keď narastá a množí sa súkromný (a teda nekráľovský) majetok vyššej šľachty, a najmä vo väčšom rozsahu vzniká a narastá počet drobného zemianstva, čo všetko vedie postupne k zániku kráľovskej župy a konštituovaniu sa zemianskej župy. Narastá nielen počet žúp, ale i počet župných (stoličných) úradníkov. Množí sa tak i počet nositeľov titulu *špán*. Výsledok celého tohto vývinu je, ako už vieme, ten, že aj drobní zemani v Turci, Liptove, Šariši sa titulujú slovom *špán*. Tento vývin významu slova *špán* v slovenčine spôsobil, že sa v terminologickom význame „župan" uplatnilo iné, významovo špecifikovanejšie slovo. Bolo to z maďarčiny prevzaté slovo (termín) *išpán*. Ide tu vlastne o spätné prevzatie slova *špán*, ktoré v maďarčine dostalo zákonite podobu *ispán* a zachovalo si tam starý terminologický význam.

Hoci je slovo *špán* staré slovenské slovo a prešlo v slovenčine podobným významovým vývinom ako mnohé iné staré slovenské slová, od tohto slova nemáme v našich starších písomnostiach doloženú nijakú prechýlenú ženskú podobu. Pre najstaršie obdobie, keď sa slovom *špán* označoval vysoký úradník, správca hradského i župného obvodu (župan), je to celkom pochopiteľné, lebo túto funkciu vykonávali len muži. Prechýlenú ženskú podobu od slova *špán* však nemáme doloženú ani z obdobia, keď sa toto slovo už používalo v apelatívnom, neterminologickom význame „pán". Pre ženské osoby (urodzené zemianky) sa používal titul *kňahňa*, resp. *kňahyňa*. Slovom *kňahňa (kňähňä)* sa napr. často titulovali manželky špánov, drobných a často sa hašteriacich, klbčiacich a pravotiacich turčianskych zemanov. Tak napríklad v texte *Swedomy spana Jakuba Thomky proty sspanu Stestnemv* napísanom v Turci v roku 1560[18] sa medzi svedkami uvádzajú aj tieto ženské zemianske osoby:

Knehne Dora, wdowa a nekdy manzelka Adama Kulhaweho z Raksse; *Knehne* Katheryna, manzelka Simona Rakssenskeho, ďalej Pan Jan Rakssensky ... spolu z *knehny* Annuw, wdowow nekdy Gaspara Nemcze z Raksse.

Vo výpovediach samých sa potom spomínajú ďalšie *kňahne*:

knehne Sstestneho; syn Jakubow y *knehne* geho; wydela, kde se Jakub a Sstestny ruwaly a ze *knehne* Sstestneho tam pribehla; A pritom byla *knehne* Sstestneho i Jakubowa a geho syn; wydela sem, ze *knehne* Sstestna bezela ... sspana Jakuba wrhla; kdy se tahaly za wlasy Jakub a Sstestny, tehdy *knehne* Sstestneho wzewssy drewo, pribehla tatam; span Jakub prissiel k nym a oswe-czowal na spana Stestneho a geho *knehnu* krw a mord.

[18] Text je z archívu rodiny Thomka; uložený je v Štátnom archíve v Bytči a publikoval ho R. Kuchar v príspevku *Nárečový charakter administratívno-právnych písomností Turčianskej župy zo XVI. storočia* v zborníku Jazykovedné štúdie. 10. Red. J. Ružička. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1969, s. 229—230. Na strane 237 sú aj niektoré vysvetlenia k významu slova *kňahňa (kňähňä)*.

Slovo *kňahňa* je vo význam
mera ešte zo 17. storočia. Na
***Štítnika* z rokov 1635—1741.[19]**

Napr.:

Item *knyahny* Andrassyczky
(1645), Ittem kupyly se ptaky
—— f. 1 (1649), Ittem *knyahny*

Ba slovo *kňahňa* sa v slove
ny nezemianskeho, meštiansk
ských kníh v Bátovciach a v

Zmlowa mezy Struhar Sstef
kyho pana Andreasa Magera ho
Rozyne swoyho otnyho domu p
fanu, dala Sabo Istwanowskj d
pryssla, zawolawsse opytam, ges
odpowed, až magy, tak ssla s
dala (Slovenská Ľupča 1613).[21]

A zdá sa, že význam „(uro
aj v slovenskej ľudovej rozpr
tam takto tituluje pastorkyň
Kukurikú na pántiku! Naša k

Slovo *kňahyňa* (skrátené *kň*
by **kъnęgyni*, ktorá je prec
(porov. germ. *kuning-*) „knieža
je dnešné slovenské slovo *kňa*
venčine význam „knieža" (ale
chovalo). Možno predpokladať,
ako slovo *špán*, t. j. od pôvo
(princeps, Fürst) k netermin
(dominus, Herr). Takýto význa
kde slovo *knjez* (dolnolužické

[19] Rukopis je uložený v Okresn
MNV Štítnik. Fotokópie sú v Jazyl
[20] Mestská kniha Bátoviec z r
prvé strany rukopisnej knihy), r
v Banskej Štiavnici (Okresný arch
covisko Banská Štiavnica).
[21] Protokol Slovenskej Ľupče.
protokole mesta Slovenská Ľupča.
Bystrici.
[22] Slovenské rozprávky. Prvá kn
slava, Mladé letá 1971, s. 112.

)rsku v 13.—14. storočí, keď
/ský) majetok vyššej šľachty,
počet drobného zemianstva,
ej župy a konštituovaniu sa
ale i počet župných (stolič-
iteľov titulu *špán*. Výsledok
:e aj drobní zemani v Turci.
o vývin významu slova *špán*
n význame „župan" uplatnilo
lo to z maďarčiny prevzaté
é prevzatie slova *špán*, ktoré
a zachovalo si tam starý ter-

prešlo v slovenčine podobným
slovenské slová, od tohto slo-
ı doloženú nijakú prechýlenú
sa slovom *špán* označoval vy-
obvodu (župan), je to celkom
len muži. Prechýlenú ženskú
. ani z obdobia, keď sa toto slo-
:kom význame „pán". Pre žen-
titul *kňahňa*, resp. *kňahyňa*.
lovali manželky špánov, drob-
avotiacich turčianskych zema-
Jakuba Thomky proty sspanu
3 sa medzi svedkami uvádzajú

ıma Kulhaweho z Raksse; *Knch-*
), ďalej Pan Jan Rakssensky ...
ara Nemcze z Raksse.

ajú ďalšie *kňahne*:

:e geho; wydela, kde se Jakub
pribehla; A pritom byla *knehne*
n, ze *knehne* Sstestna bezela ...
Jakub a Sstestny, tehdy *knehne*
an Jakub prissiel k nym a oswe-
a mord.

: v Štátnom archíve v Bytči a pub-
akter administratívno-právnych pí-
)rníku Jazykovedné štúdie. 10. Red.
s. 229—230. Na strane 237 sú aj nie-
ňňä).

Slovo *kňahňa* je vo význame „(urodzená) pani" dobre doložené aj z Gemera ešte zo 17. storočia. Nachádzame ho častejšie v *Knihe výdavkov zo Štítnika* z rokov 1635—1741.[19]

Napr.:

Item *knyahny* Andrassyczky krasnohorskeg dar wyno dal se —— d. 66 (1645), Ittem kupyly se ptaky na *knyahnu* krasnohorsku y na ginych panow —— f. 1 (1649), Ittem *knyahny* Andrassyczky dar wino ... d. 48 (1649).

Ba slovo *kňahňa* sa v slovenčine používalo niekedy aj ako titul pre ženy nezemianskeho, meštianskeho pôvodu. Doklady možno uviesť z mestských kníh v Bátovciach a v Slovenskej Ľupči:

Zmlowa mezy Struhar Sstefanom a mezy *knehnow* Rozynow, nebosstyczkyho pana Andreasa Magera hospodarynow ..., zie Struhar Sstefan dal *knehny* Rozyne swoyho otnyho domu polowycz a *knehne* Rozyna gemu, Struhar Sstefanu, dala Sabo Istwanowskj dom (Bátovce 1601)[20]; yak sem dnu do pytwora pryssla, zawolawsse opytam, gestly by swiece mely, y dala gey diewka služebna odpowed, až magy, tak ssla s klučamy od sweg *kniahny* po swycu, aby mi dala (Slovenská Ľupča 1613).[21]

A zdá sa, že význam „(urodzená, veľkomožná) pani" má slovo *kňahňa* aj v slovenskej ľudovej rozprávke *Pamodaj šťastia, lavička*. Posmešne sa tam takto tituluje pastorkyňa a potom i vlastná dcéra jednej macochy: *Kukurikú na pántiku! Naša k ň a h ň ä domov tiahne.*[22]

Slovo *kňahyňa* (skrátené *kňahňa*) je pokračovaním praslovanskej podoby **kъnęgyni*, ktorá je prechýlenou ženskou formou k slovu *kъnędzь* (porov. germ. *kuning-*) „knieža". Formálnym pokračovaním slova *kъnędzь* je dnešné slovenské slovo *kňaz*. Avšak slovo *kňaz* už dávno stratilo v slovenčine význam „knieža" (ale napr. v ruštine si tento význam dobre zachovalo). Možno predpokladať, že prešlo podobným významovým vývinom ako slovo *špán*, t. j. od pôvodného terminologického významu „knieža" (princeps, Fürst) k neterminologickému apelatívnemu významu „pán" (dominus, Herr). Takýto významový vývin je známy aj v lužickej srbčine, kde slovo *knjez* (dolnolužické *kněz*) znamená podnes „pán". V starej srb-

[19] Rukopis je uložený v Okresnom archíve Rožňava so sídlom v Brzotíne, fond MNV Štítnik. Fotokópie sú v Jazykovednom ústave Ľ. Štúra SAV v Bratislave.

[20] Mestská kniha Bátoviec z rokov 1541—1724. Originál je bez názvu (chýbajú prvé strany rukopisnej knihy), rukopis je uložený v bývalom mestskom archíve v Banskej Štiavnici (Okresný archív Žiar nad Hronom so sídlom v Kremnici, pracovisko Banská Štiavnica).

[21] Protokol Slovenskej Ľupče. Súdne zápisy z rokov 1603—1619 v tzv. menšom protokole mesta Slovenská Ľupča. Rukopis je uložený v Okresnom archíve v Banskej Bystrici.

[22] Slovenské rozprávky. Prvá kniha zo zbierky Pavla Dobšinského. 5. vyd. Bratislava, Mladé letá 1971, s. 112.

čine a chorvátčine je slovo *knez* známe aj vo význame „správca oblasti" (porov. naše slovo *špán* v takomto význame). V starších latinských písomnostiach týkajúcich sa oblasti pri Dráve sa vyskytuje aj slovo *knezatus* ako synonymum slova *spanatus (sicut coram nobis processum fuerat, serie tenus explicantes, et rationes et literalia instrumenta filiorum Woyk, quarum vigore S p a n a t u m siue K n e z a t u m in iam fata terra tenuissent, exponentes*[23]). A z bulharčiny a srbochorvátčiny poznáme slovo *knez* aj vo význame „richtár" (srbochorv. *seoski knez* = dedinský starosta).[24] V takomto význame prešlo toto slovo aj do rumunčiny (staršie *cnez* „praetor Valachorum", novšie *chinez*).[25] Pre maďarčinu je toto slovo *(kenéz)* doložené už v starších latinských textoch (12.—15. stor.) vo význame „vodca, kapitán"[26] (porov. paralelu so slovom *špán*).

V slovenčine prešlo slovo *kňaz* ďalším významovým vývinom, a to od významu „pán, dominus" opäť k špecializovanému, užšiemu významu „sacerdos, *hovor.* farár". Prechod k tomuto významu je ľahko pochopiteľný. Veď ľud po celom Slovensku nazýva oddávna svojich farárov slovami z významového okruhu „dominus". A tak slovo *pán, pánko* znamená v ľudovej reči „farár" (t. j. miestny, „náš" farár). Tento významový posun sa musel uskutočniť veľmi dávno, lebo ani v najstarších dokladoch nenachádzame slovo *kňaz* vo význame „pán". Je jasné, že sa musel uskutočniť ešte pred zmenou významu slova *špán* od „župan" k „pán". Prechýlené slovo *kňahyňa* prekonávalo významový vývin spolu so slovom *kňaz*, ale posun k významu „sacerdos, farár" už prirodzene spolu prekonať nemohlo, lebo farármi boli len muži. Ostalo teda pri význame „(urodzená) pani", a tak vznikla významovo súvzťažná, ale pôvodom rôznorodá dvojica *špán — kňahňa (kňahyňa).*

Za doklad na význam „pani" by sme mohli pokladať zápis *Uxor autem eius Beleknegini, id est pulchra domina, sclavonice dicta* (*Beleknegini* je tu matka uhorského kráľa Štefana I.) v Thietmarovej kronike (k roku

[23] Dionysii Comitis Palatini pro familia Woykfi, Proto rege Stephano ac Bela I. inter Drauum et Sauum possessionibus donata, sententia iudiciaria. A. 1228. In: Croatiae ac Slavoniae cum regno Hungariae nexus et relationes. Disquisivit Georgius Fejér, bibliothecarius regius. Budae, typis regiae universitatis Hungaricae 1839, s. 128 a 130.

[24] Pozri Rečnik srpskochrvatskoga književnog jezika. Zv. 2. Novi Sad — Zagreb. Matica srpska — Matica chrvatska 1967, s. 754—755.

[25] Pozri MIHĂILĂ, G.: Slavo-Hungaro-Romanica. Studia Slavica Academiae Scientiarum Hungaricae, *12*, 1966, s. 264. O histórii slova *kňaz* v bulharčine pozri GANEV, V.: Zakonъ soudnyj ludьmъ. Pravno-istoričeski i pravno-analitični proučvanija. 1. vyd. Sofia, Bъlgarskata Akademija na Naukite 1959, s. 186—188. O slove *župan* (aj v porovnaní so slovom *kňaz*) hovorí Ganev podrobnejšie na stranách 207—209.

[26] Pozri A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára. Zv. 2. H—Ó. Red. L. Benkő. 1. vyd. Budapest, Akadémiai Kiadó 1970, s. 442—443.

1018).[27] Slovo *Beleknegini* tu totiž treba interpretovať ako „pekná pani" (pulchra domina).

Na význam „panský" pri slove *kňaží* sa zdajú poukazovať i niektoré slovenské chotárne názvy, ktoré majú starobylú formu so základom *kňaž-* (*ž* vzniklo zo spojenia spoluhlásky *-z-* na konci kmeňa s *-j-* na začiatku prípony). Napríklad: *Kňažie hôrky* (Drietoma, okr. Trenčín), *Kňaža dolina* (Kálnica, okr. Trenčín), *Kňažie* (Bolešov, okr. Považská Bystrica), *Kňažia* (Vydrná, okr. Považská Bystrica), *Kňažpole* (Hrabovka, okr. Trenčín). Dokladov by bolo možné uviesť viac.[28] V neskorších odvodeninách od slova *kňaz* sa už spoluhláska *-z* na konci odvodzovacieho základu nemení (aj v chotárnych názvoch sú ináč najrozšírenejšie tvary *kňazov, -ova, -ovo/ -ovô* a *kňaský, -á, -é/-ô*). Uvedené podoby so *ž* sa v príslušných nárečiach okrem chotárnych názvov už nepoužívajú. Zriedkavo sa vyskytujú aj chotárne názvy odvodené od slova *kňahyňa (Kňahynky* — Horná Breznica, okr. Považská Bystrica; *Pod kňahinku* — Čičava, okr. Vranov). Možno predpokladať, že slovom *kňaží* sa vo viacerých prípadoch označovali časti chotára (polia, lúky, les) patriace nie farárovi, ale feudálnemu vlastníkovi, pánovi (*kňaz* = pán), že teda išlo o panské časti chotára (na rozdiel od sedliackych, kmeťovských, poddanských), t. j. o časti, ktoré sa neskôr aj označovali slovom *panský* (aj slovo *panský* je často doložené ako súčasť chotárnych názvov, podobne ako významovo zhodné slovo *španí*[29]).

Pretože slovo *kňaz* prešlo spomínaným významovým vývinom, muselo sa na vyjadrenie jeho pôvodného významu „princeps, Fürst" použiť iné slovo. Použilo sa od toho istého základu odvodené slovo *knieža* (< praslov. *kъnęžę*), ktoré pôvodne označovalo kniežacieho syna. V ženskom rode sa zas použilo slovo *kňažná,* ktorým sa pôvodne označovala kniežacia dcéra (porov. aj hornolužické *knježna* — titul slobodnej ženy, zodpovedá nášmu *slečna*; nášmu *pani* zodpovedá hluž. *knjeni*).

Ako zaujímavosť možno ešte uviesť, že aj slovo *išpán* po udomácnení sa v slovenčine dostalo aj nový význam (iste pôvodne prenesený) „hospodársky

---

[27] Thietmari merseburgensis episcopi Chronicon. Scriptores rerum germanicarum in usum scholarum ex Monumentis Germaniae historicis recusi. Post editionem Joh. M. Lappenbergii recognovit Fridericus Kurze. Hannoverae, Impensis bibliopolii Hahniani 1889, s. 241.

[28] Doklady čerpáme z kartotéky chotárnych názvov v Jazykovednom ústave Ľ. Štúra SAV v Bratislave.

[29] Pozri MAJTÁN, M.: Chotárne názvy súvisiace so slovami *debra* a *špán.* Kultúra slova, 6, 1972, s. 52—53. Aj chotárne názvy odvodené od slova *špán* (najmä na strednom a východnom Slovensku) sú zrejme starobylejšie ako názvy odvodené od slova *pán.* M. Kálal zaznačuje slovo *špánina* (syn. *rokovina*) vo význame „povinná práca pre gr.-kat. kňaza" (KÁLAL, K. — KÁLAL, M.: Slovenský slovník z literatúry aj nárečí. 1. vyd. Banská Bystrica, nákladom vlastným 1923, s. 687 a 575).

správca, šafár"[30] (z 18. storočia sú v tomto význame doložené aj latinizované podoby *ispanus* a *spanus*). Obdobne aj slovo *grófj* sa používalo aj vo význame „šafár, dvorský" (porov.: *Groffius sive vilicus Zegriensis Michael Lusstik — Lusstik Michal, Groff Žehransky;* Košice 1686 — Spišské Podhradie 1687[31]).

Ako sme videli, slová *špán* a *kňaz* prekonali v slovenčine obdobný významový vývin: pri obidvoch sa rozšíril pôvodný špecifický význam na apelatívny neterminologický význam „pán" a v súvislosti s touto významovou zmenou sa v užšom terminologickom význame uplatnili potom iné slová *(išpán, knieža).* Toto rozšírenie významu slova *špán* nastalo pravdepodobne v priebehu 14. storočia, v súvislosti s naznačenými spoločenskými zmenami. Slovo *špán* tak nahradilo slovo *kňaz* vo význame „pán", lebo ešte predtým sa význam slova *kňaz* (= pán) opäť zúžil, špecifikoval sa na význam „sacerdos, farár". V tomto význame sa slovo *kňaz* udržalo v slovenčine podnes. Ale slovo *špán* sa v slovenčine neudržalo, zaniklo. Vo význame „dominus, Herr" ho vytlačilo slovo *pán.* Formálne kompaktnejšia dvojica *pán — pani* postupne celkom nahradila v slovenčine dvojicu *špán — kňaňa.* A tak po zániku slova *kňahňa (kňahyňa)* vo význame „pani" sa mohlo v slovenčine opäť použiť slovo *kňahyňa* vo význame „kňažná (Fürstin)".[32] Vplyv na úplné presadenie sa dvojice slov *pán — pani* v slovenčine mala zrejme čeština[33] (slovo *špán* čeština nepozná), hoci treba predpokladať, že najmä v západnej slovenčine existoval starý variant *pán.* Východoslovenské a stredoslovenské nárečia súvisia pri tomto jave (pri výskyte slova *špán*) zreteľne s južnoslovanskou jazykovou oblasťou.[34]

[30] Pozri Slovník slovenského jazyka. Zv. 1. Red. Š. Peciar. 1. vyd. Bratislava. Vydavateľstvo SAV 1959, s. 623.

[31] Magyar Országos Levéltár Budapest, Pénzügyigazgatási levéltára. Lymbus I. B. 2137, fasc. 38—39.

[32] Pozri Slovník slovenského jazyka. 1., s. 709.

[33] Pozri k tomu UHLÁR, V.: op. cit., s. 303—304.

[34] V apelatívnom neterminologickom význame „pán" je slovo *špán* dobre doložené v písomnostiach zo stredného a východného Slovenska ešte od začiatku 16. storočia. Z týchto oblastí je bohato doložené aj v chotárnych názvoch. Ba v chotárnych názvoch sa vyskytuje toto slovo aj západnejšie, v okresoch Topoľčany a Trenčín (pozri MAJTÁN, M.: op. cit., s. 52—53).

Rudolf Kuchar

SLOVÁ DLH, DLŽNÍK VO VÝVINE SLOVENČINY

Slovná zásoba ktoréhokoľvek jazyka v každom období má svoje špecifické črty. Jednotlivé slová v priebehu storočí menia svoju významovú štruktúru. Pod vplyvom iných jazykov alebo podľa potrieb spoločnosti nadobúdajú nové významy, alebo niektoré pôvodné významy strácajú v nových spoločenských podmienkach, resp. vystupuje do popredia niektorý význam. Tieto všeobecné tézy si v tomto príspevku overíme na vývine významov slova *dlh* a od derivovaného slova *dlžník*, ako aj na význame synonym slova *dlh* v starej slovenčine (ďalej sts.).

Slovo *dlh* bolo známe už v praslovančine (psl. **dъlъgъ* — porov. Machek, 1968). Na vyjadrenie pojmu *dlh* v sts. sa využívali slová *dlh, dlžoba, dlžstvo, dlžné.*

Najrozšírenejším a najfrekventovanejším výrazom spomedzi uvedených slov bolo v sts. slovo *dlh.* Na južnom strednom Slovensku sa používal výraz *dlžoba*, pre východné Slovensko bol typický výraz *dlžstvo (dlustvo).* Osobitné postavenie v sts. malo slovo *dlžné.* Pri tomto slove ide o všeobecnú tendenciu slovenského jazyka utvárať substantíva z adjektív.

Základným významom uvedených slov v sts. bola „povinnosť zaplatiť, vrátiť v peniazoch alebo v naturáliách požičané alebo nezaplatené" (1). Tento význam v podstate majú i dnešné výrazy *dlh, dlžoba, dlhoba* (porov. Slovník slovenského jazyka, 1959). Pre staršie obdobie vývinu slovenčiny dokumentujú tento význam napr. tieto doklady[1]:

phassowe z malzenkami swimy Petru/Polakowy ... *dluhy*, kerez by nebossczicka Zophya ... sama bila swlasstie *dluzna* budto w Trinczyne a_neb gdez_kolywek, to wssetczy spolocznu ruku gmagi platiť 1464; Kteryz muz na druhem zalobu vdiela o *dlhy* a wyhra to po nuzy p[ra]wem, tedy ten *dlznik* musy takowy *dlh* ten den poloziti 1473; Kdyz/by pak penize zapowiedieli, cztrnast noczy potom magi tiemi peniezmi platiti *dluzne* a zaklady odmieniti 1473 Žilina (Kn Žil, f 101a, 121a, 135b); gmenowaney Gerussin manzel wiplatyl byl neyprwe wsseczky *dlhy sam* 1579 Part. Ľupča (Prot LA, 100v); ya za dluhy čas sotwa sem se *z/dlustwa* wiplatitj mohol. 1666 Prešov (MA Prešov, Testamenty); Pan Ilieshazy Györgia dal za *dlžne* owiecz 1667 (MOL, Archív uhorskej komory 7/46a); poratal sem se skrze wsseczky *dlžobi*, czo se[m] bil *podlužen* panu swagrowy 1683 Zvolen (OA Zvolen, Prot, 83); pakliby k placeny tich_že *dlhow* specifikowana summa nepostacila 1718 Klobušice (ŠA Nitra, f. Baroš, fasc. IV, no 12); když nemal odkut *dluhu* zaplatit, rozkazal ho geho pan prodati 1758 (Mokoš, Sermones III, 58/7).

[1] V tomto príspevku sa opieram o dokladový materiál pre chystaný Slovenský historický slovník, ktorý je uložený v Jazykovednom ústave Ľudovíta Štúra SAV, a o vlastnú excerpciu materiálov z obdobia od pol. 15. do pol. 18. storočia.

Pre pojem *dlh* je však príznačná prítomnosť dvoch sém, ktorá dala možnosť využiť výrazy *dlh, dlžoba, dlžstvo, dlžné* vo dvoch celkom protichodných terminologických významoch. Popri spomenutom význame zisťujeme v písomnostiach slovenskej proveniencie pol. 15. — pol. 18. stor. kontextový význam „pohľadávka u niekoho za niečo" (2):

Tehda slissawsse Petrass, bratr geho, kterehoz byl/ostawil mesto sebe, ze vbozczik Zandr, geho bratr, vmrzel y wpustil se we/wssetky geho *dluhy*, kterzez bili v Michla y gynde y/wzal g[es]t s/tich *dluhow* od Michle na/dwa kone sukna; 1454; Ktoz *dlzne* swe zada przed prawem na swem *dlznikowi*, kterzyz by nemohl zaplatiti 1473 Žilina (Kn Žil, f. 99b, 120a); ponewadž wass[e] [milos]tty wyte, že ge *dlžoba* sprawedlywa, mayte tych ludy k/tomu, aby zaplatyly 1597 Antol (ŠA BŠ, Missiles); Matthias Paly wihledawal nebosskeho Szabados Gjurka gisty *dlch*, totižto f 25, ktery *dlch* po geho smrty w/Batoucach pred radou wihledawal 1628 Bátovce (Prot, 40); Z/toho *dluzstwa* mussinskeho poručam panu Kyral Samuelowy polowycu 1659 s. 1. (MOL, fond Berzeviczy, s. 754); Nezadlho moset budem ... wassych milosty wssetkych o ten mog *dlh* pohledawat, nebo newgem ... ktery by bol taky prytel, aby bez wssetkeho interessu tolko čžakal 1742 Lieska (ŠA Nitra, f. Borčický, č. inv. 9).

Toto zistenie o slove *dlh* (i o jeho synonymách *dlžoba, dlžstvo, dlžné*) nám markantnejšie potvrdzuje doklad, v ktorom je protichodnosť sém v slove *dlh* zrejmá až pripojením osobitnej vetnej konštrukcie. Ide o doklad zo žilinského testamentu z r. 1674: *czo/bi/se dotikalo d l u h u w mich, kterimi/bich ya bil powinen dobrim lidem anebože mne giny, tich žadnich neny.* V istých prípadoch nie je z kratšieho kontextu jasný význam, či ide o „povinnosť" alebo „pohľadávku": *on wassom meste mal nyaku d l z o b u v/wassho messtanya, kterassto d l z o b a bola f 100 a on take bol dlzen wassyeg matrone* (1595) s. 1. (ŠA BŠ, Missiles). Až zo širšieho kontextu sa dočítame, že v uvedenom texte ide o použitie slova *dlžoba* vo význame „pohľadávka": *on pak Martyn Pazytnyk odwolawal/ssa na/ten d l u c h, kteryssto gemu bol dlzen wass mestan; on pak vthyekal sa k/wam ako panom stathocznjm, aby gemu nagprwe od wassho mestana gemu duost vczynylo, ze on take wassyeg poczyweg matronye ... potom vczyny.*

Nezhodný prívlastok vyjadrený predložkovou konštrukciou *u niekoho, pri niekom* (zriedkavo i *pri niečom*), ktorý sme sledovali v starých písomnostiach pri slovách *dlh, dlžoba, dlžstvo, dlžné,* vymedzoval v sts. význam uvedených slov ako „pohľadávka".[2] Predložková konštrukcia *u niekoho, pri niekom* v spojeniach so slovami *dlh, dlžoba, dlžné* bola teda v skúmanom období sémantizujúcim prvkom.

V uvedených významoch išlo pritom o právne termíny, presne od seba

[2] Podľa stavu v kartotéke pre chystaný Slovenský historický slovník (1973).

navzájom terminologicky odlíšené. S takýmto významovým členením slova *dlh* (poľ. *dług*) sa stretáme i v starej poľštine (ďalej stpoľ. — Słownik staropolski, 1956).

Na dokreslenie a podopretie nášho výkladu pristavíme sa pri slove *dlžník*.

Zo slovotvorného hľadiska základom slova *dlžník* je sloveso *dlžiť* (*byť dlžný;* porov. Machek, 1968). Je utvorené zo slovesného základu *dlž-* príponou *-ník* (Horecký, 1959). Sloveso *dlžiť* (ani adj. *dlžný*) v sts. sému „nárok, pohľadávka" neobsahovalo. Táto séma sa nedokladá ani pre staroslovienčinu (ďalej stsl.), je doložené nedokonavé sloveso *dlъžьnovati* „míti (povinnost), dolženstvovať" (Slovník staroslověnského jazyka, 1965). Zaznamenávame ju až v deverbatíve *dlh*, resp. *dlžoba* (porov. vyššie), ale i v slove *dlžník*. Slovo *dlžník* bolo v sts. teda takisto polysémické. Malo dva presne a výrazne vymedzené významy terminologického charakteru. Výrazom *dlžník* sa v sts. predovšetkým označoval „ten, kto bol dlžný":

ten *dlznik* musy takowy dlh ten den poloziti 1473 Žilina (Kn Žil, f 121a); wassy milosti prosym ponižene a pokorne, žebi mne wasse oppaternost s/teho *dluznika* račili dost včinit a geho k/tomu prinutit, abi mne zaplatil 1574 Sielnica (ŠA BŠ, Missiles); do swateho Michala wasse opatrnost toho *dlužnika* prinuti zaplatity 1609 Brezno (MA BŠ, 1609/2); admoneo debitorem: upomjna[m] *dlužnjka* 1763 (KS, s. 17).

Druhým významom slova *dlžník* bol význam „veriteľ, ten, kto má u niekoho pohľadávku". Najstarší doklad na slovo *dlžník* vo význame „veriteľ" pre sts. je v Žilinskej knihe z r. 1473 (Chaloupecký, 1934): *Kterak dlúho věřitel* (pôvodne pisár zapísal slovo *dlžník* pre význam „veriteľ"; vzápätí ho prečiarkol a zapísal slovo *veriteľ*, pretože nasledovalo opäť slovo *dlžník*) *svému dlužníku čekati jmá*. Ďalšie doklady:

Stanislaw Ssarkan ... wyznal, ze sucz vtisknuty od *dluznikow* z Bystricze ... polowicze domu sweho stareho prodal 1568 Part. Ľupča (Prot LA, 88v); on tak swogmu *dlznyku* s/toho zaplaty 1595 s. 1. (ŠA BŠ, Missiles); w Batoucach nebožkj Bartolenkin dom kamenj, kterj nebožkj Frumbiert teraz za penize bol dostal, po gegich smrtj *na/dluznikou* prissjel 1628 Bátovce (Prot, s. 38); tito wseczke predmenowane dobra a wecze me ... zanehawam manzelcze meg, abi ona wsetkih *dlusnikuw* wyplatila 1696 Prešov (MA Prešov, Testamenty).

Význam „veriteľ" v slove *dlžník* je známy v starej češtine (ďalej stč.) — (Němec, 1968; Gebauer, 1903) i v stpoľ. (Słownik staropolski, 1956; Brückner, 1970). Na prelome 19. a 20. stor. s uvedeným významom slova *dlžník (dlužnik)* sa stretáme v poľštine (Karłowicz, 1900). Ako zastaraný sa uvádza tento význam ešte v Slovníku spisovného jazyka českého (1960).

Pre pojem „veriteľ" boli v stč. popri sebe rovnoznačné slová *dlžník* i *veriteľ* (Gebauer, 1903). V stpoľ. (Słownik staropolski, 1956) sa dokladá pre tento význam iba výraz *dłużnik* (neuvádzajú sa vôbec synonymá — neexistovali!?). Výrazy *kreditor* a *veriteľ* v poľštine sú teda novšie: Wierzyciel — słowo to Polakom niebardzo zwyczajne, przeto kredytora takze dłużnikiem, to jest, któremu dłużno, mianują (Linde, 1860; Karłowicz, 1919; Brückner, 1970, s. 618). Pre poľštinu 17. stor. slovo *kreditor* zachytáva vo svojej práci *Rybicka-Nowacka* (1973) i Słownik języka Paska (1965).

V sts. sa vyskytovali popri sebe s rovnakým významom dva synonymné výrazy: *dlžník* a *veriteľ*, ale pristupuje k nim ešte jeden člen, a to ekvivalentný výraz *kreditor*. Ukazuje sa, že sts. prevzala z latinčiny ekvivalentný výraz *kreditor*, ktorý sa nekalkoval, a to asi preto, že sme v slovenskej právnej terminológii už mali zo stč. prevzaté slovo *veriteľ*, ktoré sa v stč. utvorilo pod vplyvom nem. *Gläubiger*. Slovo *kreditor* sa v stč. materiáli nedokladá.[3] Aj v češtine je teda výraz *kreditor* takisto novší.

Slová *vera* (*na veru* = na dlh), *verenie*, *veriť*, *zveriť*, *zaveriť sa* sú domáceho pôvodu. Patrili do neutrálnej vrstvy, ale neskôr sa používali v terminologickej funkcii. Slovo *veriteľ* však v sts. vzniká, resp. preberá sa až neskôr z češtiny s výrazným terminologickým významom. Začlenilo sa celkom organicky do slovnej zásoby slovenčiny, a to do derivačného poľa slov od základu *ver-*.

Prevzatý kalk *veriteľ* i výpožička z lat. *kreditor* (obmedzená na bankovníctvo) sa v slovenčine používajú dodnes (porov. Slovník slovenského jazyka, 1959, 1965). Domáce slovo *dlžník* postupne strácalo (koniec 17. stor.) pri existencii dvoch rovnoznačných termínov a pri úsilí o terminologickú jednoznačnosť terminologický význam „veriteľ" a zachovalo si iba základný protikladný terminologický význam „kto je dlžný" (Slovník slovenského jazyka, 1959).

Z povedaného vyplýva, že pre slová *dlh*, *dlžoba*, *dlžstvo*, *dlžné* (i *dlžník*) od pol. 15. do pol. 18. stor. bola typická protichodnosť sém. V uvedených slovách bola séma „povinnosť platiť" rozhodujúca, primárna (táto séma sa vyvíjala ako pojem „povinnosť" ďalej — o tom nižšie). Protichodná séma „pohľadávka" (zo strany veriteľa; kredit) bola v týchto slovách sekundárna a časom z jazyka ustúpila. Samotné slovo pohľadávka vzniká až novšie podľa latinského *creditum*.

Vyjadrenie povinnosti platiť alebo pohľadávky slovami *dlh*, *dlžoba*, *dlžstvo*, *dlžné* bolo teda v sts. bežné. Až neskôr, najmä v čase rozšírenej priemyselnej výroby a s tým súvisiacej dokonalejšej evidencie, v čase fi-

[3] Za informáciu o slove *kreditor* v stč. materiáli ďakujem E. Michálkovi z Ústavu pro jazyk český ČSAV v Prahe.

naného kapitálu, prejavovala sa potreba terminologickej jednoznačnosti a ustálenosti finančných termínov. Uvedené pojmy sa preto vyjadrujú výrazmi *úver, pôžička* (*wera, pogčka* — Bernolák, 1825), *kredit* (ale ľudovo i *dlh*), *pohľadávka.*

Význam „povinnosť" v rámci pojmu *dlh,* ako sme spomenuli vyššie, sa vyvíjal v sts. ďalej. V starých slovenských jazykových pamiatkach nachodíme v slovách *dlh, dlžoba* ďalší význam „naturálna, peňažná alebo iná povinnosť odovzdávaná feudálnej vrchnosti, zemepánovi" (3):

tam gsme nassli rychtarze zakupnieho a magierz pansky a ssest sedlakuow osedlich s dwa zahradniky a tych sme nassli pod gednostaynym *dluhem* 1520 s. l. (Kniezsa, 1952); prosy a napomyna, že_by/ste *dlh* swatogyrszky wybraly 1576 Zvolen (ŠA Banská Štiavnica, Missiles); Sedlaczi dawagi do roka gedenkaždi *dluhu* s. Michala per den. 57, s. gyurskeho toliko 1615 Domaniža (SSÚA, f. Eszterházy — Galanta, f. 93); gest tu w/panstwi na Welikom Luome take *dluzoba*, ktera do Sstiawnicze nalezy, giste ze bude arestowana 1622 Vyhne (MA BŠ, 1622/1); nachazjme to nayprwe, abyste tymto swrchu predgmenowanym, ktery na grunte Czachowske[m] sedia, gjm wymeral *dlh* sprawedliwy dielniczi 1633 Turany (ŠSÚA, Prot Tur, s. 13, archív mesta Turany); pana Foglara Janoša poddany odišiou do mestečka Sebechlebskyho do služby, toliko pusty grunt zanechau a *dlh* veliky chudobnej dedinky ostau podlužen 1784 Domaniky (Horváth, 1955).

Dnešnému používateľovi slovenčiny je význam „naturálna, peňažná alebo iná povinnosť odovzdávaná feudálnej vrchnosti, zemepánovi" v slovách *dlh, dlžoba* neznámy. Hospodárskymi zmenami, ale predovšetkým zmenou spoločenských výrobných vzťahov táto povinnosť v 19. stor. zanikla, čo sa prejavilo i vo významovej stavbe dnešného slova *dlh* (i *dlhoba, dlžoba*).

Pokračovaním vo vývine pojmu *dlh* ako „povinnosti" bol význam „mravná (nie peňažná alebo naturálna) povinnosť, záväzok" (4). Tento význam nachodíme v slovách *dlh, dlžstvo* v písomnostiach náboženského charakteru:

Modlitby wrucne a nabožne k/Panu Bohu wilewagte, tak *dluh* a rest gemu (za mŕtveho) zaplatitj pomužete 1753 (Kabarec, Sermones, s. 327); Wgess, gak mnoho *dlustwa* si narobil skrze twoge hrichi a/neprawosti 1758 (Mokoš, Sermones III, s. 117); Mi mame almužnu dawatj nie pro zasluhu, ale pro *dluch,* že sme tym dlužnj. 18. stor. (Conciones Slav.-Boh., Bp, OSzK. Quart. Slav. 10 f 123v).

Pre predspisovné obdobie slovenčiny sa dokladá i význam „vina" (5) v slovách *dlh, dlžstvo;* ide vcelku o doklady iba z písomností náboženského žánru:

Z. Tsi nye_moseme mi szami dosztz urobitz za nas hréch? O. Nye. Z. Tsomu? O. Zato, še mi szvojo *dlúhi* z/dnya na/dzeny priszpáráme. 1750 (Mali Catechismus); O, Kristusu nás predrahi, odpustsis nám naso *dluhi* 1752 (Hlasz pobošnoho špévanya); Lyeselo na mojej dusi barz velyiké *dlusztvo,* Panyé, chtoré z szvojú smertzú rátsél tvój szin Krisztus znyatzi zo/mnye 1752 (Hlasz).

S významom „previnenie, vina, hriech" v slove *dlh* sa stretáme v staroslovienčine (Slovník jazyka staroslověnského, 1965), v starej češtine (Gebauer, 1903) i v starej poľštine (Słownik staropolski, 1956).

Významová stavba slova *dlh* (bola východiskom pre vznik synoným, resp. tautoným) a synonymných, resp. tautonymných výrazov *dlžoba, dlžstvo, dlžné* sa javí pre sts. takto:

pomenovanie	významy				
	1	2	3	4	5
dlh	+	+	+	+	+
dlžoba	+	+	+	−	−
dlžstvo	+	+	−	+	+
dlžné	+	+	−	−	−

Záver. V sts. (podobne ako v stč. a stpoľ.) boli výrazy, ktoré obsahovali protikladné významy. Analýzou slov *dlh, dlžoba, dlžstvo, dlžné* (i *dlžník, kreditor, veriteľ*) v slovenských jazykových pamiatkach z pol. 15. — pol. 18. storočia sa nám ukázalo, že pojem *dlh* obsahoval od začiatku dve protichodné sémy: „povinnosť" a „pohľadávka", ktoré sa v starej slovenčine vyjadrovali kontextovo (vetnou alebo predložkovou konštrukciou — nezhodným prívlastkom). Istú paralelu nachodíme v starej češtine a v starej poľštine. Vo významoch slov *dlh, dlžoba* sa odrazil i ekonomický vývin spoločnosti. V podmienkach uhorskej feudálnej spoločnosti pre slová *dlh, dlžoba* zisťujeme typický význam „peňažná, naturálna alebo iná povinnosť odovzdávaná feudálnej vrchnosti, zemepánovi". Presné jazykové rozlíšenie slova *dlh* vo význame „pôžička" a *dlh* vo význame „pohľadávka" si vynútil až rozvoj výroby a jej evidencie.

Literatúra

BERNOLÁK, A.: Slowár Slowenskí, Česko-Latinsko-Ňemecko-Uherskí. Zv. 5. 1. vyd. Budae 1825, s. 3605.
BRŮCKNER, A.: Słownik etymologiczny języka polskiego. 2. vyd. Warszawa, PW „Wiedza Powszechna" 1970, s. 90.
GEBAUER, J.: Slovník staročeský. Zv. 1. 1. vyd. Praha, Nákladem České grafické společnosti „Unie" 1903, s. 260, s. 258.
HORECKÝ, J.: Slovotvorná sústava slovenčiny. 1. vyd. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1959, s. 48.

HORVÁTH P.: Listy podda
1955, s. 232.
CHALOUPECKÝ, V.: Knih
fafíkovy 1934, s. 59.
KARŁOWICZ, J. — KRYŃ
skiego. Zv. 1 a 7. Warszawa,
KNIEZSA, Š.: Stredoveké
LINDE, M. S. B.: Słownik
żone. Lwów, Nakładem Zakła
MACHEK V.: Etymologick
1968, s. 121.
NĚMEC, I.: Vývojové post
RYBICKA-NOWACKA, H.:
XVII wieku (Na materiale l
ków—Gdańsk, Zakład narodo
demii nauk 1973, s. 59.
Slovník slovenského jazyka
teľstvo SAV 1959 a 1965, s. 27
Slovník spisovného jazyka
kladatelství ČSAV 1960, s. 333.
Slovník jazyka staroslověn
J. Kurz. Praha, Academia 196
Słownik staropolski. Zv. 2.
1956, s. 55—58, s. 64, s. 58.
Słownik języka Jana Chryzo
szawa—Kraków, Zakład narod
demii nauk 1965, s. 343.

HORVÁTH P.: Listy poddaných z rokov 1538—1848. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1955, s. 232.
CHALOUPECKÝ, V.: Kniha žilinská. Bratislava, Nákladem Učené společnosti Šafaříkovy 1934, s. 59.
KARŁOWICZ, J. — KRYŃSKI, W. — NIEDŹWIEDZKI, W.: Słownik języka polskiego. Zv. 1 a 7. Warszawa, Nakładem prenumeratorów 1900 a 1919, s. 464 a s. 591.
KNIEZSA, Š.: Stredoveké české listiny. Budapešť, Akadémiai kiadó 1952, s. 110.
LINDE, M. S. B.: Słownik języka polskiego. Wydanie drugie, poprawne i pomnożone. Lwów, Nakładem Zakładu narodowego imienia Ossolińskich 1860, s. 311.
MACHEK V.: Etymologický slovník jazyka českého. 2. vyd. Praha, Academia 1968, s. 121.
NĚMEC, I.: Vývojové postupy české slovní zásoby. Praha, Academia 1968, s. 19.
RYBICKA-NOWACKA, H.: Rzeczowniki zapożyczone z łaciny w języku polskim XVII wieku (Na materiale literatury pamiętnikarskiej). Wrocław—Warszawa—Kraków—Gdańsk, Zakład narodowy imienia Ossolińskich. Wydawnictwo Polskiej akademii nauk 1973, s. 59.
Slovník slovenského jazyka. Zv. 1. a 5. Red. Š. Peciar. 1. vyd. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1959 a 1965, s. 272—273, s. 766, s. 274 a s. 68.
Slovník spisovného jazyka českého. Zv. 1. Red. B. Havránek. 1. vyd. Praha, Nakladatelství ČSAV 1960, s. 333.
Slovník jazyka staroslověnského. Lexicon linguae palaeoslovenicae. 9. zoš. Red. J. Kurz. Praha, Academia 1965, s. 488, s. 487.
Słownik staropolski. Zv. 2. Red. S. Urbańczyk. Warszawa, Polska akademia nauk 1956, s. 55—58, s. 64, s. 58.
Słownik języka Jana Chryzostoma Paska. Zv. 1. Red. H. Koneczna. Wrocław—Warszawa—Kraków, Zakład narodowy imienia Ossolińskich. Wydawnictwo Polskiej akademii nauk 1965, s. 343.

DISKUSIE

Pavel Ondrus

SÚČASNÝ STAV SLOVENSKEJ DIALEKTOLÓGIE

Spoločenské zriadenie v dnešnej Československej socialistickej republike vylučuje objektívne podmienky pre to, aby sa v našej jazykovede a dialektológii rozpútal taký ideologický boj, aký bol v buržoáznom spoločenskom zriadení za prvej republiky.

Po diskusii o sovietskej jazykovede a jej ohlasoch u nás sa pre ďalšie obdobie okrem iných vytýčila aj požiadavka zaviesť marxistický výklad do jazykovedy. Očakávalo sa, že sa z tohto hľadiska budú osvetľovať i nárečové javy. Prevládla však tendencia zbierať nárečové fakty z jednotlivých jazykových plánov a spracovávať ich v monografických, ojedinele i v knižných prácach. Nedostatkom týchto prác je nielen to, že ich metodologický prínos — z hľadiska očakávaného nového prístupu a výkladu nárečových javov — bol dosť skromný, ale i to, že syntax a slovník zostali v nich vlastne mimo pozornosti dialektológov. Ak sa pritom k monografickým knižným prácam pripájal malý diferenciačný slovník, urobený na pozadí spisovného jazyka, bolo to pre výskum slovnej zásoby slovenských nárečí málo. Obdobie, v ktorom sa nastoľovala požiadavka systematického a úplného monografického opisu miestnych nárečí, sa teda ani zďaleka neuzavrelo. Veď monografické knižné práce nám z väčšiny bývalých stolíc na Slovensku ešte chýbajú.

Výskum slovenských nárečí v zahraničí (v Maďarsku, Juhoslávii a Bulharsku) podnietila presídľovacia akcia po druhej svetovej vojne. Monografické práce o týchto nárečiach majú z metodologického a interpretačného hľadiska tie isté nedostatky ako monografické práce o nárečiach z územia Slovenska a takisto sa sústreďujú nateraz len na opis dvoch jazykových plánov: hláskoslovia a tvaroslovia. Ale skúmanie slovenských nárečí v neslovenskom prostredí prinieslo aj nové výsledky. Jazykový materiál prinútil dialektológov, aby uvažovali o vzájomnom vplyve nárečí príbuzných a nepríbuzných jazykov a osvetlili túto problematiku z takých hľadísk, ktoré zodpovedajú marxistickému výkladu. Kladom je tu vyzdvihnutie hromadného kontaktu medzi nositeľmi nárečí a úlohy bilingvizmu v jednotlivých obdobiach vzájomného vplyvu nárečí príbuzných a nepríbuzných

jazykov. Dôraz na „masu nositeľov nárečí" je tu v protiklade s vyzdvihovaním vplyvu „elity" na jazyk ostatných nositeľov jazyka, ktoré nájdeme v historickej dialektológii.

Keď sa na prelome z päťdesiatych do šesťdesiatych rokov pomocou poslucháčov vysokej školy a jej absolventov dotazníkovou metódou zozbieral nárečový materiál pre *Atlas slovenského jazyka*, Slovenská akadémia vied pokladala za svoju prvoradú úlohu zostaviť tento atlas. Spracovalo sa už hláskoslovie a tvaroslovie a pripravuje sa zväzok o slovnej zásobe a o tvorení slov; najpomalšie idú práce na výskume nárečovej syntaxe. V päťdesiatych rokoch sa dobudovali katedry slovenského jazyka na univerzitách v Bratislave i na východnom Slovensku a v šesťdesiatych rokoch zasa na pedagogických fakultách v Trnave, Nitre, Martine, Banskej Bystrici a Prešove. Pretože sa spracovávanie materiálu pre Atlas slovenského jazyka stalo jednou z hlavných úloh nárečového oddelenia Jazykovedného ústavu Slovenskej akadémie vied, noví pracovníci na univerzitách si hľadali samostatné výskumné úlohy. A tak prešovská univerzita začala všestranný výskum nárečí predovšetkým z Východoslovenského kraja a bratislavská univerzita predovšetkým zo Západoslovenského kraja. Okrem toho Katedra slovenského jazyka Univerzity Komenského špecifikovala svoj výskum: zbiera materiál z terminológie zanikajúcich remesiel a domácej výroby. Naproti tomu tí pracovníci pedagogických fakúlt, ktorí mali vyhranený záujem o dialektológiu, začali zbierať ten nárečový materiál, ktorý sa im priam ponúkal. Celoslovenská dialektologická komisia pri Slovenskej akadémii vied v tomto období nepodchytila koncepčne dialektologický výskum na Slovensku. Svedectvom toho, že mladí pracovníci na vidieckych školách chceli niečo robiť, je fakt, že sa Združeniu slovenských jazykovedcov práve v týchto rokoch podarilo zorganizovať výskum jazyka miest na Slovensku. Po skončení skúmania jazyka miest však ešte stále je aktuálna otázka, ako využiť jazykovedné pracoviská najmä na vidieckych vysokých školách na systematický opis dialektov vo všetkých jazykových plánoch.

Zbieranie a spracovávanie terminológie zanikajúcich remesiel a domáckej výroby, organizované Katedrou slovenského jazyka Filozofickej fakulty Univerzity Komenského, upozornilo na potrebu skúmať tajné jazyky vandrovných remeselníkov a obchodníkov na Slovensku. Celkove sa tým vypĺňa medzera v slovenskej dialektológii, lebo otázkam sociálnych nárečí sa doteraz venovala malá pozornosť. To „biele miesto" v slovenskej dialektológii nezaplnil výskum študentského slangu na Katedre slovenského jazyka Pedagogickej fakulty v Nitre.

Tým, že sa na mimoakademických pracoviskách takto ustálili výskumné úlohy, duplicitný výskum sa začína pociťovať len odvtedy, ako pracovníci

nárečového oddelenia Jazykovedného ústavu SAV intenzívnejšie zbierajú a spracovávajú zásobu slovenských miestnych nárečí.

Doterajší spôsob interpretácie materiálu v slovenskej dialektológii bol taký, že sa pri ňom dával dôraz na minulosť, na historický vývin. To nie je nesprávne. Lenže skúmanie nárečia slovenských presídlencov signalizuje, že ak chceme súčasnú „jazykovú situáciu" na dedine naozaj všestranne opísať, bude si treba všímať vývin nárečí aj z hľadiska budúcnosti: z hľadiska vplyvu spisovného jazyka na nárečie. K tomuto náhľadu mohla slovenská dialektológia dôjsť skôr. Tejto možnosti sa zriekla preto, že v päťdesiatych rokoch napr. výskum Dediny Mládeže na južnom Slovensku nepokladala za problém. To, že je taký výskum problémom, nastoľuje v šesťdesiatych rokoch znovu hlavne skúmanie „profesionálnych nárečí", výskum zanikajúcej terminológie nárečí, nahrádzanej v rôznych profesiách spisovnou terminológiou.

Dovtedy, kým sa slovenská dialektológia orientovala na výskum nárečí nášho národného jazyka, vystačila s tradičným spôsobom zbierania a spracovávania jazykového materiálu. Týka sa to nielen monografických prác, ale aj Atlasu slovenského jazyka. Keď sa však prekročil rámec národného jazyka a slovenské nárečové prvky sa začali hodnotiť vo vzťahu k ostatným slovanským dialektom (napr. v súvislosti so Slovanským jazykovým atlasom), zmenil sa i postup pri zbieraní nárečového materiálu: začal sa v slovanskom meradle používať jednotný dotazník. Ak vo výskume slovnej zásoby slovenských nárečí pokročíme ešte ďalej a budeme chcieť porovnávať jednotlivé základné tematické okruhy slov (príroda, človek, obec, výroba, nadstavba) alebo aspoň ich skupiny, privedie nás to k tomu, že budeme musieť získať lexikálny materiál z uvedených základných tematických okruhov slov alebo ich skupín, nie ani natoľko na základe dotazníka, ale hlavne na základe súpisu tém, podľa ktorých bude bádateľ viesť rozhovor s informátorom.

Pravda, s tým, že sa zjednotia metódy zbierania materiálu, pri porovnávaní nárečového materiálu nevystačíme. Aby sa pre konfrontáciu nárečového materiálu utvorili optimálne priaznivé podmienky, bude treba hodnotiť nárečové fakty v slovanských dialektoch rovnakým spôsobom, vykladať ich z rovnakých gnozeologických východísk, z takých, ktoré sú v súlade s výkladom na základe filozofického materializmu a dialektiky poznávania. Je pritom samozrejmé, že dialektológia, i keď preberie metódu výkladu zo susednej vednej disciplíny, aj naďalej zostane samostatnou vedeckou disciplínou s osobitným predmetom i hranicami skúmania.

Z rozboru súčasného stavu v slovenskej dialektológii vyplývajú tieto úlohy:

1. Koordinovať a delimit
viskách tak, ako sa vyvinul
2. Zbierať materiál etap
jazyky vandrovných remes
júcu terminológiu remesiel
3. Zamerať sa na komple
nulosť, ale i na budúcnosť.
4. Naďalej uplatňovať v
ktorá je v súlade s marxisti
5. V takomto smere udrž
práce v medzinárodnom me

Poznámka. Tento článok
na seminári jazykovedcov kor
zykovedy v Československu (

Gejza Horák

VÝSLOVNOSŤ TVAROV PR

V slovenskej jazykovej te
ale doteraz ani nepodvráten
že tvar genitívu plurálu od
výslovnosti „prozjep".[1]

Keby toto tvrdenie malo
sovnej slovenčiny a zodpove
podľa znelosti na morfemat
nejšie a podľa vzťahu *prosba*
kresieb, vysl. krezba – krezj
– *kosieb*, vysl. kozba – ko
mlaďjep", „pladba – plaďjej
ľiďjep", „vrdba – vrďjep", „

[1] BARTEK, H.: Správna výslo
ráček 1944. 320 s.
H. Bartek na s. 113 píše: Znel
slov pred znelou spoluhláskou,
(pričom asimiláciou vzniklé z vy
prosieb *proziep*, ale *prosebný*, n
aj vo výslovnostnom slovníku na

1. Koordinovať a delimitovať výskumné úlohy na jednotlivých pracoviskách tak, ako sa vyvinul stav za posledné dve desaťročia.

2. Zbierať materiál etapovite podľa toho, ako materiál zaniká: tajné jazyky vandrovných remeselníkov a obchodníkov v prvej etape, zanikajúcu terminológiu remesiel v druhej etape atď.

3. Zamerať sa na komplexný výskum nárečí nielen s dôrazom na minulosť, ale i na budúcnosť.

4. Naďalej uplatňovať vo výklade nárečových prvkov interpretáciu, ktorá je v súlade s marxistickým ponímaním javov.

5. V takomto smere udržiavať a zväčšovať kontakty a možnosti spolupráce v medzinárodnom meradle.

Poznámka. Tento článok bol pripravený ako diskusný príspevok autora na seminári jazykovedcov komunistov o aktuálnych otázkach marxistickej jazykovedy v Československu (dňa 17. mája 1973 v Prahe).

Gejza Horák

VÝSLOVNOSŤ TVAROV **PROSIEB, KRESIEB**

V slovenskej jazykovej teórii jestvuje širšie nerozvedené, nedokázané, ale doteraz ani nepodvrátené — teda akoby mlčky prijímané — tvrdenie, že tvar genitívu plurálu od podstatného mena *prosba* znie v korektnej výslovnosti „prozjep“.[1]

Keby toto tvrdenie malo oporu vo fonologických zákonitostiach spisovnej slovenčiny a zodpovedalo by zásadám o neutralizovaní spoluhlások podľa znelosti na morfematickom švíku slov, muselo by platiť všeobecnejšie a podľa vzťahu *prosba — prosieb*, vysl. prozba — prozjep, *kresba — kresieb*, vysl. krezba — krezjep by sme dostali nielen paralely typu *kosba — kosieb*, vysl. kozba — kozjep, ale i výslovnostné dvojice „mladba — mlaďjep“, „pladba — plaďjep“, „kľjadba — kľjadop“, „modľidba — modľiďjep“, „vrdba — vrďjep“, „veždba — veždjep“.

---

[1] BARTEK, H.: Správna výslovnosť slovenská. Bratislava — Turč. Sv. Martin, Horáček 1944. 320 s.
H. Bartek na s. 113 píše: Znelostnou asimiláciou *s* sa mení na *z* I.) v prostriedku slov pred znelou spoluhláskou, napr.: prosba, *prozba*, kosba *kozba*, kresba *krezba* (pričom asimiláciou vzniklé *z* vyslovuje sa analogicky aj v genitívoch plurálu, napr.: prosieb *proziep*, ale *prosebný*, nie „prozební“; priam tak kresieb *kreziep*) ... Pozri aj vo výslovnostnom slovníku na s. 264 a 287.

No podľa tejto výslovnosti (prozba — prozjep, krezba — krezjep) — ak by, pravdaže, mala platiť — by sme mohli postaviť aj takýto rad výslovnostných dvojíc podst. mien ženského i stredného rodu v genitíve plurálu: „váška — vášok" (pís. *vážka — vážok*), „kňiška — kňišjek" (pís. *knižka — knižiek*), „koška — košjek" (pís. *kožka — kožiek*), „nuoška — nuošok" (pís. *nôžka — nôžok*), „beška — bešjek" (pís. *bežka — bežiek*), „sxuocka — sxuocok" (pís. *schôdzka — schôdzok*), „žŕtka — žŕtok" (pís. *žŕdka — žŕdok*), „željesko — željesok" (pís. *železko — železok*).

Pokúsime sa analyzovať túto doteraz nepodvrátenú výslovnostnú poučku a preveríme jej platnosť.

Podstatné meno *prosba* je odvodené od slovesného koreňa *pros-* pridaním slovotvornej prípony *-ba: pros+ba (b+a)*. Jeho výslovnosť v pomenovacom tvare (v nominatíve) ako *prozba* je korektná; vzťahuje sa na ňu poučka o neutralizovaní znelosti šumových spoluhlások na morfematickom švíku slov: znelá spoluhláska na začiatku slovotvornej prípony spôsobuje zmenu neznelej spoluhlásky *s* na konci odvodzovacieho základu na znelý korelát *z* (regresívna neutralizácia alebo asimilácia).[2] A tak celkom správne, v zmysle fonologických zákonitostí spisovnej slovenčiny, slová ako *kresba, kosba, mlatba, kliatba, modlitba, vrtba, veštba* vyslovujeme „krezba, kozba, mladba, kľjadba, modľidba, vrdba, veždba". Uvedená poučka neplatí iba v nominatíve; vzťahuje sa na všetky pády jednotného i množného čísla, v ktorých sa neznelý šumový (nesonórny) konsonant na konci odvodzovacieho základu stretá so znelým šumovým konsonantom na začiatku slovotvornej prípony, teda vo všetkých pádoch okrem genitívu plurálu. Neutralizácia konsonantov patriacich do znelostnej korelácie (párové znelé a neznelé spoluhlásky) platí teda v celej paradigme s výnimkou genitívu plurálu, v ktorom medzi koncovým konsonantom odvodzovacieho základu a konsonantom slovotvornej prípony stojí vkladná samohláska (v našom prípade dvojhláska *ie*).[3] Deklinačný rad *prosba, prosby, prosbe, prosbu, prosbou; prosby, prosbám, prosbách, prosbami* vyslovujeme „prozba, prozbi, prozbe, prozbu, prozbou, prozbi, prozbám, prozbáx, prozbami".

Vo všetkých pádoch, v ktorých platí znelostná neutralizácia, je morfematický švík aj švíkom slabík *pros-ba (pros-by* atď.; obdobne *dláž-ka* atď.). Hranica morfém a slabík sa tu kryje.[4] Naproti tomu v genitíve plurálu sa morfematické členenie a členenie na slabiky nezhoduje, nekryje. Tvar *prosieb* členíme podľa morfematického zloženia na štyri zložky:

[2] Pozri PAULINY, E.: Fonológia spisovnej slovenčiny. 2. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1968, s. 94.

[3] Mohli by sme ju volať vkladná morféma.

[4] Ďalšie členenie slovotvornej morfémy *-ba* na *b+a* stojí v našom prípade ako nezávažné bokom.

pros-ie-b-ø, naproti tomu podľa slabík na dve: *pro-sieb.* Tu v rámci slova znelostná neutralizácia nenastáva.

Fonologickú situáciu v tvaroch, ako je tvar genitívu plurálu *prosieb,* môžeme porovnať so stavom v nominatíve takých podstatných mien ako *zväzok, dôsledok* v porovnaní s tvarmi ostatných pádov. V nominatíve je morfematické členenie *zväz+ok+ø,* ale slabičné *zvä-zok* podobne s neznelou spoluhláskou na konci koreňa: *kú-sok* (porov. *pro-sieb*). V ostatných pádoch *zväz-ku . . ., kús-ka . . .* sa morfematické členenie zhoduje so slabičným (porov. s nom. typu *pros-ba*). Okrem toho treba so zreteľom na spomenutú fonologickú paralelu pripomenúť, že postavenie pohyblivého o (a pohyblivých samohlások vôbec) v prípadoch ako *kúsok — kús+ø+ka . . .* je podobné ako postavenie vkladnej dvojhlásky *ie* v tvare genitívu plurálu *prosieb.* (Ibaže pohyblivý vokál je v základnom tvare a v ostatných tvaroch vypadáva, naproti tomu vkladná samohláska a dvojhláska v prípadoch typu *prosieb* je len v druhom páde množ. čísla.) Tak ako v prípadoch typu *zväzok* základnú fonematickú podobu slovotvorného základu *zväz-* ukazuje iba nominatív, teda tvar, v ktorom slovotvorná prípona má variant *vokál + konsonant,* základnú fonematickú podobu slovotvorného základu *pros-* v paradigme odvodeného podst. mena *prosba* ukazuje (by mal ukazovať) iba genitív plurálu, kde sa pred konsonantný variant odvodzovacej prípony vkladá dvojhláska *ie,* teda podmienky na znelostnú neutralizáciu v ňom nie sú: *prosieb* — vysl. „prosjep".[5]

Akým usudzovaním sa došlo k poučke *Slová prosba, kresba vyslov v gen. pl. prozjep, krezjep?* — Vysvetlenie je naporúdzi. Podľa ostatných pádov, v ktorých dôvody na znelostnú neutralizáciu boli, sa upravila i hlásková podoba gen. pl., kde dôvodov na neutralizáciu už nebolo a niet. (Tam sa zachováva fonologicky základný konsonant: *mlaťieb, ukážok.*) Výslovnostné podoby „prozjep, krezjep" vznikli pod tlakom paradigmy; tvar gen. pl. sa výslovnosťou spoluhlásky na konci koreňa vyrovnal s výslovnosťou v ostatných pádoch. Z hľadiska morfológie ide o zaujímavý prípad. No ak by sme takéto analogické vyrovnanie na zjednotenie výslovnosti v celej paradigme podst. mien typu *prosba, kresba* prijali, malo by to dva dôsledky:

a) Pôvodnú fonologickú podobu odvodzovacieho základu by vo výslovnosti nepodával ani jeden tvar paradigmy (to by bol výnimočný prípad v okruhu nocionálnych substantív).

b) Vyrovnanie paradigmy z výslovnostnej stránky by sa muselo vzťahovať na všetky substantíva ženského a stredného rodu, v ktorých sa na hranici slovotvorného základu a prípony uplatňuje znelostná neutralizácia.

[5] Tvar *prosieb* je charakterizovaný nulovou pádovou morfémou tak ako tvar *zväzok (pros+ie+b+Ø; zväz+o+k+Ø).*

— Potom by sme vlastne mali prijať nielen výslovnosť „prozba — prozíep, krezba — krezíep“, ale i „mladba — mladʹíep“, ba i „ukážka — ukážok, dláška — dlášok a žŕtka — žŕtok“ (a takú výslovnosť kde-tu naozaj i počuť).

Spomínanú výslovnosť tvarov gen. pl. podstatných mien ženského rodu (mohli by sme ju nazvať analogická výslovnosť) uvádza H. Bartek vo svojom výslovnostnom slovníku v citovanom diele *Správna výslovnosť slovenská* iba v dvoch prípadoch: pri podst. mene *kresba* a *prosba*. Možno sa preto oprávnene spýtať, prečo by tieto dve podstatné mená mali mať takúto nesystémovú výslovnosť, keď úzus uplatňuje analogickú výslovnosť aj v iných prípadoch, napr. počuť vyslovovať „pladba — pladʹíep a mladba — mladʹíep“. Prečo by sa analogická výslovnosť nemala i tu pokladať za správnu?

Henrich Bartek správnosť svojej poučky, podľa ktorej by sme mali vyslovovať „krezíep, prozíep“ oslabuje hneď sám v hesle *kresba*, kde sa tvarom krezíep upozorňujúco pridáva odvodené prídavné meno *prosebný* s výslovnosťou „prosební“. Veď aj odvodené slová *prosebný* (pridávame i *prosebník*) s výslovnosťou *s* v koreni *pros-* ukazujú, že tvar gen. pl. *prosieb* treba vyslovovať so *s* (ide v nich o rovnakú fonologickú situáciu), teda s tou spoluhláskou, ktorá stojí v tzv. silných pozíciách, kde neutralizácia znelosti nie je (napr. *prosiť, prosil, prosený*).

Ukázalo sa, že fonologické zákonitosti platné v systéme spisovnej slovenčiny nepotvrdzujú výslovnosť „krezíep, prozíep“.

Za fonologicky odôvodnenú, teda takú, ktorá by sa mala normovať v spisovnej slovenčine, pokladáme výslovnosť „kresíep, prosíep, kosíep, mlatʹíep, platʹíep“. Takúto výslovnosť podopierajú aj odvodené prídavné mená typu *prosebný (prosebník), kresebný, mlatobný, platobný*.

Výslovnosť typu „krezíep, prozíep“, hoci sa opiera o istý úzus (ovplyvnený už, pravdaže, i doterajšou teoreticky nepodloženou poučkou), je nesystémová.

SPRÁVY A POSUDKY

Seminár o marxistickej jazykovede

Dňa 17. mája 1973 sa z podnetu oddelenia vedy a školstva ÚV KSČ a Prezídia ČSAV konal v Prahe seminár jazykovedcov komunistov o aktuálnych otázkach marxistickej jazykovedy v Československu. Úlohou tohto seminára malo byť predovšetkým kritické zhodnotenie situácie v našej jazykovede, ďalej kritika buržoáznych jazykových smerov, najmä tých, ktoré sú nezlučiteľné s leninskou teóriou odrazu, a napokon nadviazanie na pokrokové tradície klasickej jazykovedy (najmä na historicko-porovnávaciu a konfrontačnú metódu). Na základe kritického rozboru sa mali ujasniť teoretické a metodologické východiská marxistickej jazykovedy, t. j. jazykovedy budovanej na princípoch dialektického a historického materializmu a marxistickej metodológie. Toto hľadisko sa zdôraznilo najmä v úvodnom prejave člena korešpondenta ČSAV a SAV Gustáva Pavloviča.

Spoločný úvodný referát predniesli člen korešpondent ČSAV Karel Horálek a prof. Ján Horecký. K. Horálek vyšiel z konštatovania, že jazykoveda je na prechode k prírodným vedám (aspoň niektorými svojimi disciplínami), ale to ju nijako nevzďaľuje od spoločenskovednej problematiky. Jazykovedná problematika sa stáva neoddeliteľnou časťou teórie poznania a novšie i teórie vedy, ale práve preto ju treba brániť pred vplyvmi idealistických koncepcií.

Pri kritike pražskej školy K. Horálek zdôraznil, že v tejto škole boli značné názorové rozdiely, dokonca aj rozdielne ideové platformy. Možno hovoriť o českom a ruskom krídle, pričom podľa V. A. Zveginceva myšlienky českých predstaviteľov tejto školy vôbec nie sú štrukturalistické. Najmä V. Mathesius sa vyhýbal niektorým krajnostiam štrukturalizmu. Pokiaľ ide o fonológiu, ktorá bola najviac v popredí u členov pražskej školy, ešte dnes možno konštatovať istú nehotovosť a rozpornosť. Aj v teórii spisovného jazyka sa dajú zistiť značné názorové rozdiely, podobne aj vo výskume morfologického systému. Treba však konštatovať, že v pražskej škole sa neabsolutizoval protiklad synchrónia — diachrónia a že sa aj pri synchrónnom pohľade zdôrazňovala vývinová dynamika. V poslednom čase sa teórie pražskej školy viac propagovali než kriticky preverovali.

Vcelku možno konštatovať značnú nesústavnosť v teoretickej práci. Aj nové metódy sa preberali často nekriticky; bez základnejšieho odôvodnenia sa prekladali práce západných jazykovedcov. Značné rozpory sa ukázali aj pri aplikácii nových metód napr. na strojový preklad. V teoretickej neistote a nepripravenosti mali pôvod aj kontroverzie v otázkach vzťahu češtiny a slovenčiny. Týmto otázkam treba venovať zvýšenú pozornosť, prirodzene, pri zachovaní rovnoprávnosti obidvoch našich národných jazykov. Táto rovnoprávnosť sa

nepopierala, ale v praxi sa vždy nerešpektovala. V dnešnej situácii sa treba rozhodne postaviť proti asymetrickým tendenciám po zbližovaní češtiny a slovenčiny.

Pokiaľ ide o spoločenskú a politickú situáciu v českej jazykovede, K. Horálek konštatoval, že českí jazykovedci síce málo vystupovali verejne, ale ich vnútorná aktivita vyznievala často negatívne. Dôsledky tejto situácie sa nepriaznivo prejavili na dnešnej kádrovej štruktúre v Ústave pre český jazyk, ale aj na iných pracoviskách.

J. Horecký pri hodnotení situácie v slovenskej jazykovede poukázal na niektoré význačné práce, kolektívne i monografické, ktoré vznikli v posledných rokoch. Potom charakterizoval politickú a ideologickú situáciu, ako sa odrážala najmä na rade konferencií, na ktorých sa posudzovali otázky vzťahov češtiny a slovenčiny (Liblice 1960), otázky jazykovej kultúry (Bratislava 1962, Smolenice 1966), otázky spracovania slovnej zásoby slovenčiny v Slovníku slovenského jazyka (Smolenice 1965) i hodnotil vývin spisovnej slovenčiny za päťdesiat rokov v Československu (Smolenice 1968). Poukázal na základné ideologické nedostatky, ktoré sa prejavili na týchto konferenciách a vplývali tak na celkový vývin v krízových rokoch.

Potom charakterizoval súčasnú kádrovú situáciu v slovenskej jazykovede a upozornil na základné smery výskumu, ako sú vyznačené v spracovaných prognózach do r. 1980, resp. 1990.

V závere úvodného referátu J. Horecký upozornil na základné úlohy československej jazykovedy v oblasti ideovo-politickej, metodologickej a organizačnej. Jednou z najzákladnejších úloh je chápať a vysvetľovať jazyk z hľadiska marxisticko-leninskej filozofie a čím skôr dosiahnuť, aby sa základné princípy marxisticko-leninskej filozofie stali východiskom pri riešení teoretických otázok jazykovedy. Pritom treba využívať marxistickú teóriu poznania a leninskú teóriu odrazu. V ďalšom rozvoji jazykovedy treba prekonávať odbornícku izolovanosť jazykovedného výskumu a prehlbovať spoluprácu v rámci styčných spoločenských vied i v rámci rozvíjajúcej sa teórie vedy.

Marxistická jazykoveda chápe jazyk ako univerzálny dorozumievací prostriedok, ktorý má celospoločenskú (celonárodnú) a nadtriednu platnosť, ako nástroj myslenia, ako prostriedok na fixovanie a ukladanie skúseností ľudstva, ako základný prostriedok na vytváranie a rozvíjanie národnej kultúrnej tradície.

Na výskum takto chápaného jazyka treba využívať marxistickú gnozeológiu a materialistickú dialektickú metódu. Z tohto základného aspektu je nevyhnutné prehodnotiť prínos doteraz rozvíjaných jazykovedných metód. Pri všetkých metódach treba vidieť ich historickú ohraničenosť. Jazykovedný štrukturalizmus musia jazykovedci podrobiť hlbokému rozboru najmä z hľadiska jeho filozofických idealistických základov. Skúmanie jazykových štruktúr má byť i naďalej jednou z úloh marxisticky orientovanej jazykovedy. Ďalej treba prekonávať ohraničenosť na výskum samotného systému a štruktúry a skúmať dialektický vzťah systému jazyka k okoliu i vývin tohto systému.

Z týchto pozícií treba prehodnotiť buržoázne idealistické koncepcie v jazykovede, zaujímať k nim stanoviská podložené marxisticko-leninskou teóriou a upozorňovať na ich filozofické základy i spoločenské dôsledky. Treba rozhodne bojovať proti nekritickému preberaniu buržoáznych metód, ale neslobodno zatvárať oči pred ich skutočným prínosom. Naša jazykoveda musí

aktívne pomáhať pri vypracúvaní zásad jazykovej politiky v ČSSR a musí venovať patričnú pozornosť aj výskumu jazykových kontaktov a konfrontačnému štúdiu jazykov.

Po úvodnom referáte nasledovali koreferáty a diskusné príspevky. V. Hrabě vo svojom koreferáte upozornil na niektoré neželateľné vplyvy buržoáznej jazykovedy na našu jazykovedu, najmä na teóriu deskriptivizmu a glosematiky. Tieto smery síce vypracúvajú pravidlá analýzy textu, ale tieto pravidlá nemôžu prispieť k poznaniu podstaty jazykových jednotiek. Aj keď sa uznávajú a vymedzujú jazykové jednotky, zdôrazňuje sa ich relačný, nie substančný charakter (L. Hjelmslev). Experimentálne jazykové smery, do ktorých V. Hrabě zahŕňa aj generatívnu gramatiku a algebrickú lingvistiku, vypracúvajú rozsiahly logicko-matematický aparát, niekedy až neprístupný vnímaniu. Stúpenci týchto smerov ešte nikde nepodali celkový opis jazyka. Dôležité je si uvedomiť, že tieto smery sa opierajú o prekonané filozofické východiská (Descartes, Humboldt).

V ďalšom poukázal na preceňovanie dedičstva pražskej školy a nedostatočnosť jeho kritického zhodnotenia. Osobitne upozornil na kult R. Jakobsona, ktorý sa prejavuje v niektorých prácach. Treba si uvedomiť, že pre nás nie je R. Jakobson len vedeckou osobnosťou, ale aj osobnosťou politickou a že ľahko by sa mohol stať symbolom nemarxistickej a nesocialistickej jazykovedy a literárnej vedy.

V koreferáte o jazykových kontaktoch poukázal Š. Peciar na stúpajúci záujem o výskum kontaktov v svetovej jazykovede a na nedostatočný záujem o tieto otázky u nás. Odôvodnil to celkovou spoločenskou a politickou situáciou, ako sa odrážala napr. na rokovaní a výsledkoch niektorých konferencií. V ďalšom uvažoval o typoch jazykových kontaktov a o zbližovaní jazykov. (Celý koreferát je odtlačený v 5. čísle Slovenskej reči, 1973, s. 257–264.)

H. Křížková a R. Zimek podrobili kritickému rozboru situáciu v českej rusistike, ktorá sa v prevažnej miere začala opierať o transformačné a generatívne metódy. Konštatovali však, že veľmi často šlo iba o prvotné zaujatie, potom záujem o tieto metódy rýchlo klesal. Aj tak však rusisti vnášali do preberaných metód mnohé korektívy. Napriek značnému metodologickému kvasu, resp. práve v jeho dôsledku, nevzniklo v poslednom období nijaké veľké dielo v rusistike. (Škoda, že nebol pripravený a do programu zahrnutý paralelný referát o slovenskej rusistike.)

F. Miko predniesol diskusný príspevok o protirečeniach v teórii prekladu a o ich marxistickom riešení. Ide o také protirečenia ako absolútna preložiteľnosť – absolútna neprekladateľnosť, preklad ako ekvivalent – preklad ako nový text a pod. Pri riešení takýchto protirečení treba využiť princípy marxistickej dialektiky. Teóriu prekladu treba chápať ako osobitnú jazykovednú disciplínu, v ktorej jazykový aspekt je základný, ale veľkú úlohu hrá aj aspekt štýlový, komunikačný a spoločensko-historický.

Akademik B. Havránek uvažoval o problémoch spisovného jazyka. Poukázal na vlastnosti spisovného jazyka (reprezentuje národný celok, používa sa vo verejných prejavoch, v porovnaní s nárečím má záväznejšiu a uvedomenejšiu normu, má väčšiu variabilitu výrazových prostriedkov), ako aj na základné rozpory, ktoré sa prejavujú pri formovaní spisovného jazyka: rozpor národnosť – nadnárodnosť, presnosť – potreba rozširovať vyjadrovacie prostriedky, racionálnosť – expresívnosť.

J. Ružička hovoril o hlavných črtách a úlohách slovenskej jazykovedy. Upozornil najmä na malú mieru koordinácie a niektoré duplicity pri plánovaní výskumu, ako aj na kádrové nedostatky, na odbornú a národnú izoláciu jazykovedného výskumu. V oblasti metodológie poukázal na prežívanie niektorých staromódnych metód, ako aj na potrebu využívať štruktúrne metódy a metódu systémovej determinácie javov. Poukázal na hlavné úlohy našej jazykovedy: na požiadavku ideologickej pripravenosti, na potrebu zriadiť medzinárodný teoretický orgán, ktorý by mal za úlohu vypracúvať teóriu marxistickej jazykovedy, ako aj na nevyhnutnosť racionalizovať prácu medzinárodných i národných komisií Medzinárodného komitétu slavistov. Na riešenie kľúčových otázok by sa mali zvolávať celoštátne, národné i medzinárodné porady, semináre a sympóziá.

J. Kuchař vytýčil hlavné úlohy bohemistiky. Poukázal najmä na potrebu venovať zvýšenú pozornosť otázkam jazykovej kultúry a jazykovej politiky (vrátane teórie jazykovej kultúry), otázkam jazykovej výchovy, inžinierskej lingvistiky, ale aj na potrebu skúmať historický vývin češtiny, české nárečia a vlastné mená.

A. Dolejší vo svojom príspevku konštatoval, že naša jazykoveda prekonáva ideovo-teoretickú krízu. Temer sa z nej vytratil zreteľ na spoločenskú funkciu jazyka, prestávajú sa sústavne skúmať otázky vzťahu jazyka a spoločnosti, jazyka a myslenia, vznik a vývoj jazyka, vývoj a funkcia jazyka v socialistickej spoločnosti, chýba marxistická teória spisovného jazyka. Pestuje sa samoúčelná formalizácia, rozširuje sa abstrakcionizmus. Základnou metódou našej jazykovedy sa stal pozitivizmus, jednostranná aplikácia štrukturalistických a neskôr matematických a štatistických metód viedla k odideologizovaniu jazykovedy. Jazyk síce umožňuje rôznorodý prístup ku skúmaniu, ale to nesmie znamenať ústup z pozícií principiálneho posudzovania filozofického hľadiska jednotlivých metód a metodológií. Pri posudzovaní politickej situácie A. Dolejší upozornil na nesprávnu jazykovú politiku i na nesprávne riešenie vzťahu češtiny a slovenčiny v minulosti a zároveň ukázal, že v rokoch nástupu kontrarevolúcie sa objavili ideovo a politicky úplne neprijateľné názory, prejavila sa politická angažovanosť mnohých jazykovedcov v pravicovom a dokonca antisocialistickom smere.

V diskusii prehovoril ešte Š. Ondruš o situácii v historicko-porovnávacom výskume, P. Ondrus o dialektike poznania v jazykovede, M. Grepl o situácii v syntaktickom výskume. Napokon J. Caha a J. Sosna podrobili kritike jednak metódy pri vyučovaní cudzích jazykov, jednak politicky nesprávne hodnotenie niektorých javov v kapitalistickej spoločnosti v učebniciach západných jazykov a v časopisoch venovaných vyučovaniu cudzích jazykov.

Niekoľko diskusných príspevkov nebolo prednesených pre nedostatok času. Budú však v plnom rozsahu zahrnuté do chystaného zborníka zo seminára, ktorý vydá Vydavateľstvo SAV.

V záverečných uzneseniach sa zhŕňajú v podstate závery úvodného referátu, konkretizujú sa niektoré plánované úlohy a podujatia.

J. Horecký

Seminár o heuristickom vý

Slovenská onomastická ko
v spolupráci so Slovenskou ja
slovenského jazyka a literat
fárika v Prešove usporiadali
o heuristickom výskume vlas

Úlohou seminára bolo rozp
terénnom výskume preskúšat
teriálu na komplexnú vedeck
pri celkovom opise národnéh
seminári zúčastnili posluchá
Bystrice, z Nitry, z Prešova a
Šafárika v Prešove, ďalej pos
dagogickej fakulty z Ostrav
poslucháči, ktorí budú onom
mových prácach.

Seminár otvorili predseda
Slovenskej jazykovednej spol
Slovenskej onomastickej kom

V úvodnom referáte predn
komplexnej analýze jazykov
prostriedkov vo výstavbe v
pojmy a termíny súčasnej o
vykonať základný heuristick
výskumu musí byť zistenie š
národného jazyka. M. Maj
heuristického výskumu súčas
nymie. Upozornil na odlišnos
nický opis i na špecifické p
mien. V ďalšom referáte M.
známiť s metodikou predbežn
tabuliek a grafov, na mapky
filologické spracovanie onym
obsahovej i jazykovej strán
z významového i formálneho

V príprave na priamy heu
tárnych názvov sa účastníci
so základnými vlastivednými
výskumu dostali konkrétne ú

V druhý deň seminára sa
skum súčasných osobných r
Prešov). Zúčastnili sa ho po
tána (toponymia) všetci účas
Vedenie obce a miestneho je
júce podmienky na splnenie
dobrých informátorov.

Tretí deň seminára sa zač
výskumu. Výskum živých os

Seminár o heuristickom výskume vlastných mien

Slovenská onomastická komisia pri Vedeckom kolégiu jazykovedy SAV v spolupráci so Slovenskou jazykovednou spoločnosťou pri SAV a s Katedrou slovenského jazyka a literatúry Pedagogickej fakulty Univerzity P. J. Šafárika v Prešove usporiadali v dňoch 14.—16. mája 1973 v Prešove seminár o heuristickom výskume vlastných mien.

Úlohou seminára bolo rozpracovať a v praxi na pripravenom kolektívnom terénnom výskume preskúšať metodiku práce explorátora pri získavaní materiálu na komplexnú vedeckú analýzu osobných mien a zemepisných názvov pri celkovom opise národného jazyka. Okrem aktívnych onomastikov sa na seminári zúčastnili poslucháči slovenských pedagogických fakúlt z Banskej Bystrice, z Nitry, z Prešova a z Trnavy, z Filozofickej fakulty Univerzity P. J. Šafárika v Prešove, ďalej poslucháčky Univerzity J. E. Purkyňu z Brna a Pedagogickej fakulty z Ostravy, členovia študentských vedeckých krúžkov a poslucháči, ktorí budú onomastickú problematiku spracúvať vo svojich diplomových prácach.

Seminár otvorili predseda Vedeckého kolégia jazykovedy SAV a predseda Slovenskej jazykovednej spoločnosti pri SAV prof. J. Horecký a predseda Slovenskej onomastickej komisie doc. V. Blanár.

V úvodnom referáte prednášal V. Blanár o význame vlastných mien pri komplexnej analýze jazykových javov a o osobitnom využívaní jazykových prostriedkov vo výstavbe vlastných mien. Vyložil základnú problematiku, pojmy a termíny súčasnej onomastiky a zdôraznil, že prvoradou úlohou je vykonať základný heuristický výskum, ale konečným cieľom onomastického výskumu musí byť zistenie štruktúry, vývinu a fungovania onymickej sústavy národného jazyka. M. Majtán potom hovoril o metodike a o prameňoch heuristického výskumu súčasnej i historickej slovenskej antroponymie a toponymie. Upozornil na odlišnosti heuristickej práce pre synchronický a diachronický opis i na špecifické postupy pri výskume jednotlivých tried vlastných mien. V ďalšom referáte M. Majtána sa účastníci seminára mali možnosť zoznámiť s metodikou predbežného spracúvania získaného materiálu do kartoték, tabuliek a grafov, na mapky a náčrty. Referát bol zameraný aj na základné filologické spracovanie onymického materiálu, t. j. na všestranné zhodnotenie obsahovej i jazykovej stránky vlastných mien, a na primeranú klasifikáciu z významového i formálneho (slovotvorného, morfematického) hľadiska.

V príprave na priamy heuristický výskum živého pomenúvania osôb a chotárnych názvov sa účastníci seminára zoznámili v referáte J. Muránskeho so základnými vlastivednými údajmi o obci, o miestnom nárečí a od vedúcich výskumu dostali konkrétne úlohy a podklady na vlastnú prácu v teréne.

V druhý deň seminára sa uskutočnil kolektívny komplexný heuristický výskum súčasných osobných mien a zemepisných názvov v obci Svinia (okr. Prešov). Zúčastnili sa ho pod vedením V. Blanára (antroponymia) a M. Majtána (toponymia) všetci účastníci seminára ako explorátori, resp. inštruktori. Vedenie obce a miestneho jednotného roľníckeho družstva pripravilo vynikajúce podmienky na splnenie náročnej úlohy a zabezpečilo dostatočný počet dobrých informátorov.

Tretí deň seminára sa začal podrobným rozborom a zhodnotením terénneho výskumu. Výskum živých osobných mien obsiahol 172 domov a 5 cigánskych

rodín. Zistila sa frekvencia i nárečové podoby rodných mien, priezvisk a obsahové a slovotvorné modely živých mien. Explorátori sa osobitne zamerali na spoločenské využívanie živých mien a na rozdiely v živom pomenúvaní osôb v slovenskom a v cigánskom prostredí. Heuristický výskum zemepisných názvov v katastri obce ukázal, že výsledok závisí od prípravy a práce explorátora rovnako ako od správneho výberu spoľahlivých informátorov. Na konkrétnych príkladoch sa dokumentovala nevyhnutnosť zapisovať názvy v nárečovom znení, a to v základnej podobe i v kontexte, zisťovať existenciu viacerých názvov (variantov) pri pomenúvaní jedného objektu (staršie — novšie, živé — z mapy, všeobecne používané — individuálne), zisťovať druh, ale aj kvantitatívny a kvalitatívny vývin nazývaného objektu a lokalizovať ho na náčrte katastra, alebo aspoň určiť jeho polohu vzhľadom na obec. Po rozbore a zhodnotení terénneho výskumu si účastníci prezreli výstavku diplomových prác z viacerých fakúlt a mali možnosť pobesedovať si s ich vedúcimi. Potom odzneli referáty o výstavbe seminárnej a diplomovej práce s onomastickou tematikou, ktoré predniesli M. Blicha, R. Šrámek a E. Krasnovská, a referáty V. Blanára a M. Majtána o monografickom spracúvaní slovenskej antroponymie a toponymie.

Seminár bol vhodnou príležitosťou pre zúčastnených bádateľov vymeniť si názory o teoretických otázkach a poradiť sa o konkrétnych úlohách a problémoch, lebo široko organizovaný intenzívny základný heuristický výskum a účasť pri realizácii významných medzinárodných úloh, akou je napr. Slovanský onomastický atlas, si vyžadujú dobrú koordináciu a spoluprácu. Nie menej poučný a osožný bol pre študentov, ktorí dostali možnosť kvalifikovane a názorne sa pripraviť na svoje diplomové práce a zoznámiť sa aj so základnou problematikou disciplíny. Výsledky a materiály zo seminára bude možné zovšeobecniť a sprístupniť aj pre ďalších poslucháčov, ktorí budú robiť seminárne a diplomové práce s onomastickou tematikou, a pre ďalších záujemcov a spolupracovníkov pri základnom výskume slovenskej onymie, ktorý organizuje a koordinuje Slovenská onomastická komisia.

K úspešnému priebehu seminára napokon prispelo príjemné spoločenské ovzdušie, družné rozhovory účastníkov s vedúcimi činiteľmi obce Svinia, s informátormi a s ďalšími desiatkami občanov — družstevných roľníkov, ako aj bezprostredný kontakt s členmi aktívneho onomastického študentského vedeckého krúžku, ktorý na Pedagogickej fakulte Univerzity P. J. Šafárika vedie odborný asistent dr. M. Blicha.

Seminár pripravili M. Blicha a M. Majtán.

M. Majtán

JURČENKO, V. S.: Prostoje predloženije v sovremennom russkom jazyke. Saratov, Privolžskoje knižnoje izdateľstvo 1972. 275 s.

Jurčenkova monografia je v prvom rade — ako to vyplýva z titulu — opisom systému jednoduchej vety v súčasnej ruštine, no je zároveň prácou, ktorá zaujme čitateľa svojou metodológiou, prácou, ktorej postupy a výsledky nemožno posudzovať len v súvislostiach so skladbou jedného jazyka, lež ich treba vidieť v konfrontácii so všetkými teóriami jednoduchej vety, od tzv. tradičných až po

najnovšie, generatívne. Obidve naznačené stránky sa v Jurčenkovej práci organicky spájajú, no my sa aj v súlade so zameraním Slovenskej reči sústredíme najmä na tie všeobecnejšie i čiastkové otázky, ktoré sa môžu stať popudom aj pri ďalšom uvažovaní o teórii slovenskej vety.

Metodologickým otázkam sa autor venuje hneď v úvode. Konštatuje existenciu dvoch prístupov k problematike jednoduchej vety. Podľa prvého sa cieľ skúmania vidí takto: „... najti abstraktno-vseobščije priznaki predloženija, to jesť takije jego svojstva, kotoryje neposredstvenno otmečajutsia u každoj raznovidnosti predloženija. Sčitajetsia, čto sovokupnosť etich priznakov sostavľajet vnutrenňuju prirodu predloženija, jego suščnosť." (3) V ďalšom výklade hovorí, že v ruskej a sovietskej jazykovede sa za takéto základné príznaky vety pokladali tieto črty: Veta vyjadruje aktuálny alebo psychologický súd (Fortunatov), veta vyjadruje komunikáciu (Šachmatov), veta obsahuje finitné sloveso (Potebňa, Peškovskij), veta sa vzťahuje na skutočnosť (Vinogradov) atď. Jurčenko poznamenáva, že každý z týchto príznakov sa stáva veľmi abstraktným, keď sa berú do úvahy všetky druhy viet: nielen centrálne javy syntaktického systému, ale aj javy z periférie tohto systému. Autor vidí „zásluhy" všetkých týchto variantov prvého prístupu k jednoduchej vete, ale sám sa stavia na pozície druhého prístupu. Charakterizuje ho takto: „Pri vtorom podchode k predloženiju stavitsia cel' — (1) najti jego konkretno-všeobščuju osnovu, to jesť takoj tip predloženija, kotorij služit bazoj suščestvovanija dľa vsech ostaľnych jego raznovidnostej, i (2) empiričeski „vyvesti" iz osnovnogo tipa predloženija vse jego raznovidnosti, raskryv tem samym sviaz' meždu nimi." (4) Tento druhý prístup k vete sa opiera jednak o systémovosť celej syntaxe, jednak o princíp syntaktickej derivácie. Východiskom sú tu také pojmy z generatívnej gramatiky, ako hĺbková a povrchová štruktúra, jadrová veta a odvodené (transformované) vety. Prakticky sa potom rozdiel medzi obidvoma uvedenými prístupmi prejavuje v tom, že kým podľa prvého z nich sa hľadajú vonkajšie zhody a rozdiely jednotlivých typov vety, pri druhom prístupe sa hľadá východiskový vetný typ a špecifické odchýlky odvodených typov (5). Po takomto úvode musel logicky nasledovať ďalší krok — hľadanie základného vetného typu, vetného invariantu.

Východiskom sa stala dvojčlenná slovesná veta. V ďalšom výklade sa však musel autor rozhodnúť, či za východisko treba pokladať holú alebo rozvitú dvojčlennú slovesnú vetu. Bežne sa pracuje s holou vetou. Aj v našej syntaktickej teórii sa hodnotí veta podľa povahy svojho gramatického jadra. Gramatické jadro však tvoria len členy, ktoré sa bezprostredne zúčastňujú na vyjadrovaní predikácie či aktualizácie. Slovenská syntax teda tiež tradične vychádza z rozboru holej vety. Jurčenko naproti tomu pokladá v zhode s istými postulátmi generatívnej gramatiky za východiskovú formu rozvitú vetu. Túto svoju premisu vysvetľuje a odôvodňuje viacerými zisteniami. Napr.: Holá veta je v texte zriedkavá; zovšeobecnenie musí vychádzať z frekventovanejších foriem vety. Z rozvitej vety možno odvodzovať všetky ďalšie vetné typy, z holej vety nie. Holá veta (ako skrátená štruktúra) je podradená izofunkčnej úplnej štruktúre — podľa Kuryłowicza (8—9). Okrem toho autor zdôrazňuje, že aj najtypickejšia transformácia (aktívno-pasívna) sa uskutočňuje len pri účasti rozvíjacieho člena. Frekvenčný ukazovateľ, ktorý uvádza autor ako prvý, nie je v tejto súvislosti rozhodujúci. Ďalšie, vlastné syntaktické, konštrukčné dôvody sú závažnejšie.

Protikladnosť systémových a prehovorových prvkov skladobných jednotiek sa v novších syntaktických teóriách najčastejšie vystihuje dvojicou termínov *veta* (*vetný model*, novšie *vetný typ*) — *výpoveď*. Opierajúc sa o Danešovu koncepciu, autor rozlišuje až tri jednotky, a to: abstraktnú vetu (alebo len vetu — „grammatičeskaja struktura komunikativnoj jedinicy" — s. 16), konkrétnu vetu (vetu naplnenú konkrétnou lexikou) a výpoveď (konkrétna veta aj s uplatnením pravidiel aktuálneho vetného členenia). Pravda, tu možno podľa novších československých výskumov problematiky aktuálneho vetného členenia poznamenať, že tento jav nie je iba záležitosťou povrchovej štruktúry, ako to vyznieva u Jurčenka, ale vo svojich základoch súvisí práve s hĺbkovou štruktúrou vety. No aj tak si rozlišovaním uvedených troch rovín realizácie vety autor pripravil pôdu na výskum vetného invariantu a variantov jednoduchej vety.

Ak sa rozvitá dvojčlenná slovesná veta, ako sme spomenuli, pokladá za najvšeobecnejšiu a východiskovú štruktúru jednoduchej vety, pokladá sa tým aj za syntaktický invariant. Jurčenko prijíma túto tézu takmer axiomaticky. Viacej sa zamýšľa nad zložkami invariantu. Jeho výklad vystihujú tieto myšlienky: „... konstruktivnym centrom (jadrom) grammatičeskoj struktury OTP (osnovnoj tip predloženija = základný vetný typ — J. M.) služit glagoľnoje skazujemoje." (17) A ďalej: „Členy predloženija, kotoryje neposredstvenno sviazany s glagoľnym skazujemym, vchoďat v invariantnuju strukturu OTP." (17) A napokon: „... priglagoľnyj vtorostepennyj člen jesť konstitutivnyj (objazateľnyj) element invariantnoj struktury predloženija." (17—18) Invariantná štruktúra vety je teda trojčlenná. V hĺbkovej štruktúre ju predstavujú gramatický podmet, gramatický predikát a gramatický atribút (Sg — Pg — Atg). Na vyššej rovine sa Sg realizuje ako podmet, Pg ako slovesný prísudok a Atg ako predmet alebo príslovkové určenie. Vetné členy, ktoré priamo nesúvisia s prísudkom, nie sú zložkami hĺbkovej štruktúry invariantu (posledný výraz znie trochu tautologicky, ale v zmysle Jurčenkových výkladov je potrebný a oprávnený; autor totiž v ďalších výkladoch v podstate nerozlišuje pojmy *základný vetný typ* a *dvojčlenná slovesná veta* — ide tu v podstate o hĺbkovú a povrchovú štruktúru invariantu).

Za tretiu konštitutívnu zložku invariantnej štruktúry Jurčenko pokladá tzv. gramatický atribút, ktorý sa v povrchovej štruktúre realizuje ako príslovkové určenie alebo ako predmet. Autor tu nadväzuje na tie syntaktické teórie, podľa ktorých aj predmet ako lexikálne naplnenie intencie či valencie prísudkového slovesa patrí do gramatického základu vety. On však tieto teórie aj prekonáva, keď za dvojjedinú invariantnú zložku pokladá podmet i príslovkové určenie. Jurčenko konštatuje, že nie je nijako náhodné, že sa aj napriek storočnej snahe syntaktikov nepodarilo spoľahlivo rozlíšiť predmet a príslovkové určenie. Podľa neho je to logický dôsledok objektívnej skutočnosti, toho, že v invariantnej štruktúre plnia obidva tieto členy v podstate rovnakú funkciu, no na vyššom stupni, v povrchovej štruktúre už vystupujú ako osobitné vetné členy. Rozdiel medzi príslovkovým určením a predmetom vyplýva podľa neho len z významových lexikálno-gramatických vlastností slovesa a substantíva (20). Aj ťažkosti s určovaním hranice týchto členov vyplývajú podľa neho práve odtiaľto: „... voznikajet kak by protivorečije meždu linejnosťju predloženija i naličijem dvuch neposredstvenno sviazannych so skazujemym vtorostepennych členov — Ob i D (obstojateľstva i dopolnenija = príslovkového určenia a predmetu — J. M.)." (22) Pokiaľ ide o genetický pohľad na

predmet a príslovkové určenie, autor sa znova odlišuje od bežných výkladov. Ak sa totiž zvyčajne za prvotný z týchto členov pokladá predmet (pre svoj lexikálno-gramatický vzťah k slovesu), podľa Jurčenka je prvotným členom príslovkové určenie. Príslovkové určenie slabšie závisí alebo vôbec nezávisí od lexikálnej povahy prísudkového slovesa. Objekt naproti tomu tesne súvisí s povahou slovesa, a tak sa ohraničuje jeho existencia v niektorých slovesných vetách (22). Príslovkové určenie je teda z tejto dvojice bezpríznakovým členom. „Dopolnenije jesť rezuľtat opredmečivanija adverbiaľnogo priznaka." (22)

Prvým odvodeným typom sú dvojčlenné menné vety (dvusostavnyje imennyje predloženija -DIP). Autor ich vysvetľuje ako výsledok redukcie Pg v základnom vetnom type. Redukciu tu vysvetľuje ako proces, ktorý sa skladá z dvoch častí. V prvom rade sa tu oslabuje, resp. až stráca plnovýznamové sloveso. Druhou zložkou tohto procesu je prechod spomínanej tretej zložky základného vetného typu (príslovkové určenie alebo predmet) do predikátu. Takto sa dá odvodenosť dvojčlennej mennej vety do dvojčlennej slovesnej vety vysvetľovať naozaj iba na pozadí predpokladanej trojčlennosti invariantnej vetnej štruktúry. Keď autor porovnáva vyjadrovanie predikatívnosti v základnom a v tomto odvodenom type, vychodí mu — dosť neočakávane —, že predikácia je pregnantnejšie vyjadrená práve v mennej dvojčlennej vete (82). Prechod medzi základným typom a dvojčlennou mennou vetou vidí autor ako viacstupňový proces, v ktorom sa postupne oslabuje sémantika prísudkového slovesa a prechádza sa cez tzv. vecné spony v najvyššom stupni k jedinému slovesu — byť (34—38). Sponu pokladá za tzv. pomocný slovný druh (53). Jeho vzťah k slovesám však vykladá trochu protirečivo. Na jednej strane sa spona chápe ako „čistá slovesnosť" plnovýznamového slovesa, zbavená syntaktického i lexikálneho obsahu, na druhej strane ako pomocný slovný druh (sloveso pokladá za jeden zo štyroch základných slovných druhov).

Z tejto časti si osobitnú pozornosť zasluhujú ešte tzv. determinanty. Determinant sa v niektorých novších sovietskych syntaktických prácach (napr. aj v novej akademickej gramatike spisovnej ruštiny) uvádza vlastne ako jediný vedľajší vetný člen. Jurčenko hierarchicky i funkčne špecifikuje tento termín. Predovšetkým zdôrazňuje, že determinant nie je principiálne nový vetný člen, ale že je to len funkčný variant tzv. gramatického atribútu, konkrétne taký variant príslovkových určení a nepriamych predmetov, ktorý sa nevzťahuje iba na prísudok, ale na celú vetu (60—62 a inde). Pritom konštatuje, že kým v základnom type determinanty nefungujú, v odvodených dvojčlenných vetách sú bežné. Autor ich preto pokladá za akýsi vedľajší produkt prechodu od základného vetného typu k menným dvojčlenným vetám (62). Takýmto vedľajším produktom toho istého procesu sú podľa autora aj eliptické vety. Eliptická veta podľa neho vzniká vtedy, keď sa Pg redukuje, ale tretia zložka invariantnej štruktúry, „zaglagoľnyj člen", nenadobúda príznaky predikatívneho člena (65). Eliptické vety potom autor vidí niekde medzi neúplnými dvojčlennými slovesnými vetami a dvojčlennými mennými vetami.

Jednočlenná slovesná veta je druhým odvodeným vetným typom. Autor ju vysvetľuje ako výsledok redukcie gramatického subjektu (99). Východiskovým bodom prechodu od základného typu k jednočlenným vetám sú vety so zámenným podmetom (157). Takýto podmet sa totiž bezpríznakovo nerozvíja, a tak sa tu vždy oslabuje celá podmetová časť vety. Aj tu autor vydeľuje viacej stupňov: opredeľonnoličnyje" — *Ľubľu stichi;* „obobščenno-ličnyje" — *Na vsech*

ne uchodiš; „neopredeľonno-ličnyje" — *Stučat v okno;* „bezličnyje" — *Svetajet rano* (156). Zaujímavé je vysvetlenie jednočlennosti typu *Ako si ustelieš* ... Autor hovorí, že po strate Sg sa osobná prípona slovesa stáva asémantickou (165). Zaradením týchto typov medzi jednočlenné vety sa Jurčenko dosť odlišuje od iných starších i novších prác, v ktorých sa aspoň k prvým typom pristupuje diferencovane.

Jednočlennú slovesnú vetu a dvojčlennú mennú vetu autor pokladá za korelačné varianty základného vetného typu.

Jednočlennú mennú vetu (bez nominatívnych prípadov) vysvetľuje autor ako odvodený typ druhého stupňa, ako typ derivovaný z predchádzajúcich dvoch derivátov. Jednočlenná menná veta vzniká podľa neho ako výsledok kríženia jednočlennej slovesnej vety a dvojčlennej mennej vety (182). V jej štruktúre nachodí stopy gramatického subjektu, a to v subjektovom datíve *(Mne skučno),* v príslovkovom určení miesta *(Zdes' skučno)* a v príslovkovom určení času *(Segodňa skučno).* Rozlišuje pri nich rozličný koeficient subjektovosti (193). Nominatívne vety pokladá za výsledok kontaminácie vplyvov vetnej štruktúry a aktuálneho vetného členenia (256).

Ak sa na začiatku práce vytýčila trojčlenná osnova základného vetného typu i sám tento typ ako hypotéza, v závere, keď sa už predtým ukázalo, že tento základný typ i jeho zložky sa nestrácajú v celom procese syntaktickej derivácie, ale že sú skutočnou bázou celého systému jednoduchej vety, autor vyzdvihuje všeobecnú platnosť takéhoto prístupu k jednoduchej vete. Základný vetný typ spolu so všetkými odvodenými typmi tvoria tzv. hyperparadigmu vety (266). Trochu však prekvapuje, že autor v celej práci používa termíny jednočlenná a dvojčlenná veta, hoci jedným z cieľov tohto diela je dokázať trojčlennosť invariantnej štruktúry, ba i variantov jednoduchej vety. Autor tu teda dáva prednosť tradičnému označovaniu vetných typov, hoci tieto pojmy vedú vlastne iba k povrchovej štruktúre jednoduchej vety.

Ešte jedna závažná vec si zasluhuje aspoň krátku poznámku, a to autorovo chápanie pomeru morfológie a syntaxe. Ak v našej gramatike napr. F. Miko podľa Pospelova zdôrazňoval prvotnosť morfológie pred skladbou, formulujúc túto myšlienku do tézy, že nič nie je v skladbe, čo by nebolo bývalo v morfológii, Jurčenko stavia pomer obidvoch disciplín opačne. Základnými slovnými druhmi sú tie štyri slovné druhy (substantíva, slovesá, adjektíva a adverbiá), ktoré sa vyskytujú v základnom vetnom type. Ďalšie, sekundárne slovné druhy sa objavujú až v odvodených vetných typoch (247). Táto pozoruhodná myšlienka sa, pravdaže, iba okrajovo spomína v tejto práci, a tak by si zaslúžila podrobnejšie materiálové overenie.

Ako vidieť aj z týchto poznámok, v Jurčenkovej monografii je pozoruhodné teoretické spracovanie jednoduchej vety. Autor má dosť vedeckej odvahy postaviť sa aj proti napevnejším tradíciám a najuznávanejším autoritám, ak sa jeho výklad uberá iným smerom, ako sa uberali predchádzajúce výklady. Kriticky, no najmä tvorivo zužitkúva staršie i novšie a najnovšie (generatívne) prístupy k jednoduchej vete. Hoci autor neuplatňuje symbolické zápisy bežné v generatívnych gramatikách, je aj jeho gramatika — najmä pri výkladoch derivácie druhotných vetných typov — v pravom zmysle slova generatívna. Svojou pozoruhodnou metodológiou mnohostranne prekračuje rámec jazykovednej rusistiky. Práve pre túto vlastnosť si zaslúži aj pozornosť slovenských jazykovedcov.

ROZLIČNOSTI

O výslovnosti slov cuikanie, šuikanie. — V Slovenskom poľovníckom názvosloví (1. vyd., Bratislava, Slovenské vydavateľstvo pôdohospodárskej literatúry 1966) sa uvádza slovo *cuikanie* (s. 15) s definíciou „cuikavý hlas tokajúceho slučieho kohútika" a namiesto staršieho názvu „pšúkanie" termín *šuikanie* s významom „prvý verš v slohe tokajúceho tetrova" (s. 76).

Zvuková exkluzívnosť týchto slov je priezračná na prvý pohľad; expresívne, onomatopoické ladenie sa v nich inherentne ozýva v kombinácii spoluhlásky *c*, resp. *š* a *u* (o spojeniach *ď*, *ť*, *ň*, *š*, *č*, *ž*, *c* + *o*, *u* ako príznaku expresívnosti, zvukomalebnosti porov. Pauliny, E.: Fonológia spisovnej slovenčiny. 2. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1968, s. 86), podobne ako napr. v slovách *cupkať, šúchať, šuchoriť, šuchrať, šústať, šustiť, šušlať, šušotať.* Zaujímavá je však aj kombinácia *-ui-*, ktorú možno zvukovo realizovať dvojako (túto výslovnostnú variáciu sme si overovali v praxi). Ak sa spojenie *cui-, šui-* vysloví dvojslabične, vzniká hiát, teda kombinácia foném, ktorá sa v domácich slovách (okrem rozhrania predponovej a koreňovej morfémy) nevyskytuje. Ide o druhý signál expresívnosti týchto slov (o „cudzích" kombináciách hlások v citoslovciach porov. napr. Morfológia slovenského jazyka. 1. vyd. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1966, s. 808). Ak sa kombinácie *cui-, šui-* vyslovia — najmä pri rýchlom tempe reči — tautosylabicky (tu sa stráca expresívnosť kombinácie *c* + *u* a *š* + *u*), musela by sa v takomto prípade predpokladať po spoluhláske *c*, resp. *š* realizácia obojperného *[w].* Zároveň poznamenávame, že variácia tautosylabickej výslovnosti častí *cui-, šui-* so sonantickým *u* a neslabičným *i* sa vylučuje; inak by sa graficky museli zachytiť ako *cuj-, šuj-.*

Aj pri uvedenej druhej variácii výslovnosti slov *cuikanie, šuikanie,* o ktorej uvažujeme iba ako o hypotetickej, by sa zvuková výlučnosť ako príznak expresívnosti, onomatopoickosti hlásila kombinácia *[w + i]* v pozícii pred sonantou. V spisovnej výslovnosti sa však bilabiálne *[w]* realizuje iba v pozícii po sonante, po nositeľovi slabičnosti (porov. Sabol, J.: Poznámky o výslovnosti spoluhlásky v. Kultúra slova, 2, 1968, s. 298—300; Dvončová. J. — Jenča, G. — Kráľ, Á.: Atlas slovenských hlások. 1. vyd. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1969, s. 75). V pozícii pred sonantou sa *[w]* vyskytuje iba ako prvý komponent diftongu *[wo],* ako jeho súčasť (presnejšie by sa mohlo hovoriť o postavení pred jadrom sonanty), v tomto prípade však prináša informáciu o chápaní komplexu *[wo]* ako dlhého nositeľa slabičnosti. Zvukomalebné zafarbenie slov *cuikanie, šuikanie* s výslovnosťou *[-wi-]* by sa teda ohlášalo vo výskyte *[w]* v pozícii pred inou samohláskou ako *o,* pričom zároveň by išlo o krátku slabiku.

Pripustenie tohto výslovnostného variantu by však znamenalo posun vo fonologickom hodnotení segmentu *[w];* dalo by sa tak uvažovať o možnosti jeho dištinkcie proti pernozubnému *v* (porov. dvojicu *cuikanie — cvikanie*). Túto výslovnostnú variáciu preto vylučujeme ako neštruktúrnu pre spisovnú

slovenčinu. Významová opozícia dvojice *cuikanie — cvikanie* je v slovenčine zvukovo daná protikladom foném *u* a *v*, pričom zároveň ide aj o protiklad na rovine suprasegmentov (štyri proti trom nositeľom slabičnosti). Z rozboru vyplýva záver, že v pozícii pred sonantou sa grafickým *u* nemôže zachytávať hláska *[w]*.

Termíny *cuikanie, šuikanie* sa zvukovo realizujú ako štvorslabičné slová s hiátovým spojením *[cuikaňje, šuikaňje]*. Túto výslovnosť by si mal jednoznačne osvojiť aj poľovnícky úzus.

J. Sabol

O slovách dátum a dáta. — V našich gramatických príručkách sa v rámci výkladu o skloňovaní podst. mien vzoru *mesto* bežne konštatuje, že podľa tohto vzoru sa skloňujú aj cudzie podst. mená zakončené v nom. sg. na *-on, -um*, pričom sa koncové *-on, -um* pri ohýbaní odsúva, napr. *hypokoristikon — hypokoristika, lýceum — lýcea*. Zároveň sa pripomína, že koncové *-on, -um* sa zachováva v zdomácnených slovách, ktoré sú mužského rodu, a v slovách iného pôvodu ako latinského a gréckeho, napr. *album — albumu, konzum — konzumu, lexikon — lexikonu*.

V tejto súvislosti sa v jednotlivých gramatických príručkách osobitne spomína skloňovanie slova *dátum*. Skloňovaniu tohto slova aj my chceme venovať pozornosť, lebo pri jeho výklade sú isté nedostatky alebo medzery.

V 5. vyd. Slovenskej gramatiky od E. Paulinyho — J. Ružičku — J. Štolca sa na s. 188 hovorí, že slovo *dátum* je mužského rodu a skloňuje sa s ponechávaním koncového *-um*. Pripája sa výklad, podľa ktorého vo význame „údaje" sa slovo *dátum* používa iba v množnom čísle stredného rodu. Táto formulácia ukazuje, že tvary *dáta, dát, dátam, dátach, dátami* sa chápu ako tvary slova *dátum* používané iba v množnom čísle. To by značilo, že slovo *dátum* má jednak tvary s koncovým *-um* v jednotnom aj množnom čísle (*dátumu, dátume, dátumy, dátumov* atď.), jednak tvary bez koncového *-um* v množnom čísle, keď ide o význam „údaje". Tento výklad vystihuje vznik tvarov *dáta, dát* atď. s významom „údaje". V staršom jazyku sa totiž slovo *dátum* skloňovalo s vynechávaním koncového *-um* (*dáta, dátu* atď.); pozostatkom tohto skloňovania sú tvary *dáta, dát* atď. v množnom čísle. Tvary *dáta, dát* atď. sa však osamostatnili, keď sa slovo *dátum* začalo skloňovať s ponechávaním koncového *-um* ako podst. meno muž. rodu, pričom tvary *dáta, dát* atď. naďalej ostali v jazyku s ustáleným významom „údaje". Takto vzniklo nové slovo, podst. meno *dáta* s významom „údaje", ktoré má iba tvary plurálu. Z toho však vychodí, že tvary *dátum* a *dáta* treba pokladať za dve samostatné lexikálne jednotky.

V Morfológii slovenského jazyka na s. 113 je takýto výklad: „Slovo *dátum* s významom »udanie dňa, mesiaca, roka nejakej udalosti« je mužského rodu a skloňuje sa s ponechávaním koncového *-um: dátumu, v dátume, dátumy*. Vo význame »údaje, informácie« sa používajú tvary množného číslo stredného rodu (plurale tantum): *dáta, dát, dátam* atď." — Aj tento výklad treba spresniť, hoci sa tu už nehovorí o tom, že by tvary *dáta, dát* atď. boli tvarmi podst. mena *dátum*. Malo by sa tu výslovne uviesť, že slovo *dáta* (s tvarmi *dát, dátam* atď.), ktoré je pozostatkom starších tvarov substantíva *dátum* v množnom čísle (s vynechávaním koncového *-um* pri skloňovaní), je osobitné slovo.

Pozrime sa teraz na spracovanie slov *dátum, dáta* v slovníkových príručkách. V Slovníku slovenského jazyka (zv. 1. s. 235—236) sa pri slove *dátum* s tvarom gen. sg. *dátumu* v zátvorke osobitne pripomína staršia podoba slova *dátum* ako podst. mena str. rodu so skloňovaním *dáta, dátu* atď. Samostatne ako nové heslo sa uvádza slovo *dáta*. Podobne sa slová *dátum* a dáta zaznamenávajú ako dve osobitné, samostatné slová aj v Slovníku cudzích slov od S. Šalinga — M. Šalingovej a O. Petra (3. vyd., 1970, s. 212) alebo v Malom slovníku cudzích slov od M. Ivanovej-Šalingovej (1. vyd., 1972, s. 113).

V Slovníku slovenského jazyka sa v hesle *dátum* spomínajú aj spojenia *niečo je staršieho, novšieho dáta* s významom „pochádza zo starších, novších čias". Tu ide o použitie tvaru *dáta*, ktorý zodpovedal staršiemu skloňovaniu slova *dátum* s vynechávaním koncového *-um*. O tomto tvare treba povedať, že sa používa iba v istých ustálených spojeniach a že je to jediný tvar s tvaroslovným základom *dát-* ako pozostatok staršieho skloňovania substantíva *dátum*. V Slovníku cudzích slov a v Malom slovníku cudzích slov sa tvar gen. sg. *dáta* zaznamenáva v spojení *od určitého dáta*. V súčasnom spisovnom jazyku sa však spojenie *od určitého dáta* už málo používa, čo značí obmedzenie používania tvaru gen. sg. *dáta* v súčasnom spisovnom jazyku. V obidvoch týchto slovníkoch sa na rozdiel od Slovníka slovenského jazyka tvar *dáta* nespomína v hesle *dátum*, ale v hesle *dáta*. Myslíme, že v tomto prípade správnejší je postup Slovníka slovenského jazyka. Tvar *dáta* v spojeniach typu *niečo je staršieho, novšieho dáta, od určitého dáta* sémanticky dnes nemožno spájať so substantívom *dáta* s významom „údaje". Tvar gen. sg. *dáta* má síce rovnaký pôvod ako plurale tantum *dáta*, ale dnes sú to tvary odlišných slov. Tvar gen. sg. *dáta* treba preberať pri substantíve *dátum* ako pozostatok staršieho skloňovania tohto slova. V Slovníku cudzích slov sa tvar gen. sg. *dáta* priradil k substantívu *dáta* na základe podobnosti tvarotvorného základu, no nebral sa dostatočne do úvahy fakt, že tvar gen. sg. *dáta* nemožno sémanticky spojiť so substantívom *dáta*, ktoré — ako sa zhodne konštatuje — sa používa iba v množnom čísle, je to plurale tantum.

V gramatických príručkách sa o tvare gen. sg. *dáta* ako pozostatku staršieho skloňovania slova *dátum* nič nehovorí. Zmienku o skloňovaní substantíva *dátum* ako muž. podst. mena s ponechávaním koncového *-um* (tvarotvorný základ *dátum-*) bude preto potrebné doplniť zmienkou o tom, že starší tvar gen. sg. *dáta* (s tvaroslovným základom *dát-*) sa používa v niektorých ustálených spojeniach ako napr. v spojení *niečo je staršieho, novšieho dáta*.

L. Dvonč

Prídavné meno k názvu Sierra Madre. — V príspevku *K otázke derivátu od názvu Ohře* (Slovenská reč, *37*, 1972, č. 4, s. 253—254) som vyslovil mienku, že v spisovnej slovenčine nemáme používať k názvu *Ohře* tvar *ohřeský* (ktorý je v 6. zv. Slovníka slovenského jazyka na s. 288). K názvu *Ohře* by sa vlastne mala používať podoba príd. mena *„ohřiansky"* (ako je napr. *Bečva — bečviansky, Visla — visliansky, Desna — desniansky, Narva — narviansky* atď.). Keďže by však takto vzniklo neprirodzené spojenie typickej českej hlásky *ř* s typickou

slovenskou dvojhláskou *ia*, odporúčali sme používať namiesto podoby „ohřiansky" formu *ohřanský*, v ktorej nie je neprirodzené spojenie uvedených hláskových elementov.

V 6. diele Slovníka slovenského jazyka sa na s. 295 stretávame s ďalším tvarom prídavného mena, ktorý by sa podľa nášho názoru tiež mal nahradiť inou podobou. Ide o tvar príd. mena *sierramadreský*, utvorený príponou *-ský* od názvu *Sierra Madre*. Odvodzovacím základom tvaru *sierramadreský* je celý názov *Sierra Madre* aj s koncovým vokálom *e*. Nezvyčajnosť tvaru *sierramadreský* podobne ako tvaru *ohřeský* spočíva v tom, že prípona *-ský* sa tu pripája k odvodzovaciemu základu zakončenému na samohlásku. V cit. príspevku sme ukázali, že v spisovnej slovenčine pri názvoch na *-a*, *-á*, *-o*, *-e* sa koncové vokály (*-a*, *-á*, *-o* sú pritom pádové prípony) nestávajú súčasťou odvodzovacieho základu, odvodzovací základ sa končí na spoluhlásku. Podľa toho pri názve *Sierra Madre* by mala byť odvodzovacím základom časť „sierramadr-". Toto svoje tvrdenie môžeme oprieť o podobu odvodzovacieho základu pri tvorení prídavného mena od názvu *Sierra Leone*. K názvu *Sierra Leone* uvádza slovník (s. 295) prídavné meno *sierraleonský*. Ako vidíme, koncové *e* tu nie je súčasťou odvodzovacieho základu.

Teraz treba riešiť otázku, aká má byť odvodzovacia prípona pri tvorení príd. mena k názvu *Sierra Madre* za predpokladu, že odvodzovacím základom nie je podoba s koncovým *e*, ale podoba bez tohto vokálu. Prípona *-ský*, ktorá je v deriváte *sierraleonský*, tu neprichádza do úvahy, lebo by sa tu neslabičné *r* v skupine *dr* menilo na slabičné. Pri miestnych názvoch, ktorých odvodzovací základ sa končí na spojenie dvoch konsonantov, nebýva prípona *-ský*, ale prípona *-iansky*, napr. *Brusno — brusniansky, Detva — detviansky, Brodno — brodniansky, Kladno — kladniansky*. Podobne je prípona *-iansky* aj pri odvodzovaní príd. mien od názvov riek (porov. vyššie *Desna — desniansky, Visla — visliansky* atď.). Takisto sa tvoria prídavné mená aj pri názvoch vrchov, napr. *Etna — etniansky, Hekla — hekliansky, Tepke — tepčiansky, Bystrá — bystriansky, Bradlo — bradliansky* atď. (pozri v mojom cit. príspevku na s. 254). Z toho by sme mohli vyvodiť záver, že k názvu *Sierra Madre*, pri ktorom ide o pomenovanie pohoria, by sme mali používať tvar príd. mena *sierramadriansky*.

Pri odvodzovaní prídavných mien od názvov pohorí býva však trochu iná situácia. Ukazujú na to deriváty názvov *Tatry, Matra* a *Fatra*. Prídavné mená tu majú podobu *tatranský, fatranský* a *matranský*, t. j. tvoria sa príponou *-anský*. Na konci odvodzovacích základov je tu spoluhlásková skupina *-tr-*. Podobná skupina, t. j. *-dr-*, je na konci odvodzovacieho základu názvu *Sierra Madre*. Myslíme, že príslušné prídavné meno môžeme aj v tomto prípade tvoriť príponou *-anský*. Takto by sme k názvu *Sierra Madre* dostali tvar príd. mena *sierramadranský*.

L. Dvonč

INDEX K 38. ROČNÍKU SR

Kurzívou sú vysádzané slová ale
slov, ktoré sa podrobnejšie ro
z gramatického, výslovnostného,
mového alebo štylistického hľadi
správne tvary sú v uvodzovkách

aký, vývin významov v slovenči 198
Alberty J. — Gindl J. — K vá A., *Cesty za poznaním n recenzia* 52—55
antroponymia, p. onomastika
ašpirant, význam a spájateľnosť
Bartoš J. — Gagnaire J. *maire de la langue slovaque*, 311—314
Bauer J. — Grepl M., *Skla sovné češtiny*, recenzia 121—12
bibliografia: *Univerzita Kon v Bratislave 1966/1967 — 1967/1 bliografia 1966—1967*, správa bibliografia prác z antropor toponymie 233—241; M. Po *Bibliografia článkov zo slo novín a časopisov 1901—1918 Krásna literatúra a jazykovec* va o publikácii 316—317
Buffa F., *Vznik a vývin slover tanickej nomenklatúry*, recen 121
cuikanie, výslovnosť 381—382
Cyperčan, deriváty tohto typu 21
čakať, pôvod slovesa a genetick so slovesom *kukať* 321—326
čeština: J. Bauer — M. Grep *ba spisovné češtiny*, recenzia *české deverbatíva na -ná (-e a ich slovenské ekvivalenty* jazykové kontakty medzi slo a češtinou 257—264; konfront skum sémantiky slovenských a slovies polohy 270—278, 327—3
Čeština — učebnica pre slovensk sokoškolákov, recenzia 307—30
dátum, dáta, skloňovanie 382—38
dejiny slovenského jazyka: R. K vič, *Náčrt dejín slovenského* recenzia 56—57; *Viktorinova g* a jeho názory na spisovný jazy slovesá typu *hodinárit* u A. B 162—171: slová súvisiace s formou feudálnej renty 285— sledky formovania spisovnej činy vo Viktorinovej gramatike z histórie slov *špán, kňahňa (k kňaz* 349—356; história slov *d nik* 357—363
deverbatíva: slovenské ekvival kých deverbatív na *-ná (-e*

namiesto podoby „ohřian-
spojenie uvedených hlásko-

. 295 stretávame s ďalším
názoru tiež mal nahradiť
ý, utvorený príponou *-ský*
aru *sierramadreský* je celý
ýčajnosť tvaru *sierramadre-*
prípona *-ský* sa tu pripája
ásku. V cit. príspevku sme
-a, -á, -o, -e sa koncové
ávajú súčasťou odvodzova-
oluhlásku. Podľa toho pri
kladom časť „sierramadr-".
lzovacieho základu pri tvo-
názvu *Sierra Leone* uvádza
vidíme, koncové *e* tu nie je

ia prípona pri tvorení príd.
vodzovacím základom nie je
ilu. Prípona *-ský*, ktorá je
r, lebo by sa tu neslabičné
izvoch, ktorých odvodzovací
býva prípona *-ský*, ale prí-
a — detviansky, Brodno —
prípona *-iansky* aj pri od-
yššie *Desna — desniansky,*
é mená aj pri názvoch vr-
Tepke — tepčiansky. Bystrá
v mojom cit. príspevku na
ázvu *Sierra Madre*, pri kto-
ívať tvar príd. mena *sierra-*

ohorí býva však trochu iná
tra a *Fatra*. Prídavné mená
ý, t. j. tvoria sa príponou
spoluhlásková skupina *-tr-*.
acieho základu názvu *Sierra*
ne aj v tomto prípade tvoriť
adre dostali tvar príd. mena

L. Dvonč

INDEX K 38. ROČNÍKU SR

Kurzívou sú vysádzané slová alebo časti slov, ktoré sa podrobnejšie rozoberajú z gramatického, výslovnostného, významového alebo štylistického hľadiska. Nesprávne tvary sú v uvodzovkách.

aký, vývin významov v slovenčine 194—198
Alberty J. — Gindl J. — Kočišová A., *Cesty za poznaním minulosti, recenzia* 52—55
antroponymia, p. onomastika
ašpirant, význam a spájateľnosť 335—340
Bartoš J. — Gagnaire J., *Grammaire de la langue slovaque*, recenzia 311—314
Bauer J. — Grepl M., *Skladba spisovné češtiny*, recenzia 121—123
bibliografia: *Univerzita Komenského v Bratislave 1966/1967 — 1967/1968. Bibliografia 1966—1967*, správa 55—56; bibliografia prác z antroponymie a toponymie 233—241; M. Potemra, *Bibliografia článkov zo slovenských novín a časopisov 1901—1918. Zv. 8. Krásna literatúra a jazykoveda*, správa o publikácii 316—317
Buffa F., *Vznik a vývin slovenskej botanickej nomenklatúry*, recenzia 118—121
cuikanie, výslovnosť 381—382
Cyperčan, deriváty tohto typu 219—228
čakať, pôvod slovesa a genetický vzťah so slovesom *kukať* 321—326
čeština: J. Bauer — M. Grepl, *Skladba spisovné češtiny*, recenzia 121—123; *české deverbatíva na -ná (-ená, -ěná) a ich slovenské ekvivalenty* 143—150; jazykové kontakty medzi slovenčinou a češtinou 257—264; konfrontačný výskum sémantiky slovenských a českých slovies polohy 270—278, 327—335
Čeština — učebnica pre slovenských vysokoškolákov, recenzia 307—309
dátum, dáta, skloňovanie 382—383
dejiny slovenského jazyka: R. Krajčovič, *Náčrt dejín slovenského jazyka*, recenzia 56—57; *Viktorinova gramatika* a jeho názory na spisovný jazyk 69—76; slovesá typu *hodinárit'* u A. Bernoláka 162—171; slová súvisiace s robotnou formou feudálnej renty 285—291; výsledky formovania spisovnej slovenčiny vo Viktorinovej gramatike 278—284; z histórie slov *špán, kňahňa (kňahyňa), kňaz* 349—356; história slov *dlh* a *dlžník* 357—363
deverbatíva: slovenské ekvivalenty českých deverbatív na *-ná (-ená, -ěná)* 143—150; sústava deverbatívnych substantív v spisovnej slovenčine 264—269
dialektológia: o problematike nárečových slovníkov 97—102; *paskuda, paskudník, paskudný* v slovenských nárečiach 127—128; formy pl. typu *húsence, húsatá* v slov. nárečiach 151—153; pomenovanie *kukučky* v slov. nárečiach 190—194; J. Symoni-Sułkowska, Zróżnicowanie słowotwórcze i leksykalne nazw z zakresu transportu i komunikacji w gwarach polskich, recenzia 249—251; Ľ. V. Rizner a jeho *Dialektický slovník bošácky* 340—349; súčasný stav slovenskej dialektológie 364—367
dlh, dlžník, história slov 357—363
doska, etymológia 76—83
Dukla, deriváty 219—228
Emauzy, gen. *Emáuz*, nie „Emauz" 255
etymológie: *kázeň* 28—31; *chotár* 32—39; *doska* 76—83; H. Schuster-Šewc, *Historisch-etymologisches Wörterbuch der ober- und niedersorbischen Sprache*, recenzia 314—316; *kukať* a *čakať* 321—326
favorit, význam a spájateľnosť slova 335—340
fonetika a fonológia: *é, ó, ä* a *ľ* vo fonologickom systéme slovenčiny 131—132
frazeológia: lexikálne varianty frazeologických jednotiek 22—28; J. Mlacek, *Zo syntaxe frazeologických jednotiek*, recenzia 309—310
frekvencia: vetných členov v súvislom texte 93—96; morfém v slovenčine 138—142
Furdík J., *Zo slovotvorného vývoja slovenčiny*, recenzia 50—52
Gagnaire J., p. Bartoš J.
Gindl J., p. Alberty J.
Gołębiowska T., *Antroponimia Orawy*, recenzia 251—252
Grepl M., p. Bauer J.
Hausenblas K., *Výstavba jazykových projevů a styl*, recenzia 244—248
Havránek B., zhodnotenie práce pri príležitosti osemdesiatky 229—231
heuristický výskum: seminár o heuristickom výskume vlastných mien, správa 375—376
história slov: *kázeň* 28—31; *aký, ktorý* 194—198; *robota, poriadka, odbývať, zbývať* 285—291; *špán, kňahňa (kňahyňa), kňaz* 349—356; *dlh, dlžník* 357—363
hodinárit', slovesá tohto typu u A. Bernoláka 162—171
chotár, etymológia 32—39

internacionála, Internacionála, písanie názvu 60—61
Ivanová-Šalingová M., zhodnotenie práce pri príležitosti päťdesiatky 40—41; súpis prác za r. 1952—1972 41—49
jazyk: charakteristické črty synchrónneho stavu jazyka 129—137; znakovosť jazyka 199—209
jazykové kontakty: slovenské ekvivalenty českých deverbatív na *-ná (-ená, -ěná)* 143—150; j. k. slovensko-maďarské 172—190; j. k. medzi češtinou a slovenčinou 275—264; konfrontačný výskum sémantiky slovenských a českých slovies polohy 270—278, 327—335; j. k. slovensko-lužickosrbské 314—316
jazykoveda: 25. výročie Februára a slovenská jazykoveda 65—68; marxistická teória jazykového znaku 199—209; seminár o marxistickej jazykovede, správa 371—374
Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV, správa o činnosti za r. 1972 302—306
jazykový znak: marxistická teória jazykového znaku 199—209
jednoduchá veta: V. S. Jurčenko, Prostoje predloženije v sovremennom russkom jazyke, recenzia 376—380
Jurčenko V. S., *Prostoje predloženije v sovremennom russkom jazyke*, recenzia 376—380
kandidát, význam a spájateľnosť 337
kázeň, história slova 28—31
kňahňa (kňahyňa), pôvod a história slova 352—356
kňaz, pôvod a história slova 353—356
Kočišová A., p. Alberty J.
komisie: VII. zasadanie Medzinárodnej komisie pre výskum gramatickej stavby slovanských jazykov, správa 115—116; zasadanie lexikologicko-lexikografickej komisie pri Medzinárodnom komitéte slavistov, správa 231—233; správa o činnosti onomastickej komisie za r. 1967—1972 241—244; VIII. zasadanie Komisie pre výskum gramatickej stavby slovanských jazykov, správa 306
konektory: o daktorých konektoroch v hovorových textoch 154—162
konferencie: Medzinárodná konferencia o štylistike a poetike vo Varšave, správa 114—115
konfrontačný výskum: slovenské ekvivalenty českých deverbatív na *-ná (-ená, -ěná)* 143—150; k. v. sémantiky slovenských a českých slovies polohy 270—278, 327—335
kotol, skloňovanie slov tohto typu 124—125
Krajčovič R., *Náčrt dejín slovenského jazyka*, recenzia 56—57
kresieb, výslovnosť 367—370
ktorý, vývin významov v slovenčine 194—198
kukať, pôvod slovesa a genetický vzťah so slovesom čakať 321—326
kukučka, názvy v slovanských jazykoch 190—194
Ladce, jeho deriváty 222—223
lexikológia a lexikografia: lexikálne varianty frazeologických jednotiek 22—28; o problematike nárečových slovníkov 97—102; o významoch slov *paskuda, paskudník, paskudný* 127—128; dynamickosť lexikálneho systému 133; slovenské ekvivalenty českých deverbatív na *-ná (-ená, -ěná)* 143—150; vývin významov zámen *aký, ktorý* v slovenčine 194—198; zasadanie lexikologicko-lexikografickej komisie pri Medzinárodnom komitéte slavistov, správa 231—233; L. V. Rizner a jeho *Dialektický slovník bošácky* 340—349
maďarčina: z histórie slovensko-maďarských jazykových vzťahov 172—190
Majtán M., *Názvy obcí na Slovensku za ostatných dvesto rokov*, recenzia 248—249
marxistická jazykoveda: marxistická teória jazykového znaku 199—209; seminár o marxistickej jazykovede, správa 371—374
Mednyánszky, pôvod a prepis priezviska podľa súčasnej pravopisnej normy 292—296
Medvedzie, skloňovanie 253—254
miestne mená, p. onomastika
Mlacek J., *Zo syntaxe frazeologických jednotiek*, recenzia 309—310
morféma: o frekvencii morfém v slovenčine 138—142
morfológia: skloňovanie slov typu *kotol 124—125;* dynamickosť slovenskej morfológie 132; formy pl. typu *húsence/húsatá* v slovenčine 151—153; klasifikácia a systematický opis zámen v slovenčine 209—219; skloňovanie názvov *Medvedzie* a *Srňacie* 253—254; *Emauzy*, gen. *Emáuz*, nie „*Emauz*" 255; skloňovanie slov *dátum* a *dáta* 382—383
nárečie, nárečia, p. dialektológia
názvy mláďat: tvorenie príponou *-ča* 7—8
nehodovosť, tvorenie slov tohto typu 61—62
obyvateľské mená: tvorenie príponou *-čan* 8—9; deriváty typu *Cyperčan* v spisovnej slovenčine 219—228

odbývať, význam a história slova 289—291
onomastika: pravopis názvu *Závada pod Čiernym vrchom* 125—127; monografické spracúvanie slovenskej antroponymie a toponymie, správa o porade a základná bibliografia 233—241; správa o činnosti onomastickej komisie za r. 1967—1972 241—244; M. Majtán, *Názvy obcí na Slovensku za ostatných dvesto rokov*, recenzia 248—249; T. Gołębiowska, *Antroponymia Orawy*, recenzia 251—252; seminár o heuristickom výskume vlastných mien, správa 375—376
ortoepia, p. výslovnosť
otrocký, otročí, význam, používanie a štylistické hodnotenie 318—319
paskuda, paskudník, paskudný, význam a *výskyt* 127—128
podstatné meno, podstatné mená: tvorenie podstatných mien typu *nehodovosť* 61—62; syntaktické vzťahy členov v tesných spojeniach zhodných substantív 83—92; skloňovanie mien typu *kotol* 124—125; formy pl. typu *húsence/húsatá* 151—153; *Emauzy*, gen. *Emáuz* 255; sústava deverbatívnych substantív v spisovnej slovenčine 264—269; skloňovanie slov *dátum* a *dáta* 382—383
poriadka, význam a používanie slova v predspis. období 286—289
poriadka, význam a používanie slova v predspis. období 286—289
Potemra M., *Bibliografia článkov zo slovenských novín a časopisov 1901—1918. Zv. 8. Krásna literatúra a jazykoveda*, správa o publikácii 316—317
povstanie/Povstanie, pravopis skráteného názvu 297—301
pravopis: *internacionála/Internacionála 60—61;* názov typu *Závada pod Čiernym vrchom* 125—127; zemepisného názvu *Zair* 254—255; skrátených podôb viacslovných vlastných mien 297—301
prídavné meno, prídavné mená: *otrocký, otročí*, význam, používanie a štylistické hodnotenie 318—319; od miestneho mena *Vichy* 319—320
prípona, prípony: *-ček* v zdrobneninách 3—7; *-ča (-íča)* v pomenovaniach mláďat 7—8; *-čan* v obyvateľských menách 8—9; *-čik* v pomenovaniach osôb 9—10; *-čina* v názvoch jazykov 10; *-čiť* v odvodených slovesách 10; *-ence* a *-atá* v nom. pl. názov mláďat 151—153; *-iť, -ovať* v desubstantívnych slovesách 162—171; *-an, -čan* v obyvateľských menách a *-ský, -ansky* v prídavných menách 219—228
prístavok: voľný a tesný 84—92
prívlastok: zhodný substantívny 84—92
prosieb, výslovnosť 367—370
Rizner L., V. a jeho *Dialektický slovník bošácky* 340—349
robota, robotovanie, robotizeň, význam a história slov 285—286
rozostavanosť, slová tohto typu 62
rytmické tendencie textu 12—22
sémantika: konfrontačný výskum sémantiky slovenských a českých slovies polohy 270—278, 327—335
Schuster—Šewc H., *Historisch-etymologisches Wörterbuch der ober- und niedersorbischen Sprache*, recenzia 314—316
sierramadranský, tvorenie 383—384
skloňovanie: podst. mien typu *kotol* 124—125; názov *Medvedzie* a *Srňacie* 253—254; slov *dátum* a *dáta* 382—383
slovakistika: 25. výročie Februára a slovenská jazykoveda 65—68; správa o VIII. letnom seminári slovenského jazyka a kultúry — Studia Academica Slovaca 116—118
slovenčina: z histórie slovensko-maďarských jazykových vzťahov 172—190; J. Bartoš — J. Gagnaire, *Grammaire de la langue slovaque*, recenzia 311—314
Slovenská jazykovedná spoločnosť pri SAV: desať rokov prešovskej pobočky, správa 57—59; správa o výročnom zhromaždení 110—114
Slovenské národné povstanie, pravopis a štylistická platnosť skrátenej podoby *povstanie/Povstanie* 297—301
sloveso, slovesá: typu *drotárčiť* 10; typu *hodináriť* u A. Bernoláka 162—171; konfrontačný výskum sémantiky slovenských a českých slovies polohy 270—278, 327—335
slovník, p. lexikológia a lexikografia
Solncev V. M., *Jazyk kak systemnostrukturnoje obrazovanije*, komentovanie knihy 199—209
spisovná slovenčina: Viktorinova gramatika a jeho názory na spisovný jazyk 69—76; výsledky formovania spisovnej slovenčiny vo Viktorinovej gramatike 278—284
Srňacie, skloňovanie 253—254
Studia Academica Slovaca, správa o VIII. letnom seminári slovenského jazyka a kultúry 116—118
Symoni-Sułkowska J., *Zróżnicowanie słowotwórcze i leksykalne nazw z zakresu transportu i komunikacji w gwarach polskich*, recenzia 249—251
syntax: syntaktické vzťahy členov v tesných spojeniach zhodných substantív 83—92; frekvencia vetných členov v sú-

vislom texte 93—96; triedenie vedľajších viet 103—109; J. Bauer — M. Grepl, *Skladba spisovné češtiny*, recenzia 121—123; dynamickosť syntaktického systému jazyka 133—137; daktoré konektory v hovorových textoch 154—162; K. Hausenblas, *Výstavba jazykových projevů a styl*, recenzia 244—248; J. Mlacek, *Zo syntaxe frazeologických jednotiek*, recenzia 309—310; spájateľnosť substantív *favorit* a *ašpirant* 335—340; V. S. Jurčenko, *Prostoje predloženije v sovremennom russkom jazyke*, recenzia 376—380
špán, pôvod a história slova 349—356
štylistika: Medzinárodná konferencia o štylistike a poetike vo Varšave, správa 114—115; K. Hausenblas, *Výstavba jazykových projevů a styl*, recenzia 244—248
šuikanie, výslovnosť 381—382
šuštiak, význam, tvorenie a štylistické hodnotenie 255—256
terminológia: F. Buffa, *Vznik a vývin slovenskej botanickej nomenklatúry*, recenzia 118—121
text: rytmické tendencie textu 12—22; výstavba textu 154—162 toponymia, p. onomastika
tvorenie slov: produktivita niektorých slovotvorných prípon 3—11; J. Furdík, *Zo slovotvorného vývoja slovenčiny*, recenzia 50—52; slová typu *nehodovosť* 61—62; slovenské ekvivalenty českých deverbatív na *-ná (-ená, -ěná)* 143—150; slovesá typu *hodinárit* u A. Bernoláka 162—171; deriváty typu *Cyperčan* v spisovnej slovenčine 219—228; deriváty zemepisného názvu *Zair* 254—255; *šuštiak* 255—256; sústava deverbatívnych substantív v spisovnej slovenčine 264—269; adj. od miest. mena *Vichy* 319—320
uchádzač, význam a spájateľnosť 337
Univerzita Komenského v Bratislave 1966/1967 — 1967/1968. Bibliografia 1966—1967, správa 55—56
väzba slovies *ašpirovať*, *kandidovať* a *favorizovať* 337
veta: triedenie vedľajších viet 103—109
vetné členy, p. syntax
Vichy, adj. *vichyjský*, *vichistický* 319—320
Viktorin J. K., jeho gramatika a názory na spisovný jazyk 69—76; výsledky formovania spisovnej slovenčiny v jeho gramatike 278—284
vlastné meno, vlastné mená, p. onomastika
všeobecná jazykoveda: seminár o marxistickej jazykovede, správa 371—374; marxistická teória jazykového znaku 199—209
výslovnosť: zemepisného názvu *Zair* 254—255; tvarov *prosieb*, *kresieb* 367—370; slov *cuikanie*, *šuikanie* 381—382
výstavba jazykového prejavu: daktoré konektory v hovorových textoch 154—162; K. Hausenblas, *Výstavba jazykových projevů a styl*, recenzia 244—248
Zair (nie „Zaire"), pravopis, výslovnosť a deriváty 254—255
zámeno, zámená: ukazovacie zámená vo funkcii konektorov 158—160; vývin významov zámen *aký*, *ktorý* v slovenčine 194—198; klasifikácia a systematický opis zámen v slovenčine 209—219
Závada pod Čiernym vrchom, pravopis názvov tohto typu 125—127
zbývať, význam a používanie slova v predspisovnom období slovenčiny 289—291
zdrobneniny na *-ček* 3—7
zemepisné názvy: skloňovanie názvov *Medvedzie* a *Srňacie* 253—254; *Zair*, pravopis, výslovnosť a deriváty 254—255; *Vichy* a jeho deriváty 319—320
znakovosť jazyka 199—209

M. Považaj